

**T.C.
ONDOKUZMAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İ‘RÂB FARKLILIKLARININ KUR’ÂN-I KERÎM’İN MÂNASI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
(FETH, RAHMAN VE HUCURAT SÛRESİ ÖZELİNDE)**

Yüksek Lisans Tezi

Yasemin YAZICIOĞLU

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

SAMSUN
2021

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

02.04.2021

Yasemin YAZICIOĞLU

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : İ'râb Farklılıklarının Kur'ân-ı Kerîm'in Mânası Üzerindeki Etkisi (Feth, Rahman ve Hucurat Sûresi Özelinde)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 25.12.2020 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 28

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza

02.04.2021

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

ÖZET

İ‘RÂB FARKLILIKLARININ KUR’ÂN-I KERÎM’İN MÂNASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (FETH, RAHMAN VE HUCURAT SÛRESİ ÖZELİNDE)

Yasemin YAZICIOĞLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans, Nisan/2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

İslâm dininin kutsal kitabı Kur’ân-ı Kerîm’in yanı sıra ibadet dilinin Arapça olması, Arap dilinin esaslarının bilinmesini zorunlu hâle getirmektedir. Bu zorunluluk ilk dönemden itibaren sadece müslümanların değil, İslâm bilimleri ile ilgilenen herkesin Arap diline büyük bir önem vermesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da, daha hicrî ilk asır tamamlanmadan bu dilin gramer kuralları tespit edilmeye gayret edilmiştir. Hatta bazı âlimler Arapça dilbilgisini oluşturan, anlam bilgisi, nahiv bilgisi ve sarf bilgisini öğrenmenin farz-ı kifâye olduğuna hükmetmişlerdir.

Bu tezde, doğru bir i‘râb bilgisinin Kur’ân’ın doğru anlaşılması için ne kadar elzem olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. “İ‘râb Farklılıklarının Kur’ân-ı Kerîm’in Mânası Üzerindeki Etkisi” isimli tezimiz üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde tezin önemi, amacı, kapsamı, yöntemi ile tezde yararlanılan kaynaklar, birinci bölümde nahiv ilminin tanımı, önemi, gayesi ve doğuşuna etki eden sebepler, geçirdiği aşamalar, kurucusu ve ilk nahiv ekollerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde i‘râbın tanımı, nahiv-i‘râb, nahiv-mâna, nahiv-tefsir ilişkisi, i‘râb farklılıklarını doğuran sebepler, ilk i‘râb çalışmaları, tezde yararlanılan i‘râb çalışmaları ve tezde yararlanılan tefsir ve meâllere değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise i‘râb farklılıklarının Kur’ân-ı Kerîm’in mânası üzerindeki etkisi Feth, Rahman ve Hucurat sûreleri üzerinde, her âyet kendi içerisinde incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise araştırma kapsamında ortaya çıkan veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Arapça, Kur’ân-ı Kerîm, Gramer, Nahiv, İ‘râb.

ABSTRACT

IMPACT OF I'RÂB DIFFERENCES ON MEANING OF THE QURAN (IN CONTEXT OF SURAH FATH, RAHMAN AND HUJURAT)

Yasemin YAZICIOĞLU

Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islâmic Sciences, M. A., April/2021

Supervisor: Dr. Osman KESKİNER

The fact that the Quran and the language of worship in the religion of Islâm are Arabic makes it necessary to know the principles of this language in order to understand the Quran. This imperative has caused not only Muslims but also everyone interested in Islâmic sciences to attach great importance to the Arabic language since the first period. As a result, they made an effort to determine the grammatical rules of this language before the first century was completed. Some scholars have even ruled that it is fard al-kifayah to learn the syntax, knowledge of nahiv (syntax) and consumables, which constitute Arabic grammar.

In this thesis, the significance of correct information on i'râb for understanding Qur'an accurately has been tried to be explained. Our thesis titled "The Effect of Differences in I'râb on the Meaning of the Holy Quran" consists of three parts. In the introduction part, after the importance, purpose, scope, method, and the sources used for thesis are covered, the first part includes the definition, importance, purpose and reasons affecting the emergence of the science of nahiv (syntax), its stages, its founder and the first nahiv schools.

In the second part, the definition of i'râb, nahiv- i'râb, nahiv-mana, nahiv-tafsir relationship, reasons that cause i'râb differences, i'râb studies, i'râb studies used in the thesis and interpretations and translations used in the thesis are mentioned.

In the third part, the effect of the differences of i'râb on the meaning of the Quran are attempted to be explained by examining each verse within itself in Surah Al-Fath, Rahman and Hujurat. In the conclusion part, the data obtained within the scope of the research are evaluated.

Key Words: Arabic, Qur'an, Grammar, Nahiv, I'râb.

ÖNSÖZ

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) en büyük mucizesi olan Kur'ân-ı Kerîm, kuşkusuz insanlara iki cihan saadetinin yolunu göstermek üzere indirilen en büyük ilâhî hidâyet kaynağıdır. Onu anlamak ve hayatını onun içerdiği ilâhi mesaja uygun yaşamaya çalışmak her müslümanın en mühim vazifesidir.

Nazil olmaya başladığı ilk günden itibaren, Allah'ın (c.c.) rızasına talip olan müminler ona sınımsız ve en doğru bir şekilde tutunabilmenin yol ve yöntemlerini aramışlardır. Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatta olduğu süre zarfında, ilâhî hitâbın kendilerine kapalı kalan kısımlarını, Sahabe-i Kirâm (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sormak suretiyle sorunlarına çare buluyorlardı. Onun (a.s.) vefatından sonra gitgide artan, vahyin mesajını anlama ve anlatma ihtiyacı ve çabası, Arapça'yı, gramer yapısını, onun inceliklerini ve aynı âyetten farklı mânalar çıkarmaya imkân sağlayan i'râb farklılıklarını bilmenin önemini de ortaya koydu.

“Kur'ân'ı anlamak”tan maksat, “Onu doğru anlamak” olmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamamanın temel kurallarından birisi de onun dilini iyi bilmektir. Biz de bu tezimizi, Kur'ân'ı anlama çabamıza bir katkı sağlaması düşüncesiyle, belirlediğimiz tez içeriği çerçevesinde Feth, Rahman, Hucurat Sûrelerine dair İ'râbu'l-Kur'ân ve dilbilimsel tefsirlerden yararlanmaya gayret ederek, sistematik bir okuma ve incelemeye hazırlamaya gayret ettik.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında rehberliğini benden esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Osman KESKİNER'e, önerileri ile bana yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet Yüksel'e ve Dr. Öğretim Üyesi Doğan FIRINCI hocama çok teşekkür ederim.

Gayret bizden Tevfik Allah'tandır (c.c.).

Yasemin YAZICIOĞLU

Samsun 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı.....	2
3. Araştırmanın Önemi ve Amacı	3
4. Araştırmanın Kaynakları.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	7
NAHİV İLMİNİN TANIMI	7
1.1. Nahiv İlminin Tanımı	7
1.1.1. Nahvin Lügat Anlamı.....	7
1.1.2. Nahvin İstilah Anlamı.....	7
1.2. Nahiv İlminin Gayesi ve Önemi	8
1.2.1. Nahiv İlminin Gayesi	9
1.2.2. Nahiv İlminin Önemi	9
1.3. Nahiv İlminin Doğuşuna Etki Eden Sebepler	11
1.3.1. Lahnin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması	11
1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm'i Muhafaza Etme Çabası	13
1.4. Nahiv İlminin Kurucusuna Dair Rivayetler	16
1.4.1. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661).....	16
1.4.2. Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688).....	17
1.4.3. Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708).....	18
1.4.4. Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735).....	19
1.5. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar ve İlk Nahiv Ekolleri.....	19
1.5.1. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar.....	19
1.5.1.1. Kuruluş Aşaması.....	19
1.5.1.2. Gelişme Aşaması (Basra-Kûfe)	21
1.5.1.3. Olgunlaşma Aşaması (Basra-Kûfe).....	22
1.5.1.4. Tercih Aşaması (Bağdat)	23
1.5.2. İlk Nahiv Ekolleri.....	25
1.5.2.1. Basra Ekolü	26
1.5.2.2. Kûfe Ekolü	27
İKİNCİ BÖLÜM	30
NAHİV İ'RÂB İLİŞKİSİ VE İ'RÂB FARKLİLİKLERİNİ OLUŞTURAN NEDENLER	30
2.1. İ'râbın Tanımı	30

2.1.1. İ‘râbın Lügat Anlamı	30
2.1.2. İ‘râbın Istılah Anlamı.....	30
2.2. Nahiv İ‘râb İlişkisi	31
2.3. Mâna İ‘râb İlişkisi.....	33
2.4. Tefsir İ‘râb İlişkisi	35
2.5. İ‘râb Farklılıkları.....	36
2.6. İ‘râb Farklılıklarını Doğuran Sebepler.....	37
2.6.1. İ‘râb Alâmetinin Belli Olmaması.....	37
2.6.2. Bir Kelimenin, Harfin ya da Harf-i Cerrin Birden Fazla Anlamda Kullanılabilmesi.....	38
2.6.3. Kelimenin Sarf İlmi Açısından Farklı Vecihlere İhtimalinin Bulunması	39
2.6.4. Müteallakın Değişmesi	39
2.6.5. Cümlelerin Hem İnşâî Hem de İhbârî Mânâda Olabilmesi.....	39
2.6.6. Cümlede Hazfedilmiş Öğe Bulunması.....	40
2.6.7. Ma‘tûf ve Ma‘tûfun Aleyhin Belirlenmesi	40
2.6.8. Zamirin Merciiinin Belirlenmesi.....	41
2.6.9. Kıraat Farklılıkları.....	41
2.7. İlk İ‘râb Çalışmaları	42
2.8. Tezde Yararlanılan İ‘râb Çalışmaları.....	44
2.9. Tezde Yararlanılan Tefsirler	47
2.10. Tezde Yararlanılan Meâller	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
FETH, RAHMAN VE HUCURAT SÛRELERİNDEKİ İ‘RÂB FARKLILIKLARI VE MÂNAYA ETKİSİ	54
3.1. Feth Sûresi’ndeki İ‘râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi.....	54
3.1.1. Feth Sûresi Beşinci Âyet:.....	54
3.1.2. Feth Sûresi Onuncu Âyet:	56
3.1.3. Feth Sûresi On Beşinci Âyet:.....	57
3.1.4. Feth Sûresi On Altıncı Âyet:.....	58
3.1.5. Feth Sûresi On Sekizinci Âyet:	59
3.1.6. Feth Sûresi Yirminci Âyet:	60
3.1.7. Feth Sûresi Yirmi Birinci Âyet:	61
3.1.8. Feth Sûresi Yirmi Beşinci Âyet:	62
3.1.9. Feth Sûresi Yirmi Altıncı Âyet:	64
3.1.10. Feth Sûresi Yirmi Yedinci Âyet:	64
3.1.11. Feth Sûresi Yirmi Dokuzuncu Âyet:.....	66
3.2. Hucurat Sûresi’ndeki İ‘râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi.....	69
3.2.1. Hucurat Sûresi Üçüncü Âyet:	69
3.2.2. Hucurat Sûresi Yedinci Âyet:	70
3.2.3. Hucurat Sûresi Sekizinci Âyet:	71

3.2.4. Hucurat Sûresi On Dördüncü Âyet:	72
3.2.5. Hucurat Sûresi On Yedinci Âyet:	72
3.3. Rahman Sûresi'ndeki İ'râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi	73
3.3.1. Rahman Sûresi Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Âyetler:.....	73
3.3.2. Rahman Sûresi Beşinci Âyet:	74
3.3.3. Rahman Sûresi On Yedi ve On Dokuzuncu Âyetler:.....	75
3.3.4. Rahman Sûresi Yirmi Yedi ve Yirmi Dokuzuncu Âyetler:	76
3.3.5. Rahman Sûresi Otuz Yedinci Âyet:	76
3.3.6. Rahman Sûresi Kırk Üç ve Kırk Dördüncü Âyetler:	77
3.3.7. Rahman Sûresi Kırk Altıncı Âyet:	78
3.3.8. Rahman Sûresi Kırk Sekizinci Âyet:	78
3.3.9. Rahman Sûresi Elli Dördüncü Âyet:.....	79
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	80
KAYNAKÇA.....	83
ÖZGEÇMİŞ	88

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: İbn/bin
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicrî
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
ö.	: Ölümü
r. a.	: Radiyallâhu anhüm
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Basım tarihi yok
ünv.	: Üniversitesi
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Basım/yayın yeri yok

GİRİŞ

İnsan, Allah'ın (c.c.) yarattığı diğer bütün varlıklardan farklı donanıma sahip bir varlıktır. Zira insanı eşsiz güzellikte yaratan Yüce Allah (c.c.) ona şeref vermiş ve onu yarattıklarının pek çoğundan üstün kılmış, türlü nimetlerle rızıklandırmış, kâinatta var olan her şeyi onun hizmetine sunmuştur. Diğer canlılardan farklı olarak insanı “akıl” ve “irade” ile donatmış; ona, karar alma ve aldığı kararı uygulayabilme özgürlüğü vermiştir. Tüm bunlarla birlikte insana dünya hayatında başıboş ve sorumsuz olamayacağını bildirmiş, ona çeşitli görevler yüklemiştir. Gönderdiği elçiler ve vahiy aracılığı ile bazı sınırlar koymuş, emir ve yasaklarından haberdar etmiştir.

Kur'ân-Kerîm, Yüce Allah (c.c.) tarafından kullarına gönderilen son kitaptır. Onun içindeki mesajlar evrensel boyuttadır. Kur'ân-ı Kerîm'i okumak ve onun içindeki ilâhî mesajlara uygun bir hayat sürmek her müslümana farzdır. Kur'ân-ı Kerîm'e uygun bir hayat yaşayabilmek için onun doğru anlaşılması, doğru anlaşılabilmesi için de tefsir, hadis, belâgat, Arapça (sarf ve nahiv) gibi ilimlerden istifade edilmesi çok önemlidir.

Her kul inancı gereği Kur'ân-Kerîm'i öğrenmeli, kendisini yaratan yüce Allah'ın (c.c.) kendisinden ne istediğini anlama gayreti içinde olmalıdır. Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Biz de bu naçizane çalışmamızı, bu yüce amaca binâen hazırlamakla birlikte mevcut kusur ve eksikler için affınıza sığınıyoruz.

1. Araştırmanın Konusu

İnsanların dünyadaki hayatlarını idâme ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları, hem maddi hem de manevi hayatlarını kapsayan, içerdiği mesajları ilahî ve evrensel olan yegâne kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân eksikli yaşıyan bir hayat kişiye ebedî kurtuluşun ve saadetin kapılarını açmaktadır.

Kur'ân'ı doğru anlayabilme ve Yüce Allah'ı (c.c.) daha yakından tanıyabilme amacıyla birçok araştırma yapılmış ve bu alanda sayısız eser kaleme alınmıştır. Bizim de aynı amaçla hazırladığımız bu çalışmamızın konusu, Kur'ân'ın doğru anlaşılabilmesi için Arap dilinin (sarf, nahiv) ne kadar önemli olduğunu ortaya koymak ve i'râb bilgisi olmadan yapılan anlama çalışmalarının kısır kaldığı gerçeğini ortaya koymaktır. Önemine binâen Arapça'nın gramer yapısı ve İ'râbü'l-

Kur'ân konusu erken dönemden itibaren âlimler tarafından ele alınarak işlenmiştir. Bu konuya dilbilimsel tefsir kaynaklarında yer verildiği gibi konuyla ilgili müstakil eserler de telif edilmiştir. Bu çalışmada ise hem dilbilimsel tefsir kaynaklarından hem de İ'râbü'l-Kur'an türü eserlerden istifade etmek amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Araştırmamıza öncelikle konu tespitiyle başladık. Kur'ân-ı Kerîm geniş kapsamlı bir kitap olduğundan ve bu tarz bir çalışmanın Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı üzerinde yapılması, bu düzeyde bir çalışma için imkânsız olduğundan ötürü, konumuzu Feth, Rahman ve Hucurat sûreleri ile sınırladık. Önce, Yüksek Öğretim Kurulunun Ulusal Tez Merkezi ve İslâm Araştırmaları Merkezi veri tabanlarında, konumuz ekseninde yapılmış olan kayıtlı tezleri ve alana dâir makâleleri inceledik. Türkçe'de âyetlerdeki i'râb farklılıklarının Kur'ân-ı Kerîm'in mânası üzerinde etkisi konusunda yapılmış olan çalışmaların çok sınırlı olması da bizi daha çok Arapça kaynakları taramaya sevketti.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Arapça'nın grameri olan nahiv kavramı üzerinde durularak, nahiv ile ilgili olan pek çok konuya yer verilmiş ve nahiv ilminin doğuşu, kısa tarihçesi ve teşekkül sürecinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde i'râb kavramı ele alınarak, i'râb kavramının nahiv, mâna ve tefsir ile ilişkilerinden, i'râb farklılıklarına yol açan sebeplerden ve çalışmamıza kaynaklık eden eserlerden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Feth, Rahman ve Hucurat sûrelerine, bu sûreler içinde farklı mânalara ihtimali bulunan âyet-i kerîmelere yer verilmiştir. Çalışma için seçtiğimiz sûreler ez-Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân*, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebü'l-Berekât el-Enbârî'nin *el-Beyân fi Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân*, Semîn Halebî'nin *ed-Dürrü'l-Masûn*, Muhyiddîn Dervîş'in *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Behced'in *el-İ'râbü'l-Mufassal*, Mahmûd Sâfî'nin *el-Cedvel* isimli i'râb kitaplarında; Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, İbn Atiyye el-Endelüsî'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahrü'l-Muhît adlı* dilbilimsel türdeki tefsir eserlerinde araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda, i'râbî vecihlerin mâna üzerindeki etkisinin az veya çok olması gibi bir ayırım yapmadan, birden fazla i'râbî vecih olan âyetlerin tamamı ele alınmaya çalışılmıştır. Her i'râbî vecih için uygun olan meâller âyetlerin altına eklenmiş ve

çalışmamızda yer alan tefsir ve meâllerde nasıl anlamlandırıldığı karşılaştırılmıştır. Genelde meâl müellifleri ve müfessirler bu farklı i'râbî vecihlerden birini tercih etmişlerdir. Bu tercihin yapılmasında âyetlerin siyâk ve sibâkı, nüzûl sebepleri, içinde yaşanan toplumun psiko-sosyal ortamı, Arabın dil zevki, müellifin Arapça'ya vukûfiyeti ve âyeti yorumlama şekli gibi unsurlar etkili olmaktadır. Özellikle tercüme noktasında, diğer i'râblar mümkün olsa bile, mânayı tek bir i'râba göre vermek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple farklı i'râbî vecihlere uygun mânaların bir kısmını, çalışmamızda yararlandığımız meâllerde bularak vermek mümkün olduysa da bir kısmının tercümelerini bulmak mümkün olamamıştır. Tezimize kaynaklık eden meâllerde farklı i'râbî vecihlere uygun mânaların var olması durumunda, hiçbir değişiklik yapmadan meâllerden alıntı yaptık. Uygun mânanın bulunmadığı vecihlerde ise kendi tercümemize müracaat ettik. Farklı vecih sayısı ne kadar çoksa kendi tercümemize müracaat etme durumumuz da o kadar fazla olmuştur. Genelde meâller bir veya iki vecihe uygun mâna verdikleri için i'râb sayısının daha fazla olduğu âyetlerdeki tercümelerin bize ait olduğunu belirtmek isteriz. Çalışmamızı da bu minval üzere hazırladığımız programa sadık kalarak tamamlamaya gayret ettik.

3. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Arap dili, Kur'ân'ın dili olması hasebiyle, mesajını anlama gayreti içerisinde olan herkes için büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü insanın varlık amacı olan Yüce Allah'a (c.c.) kulluğun en doğru bir şekilde icrası, Rabbimizin kullarına mesajını ve onlardan taleplerini doğru bir şekilde anlamaya bağlıdır. Bu nedenle bu amaçla kaleme alınan Tefsir, Meânî, Ahkâm, Garîbü'l-Kur'ân ve saire Kur'ân merkezli olan eserlerle birlikte dilbilimsel tefsirlerin ve İ'râbü'l-Kur'ân türü eserlerin de kıymeti büyüktür.

Özellikle son yıllarda büyük bir artış gösteren meâl çalışmaları da, Kur'ân'ı doğru anlama çabasının sonuçlarıdır. Arapça bilmeyen kimselere yönelik olan bu çalışmaların öneminin büyük olduğunu kabul etmekle beraber muhatabın maksadını en doğru anlamının ancak muhatabın dilini bilmekle hâsıl olacağı kanaatindeyiz.

İ'râbü'l-Kur'ân ve dilbilimsel tefsir türündeki eserler, Kur'ân'da farklı vecihlere ihtimali bulunan âyetlerle ilgili araştırma yapmak isteyen kimseler için ilk müracaat edilen eserlerdendir. Yaptığımız çalışmalar sonucunda Kur'ân'da yer alan

bu tarz âyetlerin sayısının çok fazla olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Hatta bazı âyetlerde bu vecihlerin sayısı beş, altı veya yedi olabilmektedir. Bu farklı vecihlerin bir kısmının mâna üzerinde çok ciddi bir etkisi olmazken, bir kısmı âyetin mânasını tam anlamıyla değiştirebilecek düzeydedir. Meâl çalışması yapan bir kimse ise, bu farklı mânalar arasından tercihte bulunarak sadece birini meâline alabilmektedir. Biz bu çalışmamızda Feth, Rahman ve Hucurat sûrelerindeki bütün âyetleri değil, birden fazla i'râba ihtimali bulunan bütün âyetleri ele almak niyetindeyiz. Bunu yaparken de tek bir i'râb ya da tefsir kitabına bağlı kalmadan pek çok kaynaktan yararlanmaya çalışacağız.

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın (c.c.) kelâmı olması hasebiyle, her türlü hata, kusur, bozulma ve değişiklikten münezzehtir. İçindeki hiçbir kelime fazla olmadığı gibi kendisinde hiçbir eksiklik de yoktur. Âyetlerde geçen hiçbir kelime amaçsız ve boşuna değildir. Bir âyetin tam olarak doğru anlaşılabilmesi, bazen bir zamirin merciini bulmaya, bazen de bir harfi cerin müteallakını tespit etmeye bağlıdır. Hâl böyle iken, her bir kelimesi ve sûrelerinin içinde yer alan her bir kavramı üzerinde tek tek incelenip, inceden inceye düşünülme hak edecek düzeyde olan Yüce Kitabımız üzerinde böyle bir çalışma yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Ebü'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Îzah fî İleli'n-Nahv*, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh es-Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, Muhammed b. İshâk en-Nedîm'in (ö. 385/995) *el-Fihrist*, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, Ebü'l-Berekât Kemâlüddin el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *Nüzhetü'l-Elîbbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Alî Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subbu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/15052) *el-İktirâh*, Taşköprizâde'nin (ö. 968/1561) *Miftâhu's-Sa'ade*, Ahmed Emîn'in (ö. 1954) *Duha'l-İslâm*, Abbâs Hasan'ın (ö. 1979) *en-Nahvu'l-Vâfi*, Saîd el-Efgânî'nin (ö. 1997) *min Târihi'n-Nahv ve fî Usûli'n-Nahv*, Ahmet Muhtar Ömer'in (ö. 2003) *el-Bahsü'l-Lügaviyyü İnde'l-Arab*, Ahmed Şevki Dayf'ın (ö. 2005) *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Şeyh Muhammed Tantavî'nin (ö. 2010) *Neş'etü'n-Nahv ve Târihü Eşheri'n-Nühât*, Hatice el-Hadîsî'nin (ö. 2018) *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Abdullah b. Hamed el-

Hasran'ın *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, İbrahim Mustafa'nın *İhyâu'n-Nahv*, Hasan Avn'ın *el-Lügatü ve'n-Nahv* adlı eserlerinden; Yonis İnanç'ın *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* adlı doktora tezlerinden; Soner Gündüzöz'ün *Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine*, Mahmut Kafes'in *Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi*, Mehmet Cevat Ergin'in *Arap Nahvinin Doğuşu* isimli makalelerinden yararlanılmıştır.

İkinci bölümde, Ebü'l-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Süyûtî'nin *el-Müzhir fî Ulumi'l-Luga*, Muhammed Hamâse Abdillatîf'in (ö. 1941) *Taaddüd-i Evcühi'l-İ'râb fî'l-Cümle*, Ahmet Süleyman Yakut'un (ö. 2008) *Zâhiratü'l-İ'râb fî'n-Nahvi'l-Arabiyyî*, Muhsin Demirci'nin "Tefsir Tarihi", Muhammed el-Antâkî'nin *el-Minhâc fî'l-Kavâidi ve'l-İ'râb* isimli eserlerinden; Mehmet Kaya'nın *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, M. Mücahit Asutay'ın *Arap Anlam Bilimi ve Arap Anlam Biliminin el-Hasâis'teki Temelleri*, Emrullah ÜLGEN'in "İ'râbü'l-Ku'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi", Mehmet Cevat ERGİN'in *el-Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb'ı*, Semih Aslan'ın *Hicrî III-VIII. Asırlarda Yazılan Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Mukaddimelerindeki Kur'ân Tarihi ile İlgili Bilgilerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Ferit Dinçer'in *el-Keşşâf'ta Sarf Vezinlerindeki Farklılıklar ve Anlam Üzerindeki Etkisi*, İdris Erdem'in *İbn Atiyye'nin el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz" Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, isimli doktora tezlerinden; Tahsin Yurttaş'ın *Arap Dilinde İ'râb-Anlam İlişkisi*, Serhat Değer'in *Yâsîn ve Fetih Sûreleri Bağlamında İ'râb-Mâna İlişkisi*, Mahmut Şevket Öztürk'ün *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kıraat Adlı Eseri* isimli yüksek lisans tezlerinden; Durmuş Ali Kayapınar'ın (ö. 2011) *İ'râbü'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş*, İsmail Cerrahoğlu'nun *Zemahşerî ve Tefsiri*, İbrahim Sarmış'ın *İ'râba Yöneltilen Eleştiriler*, Mehmet Kaya'nın *Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi*, Celalettin Divlekci'nin *Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler*, Şükrü Arslan'ın *Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri*, Mahmud Hasan el-Câsim'in, *Esbâbü't-Taaddüdi fî't-Tahlîli'n-Nahviyyi*, Muhammed Fadıl Sâlih es-Sâmerrâî'nin *Suveru'n-min İttisâ-i Delâleti'l-Elfâz-i ve't-Terâkîb-i fî Tefsîri'l-Keşşâf* isimli makale çalışmalarından; tanım ve terimleri açıklamada ise, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, İsmâîl b. Hammad el-Cevherî'nin (400/1009) *es-Sihâh Tâcu'l-Luga*, İbn-i Manzûr'un (711/1311) *Lisânü'l-*

Arab, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *et-Ta'rîfât*, isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbü'hû*, Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Tenzîl*, İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147), *el-Muharrerü'l-Vecîz*, el-Enbârî'nin *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *el-Bahrü'l-Muhît*, Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) *ed-Dürrü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*", Muhyiddin ed-Dervîş'in (ö. 1403/1982) *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mahmûd Sâfî'nin (ö.1985) *el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Behced Abdülvâhid Sâlih'in *el-İ'râbü'l-Mufassal* isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

Meâl olarak, Elmalılı Muhammed Hamdi'nin (ö.1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Hasan Basri Çantay'ın (ö. 1964) *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* ve Diyanet Vakfı'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* tercih edilmiştir.

Araştırmamızın tamamında yararlandığımız kaynaklarda klasik ve modern dönem ayrımı yapmadan tüm eserlerden faydalanma yoluna gittik. Yararlandığımız eserlerin listesini de kaynakça bölümünde verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİNİN TANIMI

1.1. Nahiv İlminin Tanımı

1.1.1. Nahvin Lügat Anlamı

Nahiv kelimesi, نَحْوًا - يَنْحُو - نَحَا fiilinden türemiş, hem mastar hem de zarf olarak kullanılan bir kelimedir. Lgatte, “kasıt, yol”,¹ “yön, benzer, miktar”,² “taraf, çeşit, kadar, gibi, yan, içeri, içeriye, takriben, yaklaş” ve benzeri pek çok anlamı vardır.³ Cemisi نُحْوٌ - نُحَاءٌ⁴ olarak gelir.

Araplar bu kelimeyi daha çok zarf olarak kullanmalarına rağmen, bu kelime asıl itibariyle mastardır. İlerleyen zamanlarda ise, nahiv kelimesi bir ilim için özel isim hâline gelmiştir.⁵

Nahiv ilmi, tesniye, cemi, teksir, izafet, nesep, terkiib gibi i'râb ve benzeri konularda Arap kelâmı tarzına yönelmek demektir. Bu ilim sayesinde, Arap olmayan kimselerin de, fesahat bakımından Araplar gibi konuşması hedeflenmektedir.⁶

1.1.2. Nahvin İstilah Anlamı

Nahvin istilah anlamı üzerinde ittifak edilmiş bir tanım bulunmamakla birlikte, geçmişten günümüze kadar pek çok tanımı yapılmıştır. Aşağıda bu tanımlardan bir kısmına işaret etmek istiyoruz.

Celâlüddîn es-Süyûtî *el-İktirâh* isimli eserinde, Hakem el-Ferhan (ö. 548/1153), Yahya b. Hişâm (ö. 646/1248), Muhammed b. el-Hadramî (ö. 663/1265) ve Muhammed b. Mes'ud el-Ğaznî'den (ö. 431/1040) rivayetle, nahiv ilmine dair farklı tanımlar getirmiştir. Hakem el-Ferhan “*Nahiv, bu ilimle ilgilenenlerin, lafızla mâna arasındaki ilişki anlaşılın ve lafızdan mânaya gidilebilsin diye, Arapça lafızların kullanılış durumlarına göre oluşan yapılarını inceleyen bir sanattır.*” diye

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, C. XX, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1841, s. 181.

² Luvîs Ma'luf el-Yesûî, *el-Müncid*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1996, s. 795.

³ Arif Erkan, *el-Beyân*, C. I, Yasin Yayınevi, İstanbul 2012, s. 2276.

⁴ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, C. IV, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003, s. 201; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XX, s. 181.

⁵ Ebü'l-Feth Osman b.Cinnî, *el-Hasâis*, Muhammed Ali en-Neccar (thk.), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire ty., s. 34; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. XX, s. 181.

⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. I, s. 34.

tanımlarken,⁷ Yahya b. Hişâm ise, “*Nahiv, kelimelerin yapısında ve sonlarında meydana gelen değişimleri inceleyen ilim dalıdır.*” demiştir.⁸

Muhammed b. el-Hadramî nahvi, “*genel kurallar yoluyla Arap kelâmını inceleyen ve bu kurallar vasıtasıyla kelâmı oluşturan kelimelerin nahvî ve sarfî hükümlerine götüren bir ilim*” olarak tanımlarken, İbnu'l-Hacc (ö. 647/1249) ise onun bu tanımını, nahvin kendisini bir takım kurallar çıkarılan bir ilim olarak açıklamanın, gerçek nahiv tanımı olamayacağı gerekçesiyle eleştirmiştir. Ona göre Arap kelâmının kurallarının bütününe “nahiv” denir.⁹

Muhammed b. Mes'ud el-Ğaznî ise, “*Nahiv doğru söz yanlış sözden ayrılın diye, Arapça yapıları (cümleleri, kelâmları) doğrulukları ve yanlışlıkları açısından inceleyen bir sanattır.*” şeklinde bir tanım getirmiştir. Ebû Bekr b. Serrâc (ö. 316/928) *fi'l-Usul* adlı eserinde, Nahvi, mütekaddimun âlimlerinin “*istikrâ yöntemi ile Arap kelâmından çıkardıkları bir ilim*” olarak tanımlamıştır.¹⁰

Günümüzde yaygın olarak kullanılan bir tanıma göre ise, “*Nahiv ilmi, mu'reb ve mebni olma bakımından, kelimelerin sonlarının kendisi ile bilindiği ilimdir.*”¹¹ şeklinde tanımlanır. Muteber olan başka bir tanım da ise, “*Nahiv ilmi, lafzın cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i'râbını inceleyen bilim dalıdır.*”¹²

İbrahim Mustafa da *İhyâu'n-Nahv* isimli eserinde “*Nahiv ilmi, ibarenin düzgün ve mânâsının anlaşılır olması için, kelimenin cümle içindeki ve cümlelerin diğer cümlelerle olan durumunu açıklayan, sözü oluşturma prensibidir.*”¹³ şeklinde bir tanım yapmaktadır.

1.2. Nahiv İlminin Gayesi ve Önemi

Bir şeye ilim denilebilmesi için, bir konusunun ve gayesinin bulunması gerekir. Nahiv ilminin de bir ilim dalı olarak, kendine has bir konusu ve gayesinin olması kaçınılmazdır. Biz de bu bölümde kısaca nahiv ilminin temel gayesi nedir ve Arap dilini ve Temel İslam Bilimlerini öğrenmek isteyen bir kimse nahve neden ihtiyaç duyar gibi bir takım soruları cevaplamaya çalışacağız.

⁷ Celâlüddin es-Süyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Usuli'n-Nahv*, Dâru'l Marifetü'l Camiyye, Mısır 2006, s. 21.

⁸ Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 22.

⁹ Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 23.

¹⁰ Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 24.

¹¹ Muhammed b. Abdurrahim el-Meylâni, *Şerhul-Muğni fi'n-Nahv*, Abdü'l-Kadir el-Heytî (thk.), Camiatü Kan Yunus, Bingazi 1998, s. 32.

¹² Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 13.

¹³ İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-Nahv*, y.y., Kahire 1996, s. 1.

1.2.1. Nahiv İlminin Gayesi

İnsanların çoğu i'râb bilgisi olmadan, gelişigüzel bir şekilde konuşurlar. Başkaları ile iletişime geçtikleri zaman da i'râbdan yoksun bir şekilde anlar ve anlatırlar. Nahiv ilmi ise, insanlara, kelâmda herhangi bir değişiklik ve bozulma olmadan, Arapça'yı düzgün bir şekilde konuşma melekesi, dünya ve ahiret hayatının temeli olan Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamberin hadislerini doğru anlama ve değerlendirme melekesi kazandırır. Çünkü sağlam bir nahiv bilgisi olmadan Kur'ân-ı Kerîm'in ve hadisi şeriflerin tam mânasıyla anlaşılması mümkün değildir.¹⁴

Hicrî birinci asırdaki, İslâmi ilimlere genel bir şekilde baktığımız zaman, temelde Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet amacıyla ortaya çıktıklarını ve Kur'ân naslarından beslenerek farklı kısım ve dallara ayrıldıklarını görüyoruz. Çünkü Kur'ân ana kaynak konumundadır. İslâmi ilimlerin tamamı da ona yardımcı ve onunla ilişkilidir. Nahiv de Kur'ân'a hizmet eden bu değerli ilim halkasının dışında değildir.¹⁵

Nahiv ilmi, sözün söylenildiği duruma göre, sözü söyleyen kimsenin özellikle kastettiği mânayı doğru anlamayı sağlayacak bir meleke kazandırmayı, Arapça cümleleri, asıl kuruluş amacı olan mânanın dışına çıkmaktan korumayı amaçlar.¹⁶ *"Nahiv, tutuk konuşan kişinin dilini açar. Kişi düzgün konuştuğu zaman sen ona ikramda bulunursun. İlimlerin en yücesini öğrenmek istersen, bana göre en yücesi, dili düzgün kılan (Nahiv ilmi)'dir."*¹⁷

Nahiv ilminin konusu ise, hüküm, kural ve emirlerin doğru bir şekilde anlaşılması için alet mesabesinde olan Arap dilinin kendisidir¹⁸ şeklinde belirtilmektedir.

1.2.2. Nahiv İlminin Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, Arapça nazil olmuştur ve onun anlaşılması da lafızların hangi mânâ için konulduklarını bilmeye bağlıdır. Bu konuda Tabiîn müfessirlerinden Mücahid b. Cebr (ö. 103/721) demiştir ki: *"Allah'a (c.c.) ve Resûl'üne (s.a.v.) imân eden bir kimsenin Arapça'yı bilmedikçe Allah'ın (c.c.) kitabı hakkında konuşması*

¹⁴ Ebü'l-Kasım ez-Zeccâcî, *el-İzah fî İleli'n-Nahv*, Mazin el-Mübarek (thk.), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1979, s. 95.

¹⁵ Hasan Avn, *el-Lügatü ve'n-Nahv*, Matbaatu Royal, İskenderiye 1952, s. 155.

¹⁶ Taşkoprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-Ulûm*, C. I, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1985, s. 138.

¹⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subbu'l-A'sâ fî Smâ'ati'l-İnşâ*, C.I, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1922, s. 169.

¹⁸ Hasan Avn, *el-Lügatü ve'n-Nahv*, s. 208.

helâl olmaz.” Mânalar ise, i‘râbın değişmesiyle değişiklik gösterir. Bu yüzden de nahiv ilmine önem verilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹ Nahiv ilminin hükmü ile ilgili olarak, farz-ı kifâye ilimlerden olduğu kabul edilir. Çünkü Kur‘ân‘dan ve sünnetten delil getirmek için nahve ihtiyaç duyulur.²⁰

Abbâs Hasan‘ın *en-Nahvu‘l-Vâfi* adlı eserinin mukaddimesinde de belirttiği gibi nahiv ilmi, Arapça ilimlerin dayanağı ve en üstün prensibidir. Nahiv‘den müstakil olan, ona müracaat etme ihtiyacı hissetmeyen bir ilim de bulunamaz.²¹ “*Ed-Durûsu‘n-Nahviyye*” adlı eserin mukaddimesinde de âlet ilimlerinin şerefine zahir ve kendisine duyulan ihtiyacın açık olduğu vurgulanmıştır. Özellikle nahiv ilmi ve Arapça‘nın kurallarına, doğru ifadenin aracı ve ince anlayışın vesilesi olması hasebiyle vurgu yapılmıştır.²²

Süyûtî *el-İktirâh* adlı eserinde, Kemâlüddin el-Enbârî‘nin, Edebiyât İlimlerini, dil, nahiv, sarf, aruz, kafiye, şiir, Arapların haberleri ve nesepleri şeklinde sekiz ana başlık altında tasnif ettiğini belirtmiştir.²³ Bu taksimat da bize nahvin önemini işaret eden önemli delillerdendir. Malikî Mezhebi İmamı Malik b. Enes‘den (ö. 179/795) rivayet edilen, “*İ‘râb dilin zînetidir. Dillerinizi ondan mahrum bırakmayınız.*”²⁴ telkini de nahvin önemine işaret eden değerli bir sözdür.

Arapça (O dilde yazan bir) yazarın bütün sermayesi (zenginliği), sözünün esası ve harcamalarının (tesir gücünün) hazinesidir (yegâne kaynağıdır). Bu yüzden de, nahiv ve i‘râb yollarını bilmeye, onu adet hâline getirecek, alışkanlık hâline dönüştürecek, i‘râb bilgisi kişinin fikrinde nakşoluncaya, diline yerleşinceye, kaleminin dili onunla koşmaya başlayıncaya ve kişiden i‘râbla ilgili şüpheler gidip, ibareyi kesin olarak bilinceye kadar onunla meşgul olmak gerekir.²⁵

İbn Haldun (ö. 808/1406) *Mukaddime* isimli meşhur eserinde, ilimleri bizâtihi maksud ilimler ve âlet ilimler olarak ikiye ayırmıştır. Bununla birlikte âlet ilimlerin çerçevesinin çok fazla genişletilmesinin ve âlet ilimlerle maksud olan ilimlerden

¹⁹ Menna‘ Halil el-Kattan, *Mebâhis fî Ulumi‘l-Kur‘ân*, Müessesetü‘r-Risâle, Beyrut-Lübnan 1998, s. 302.

²⁰ Taşkôrizâde, *Miftâhu‘s-Sa‘âde*, C. I, s. 138.

²¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvu‘l-Vâfi*, C.I, Dâru‘l-Meârif, Mısır 1966, s. 1.

²² Hifnî Nâsîf vd., *ed-Durûsu‘n-Nahviyye*, Mektebetü Dâru‘l-Fecr, Dimeşk-Beyrut 2015, s. 6.

²³ Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 8.

²⁴ Kalkaşendî, *Subbu‘l-A‘şâ*, C. I, s. 169.

²⁵ Kalkaşendî, *Subbu‘l-A‘şâ*, C. I, s. 168.

uzaklaşmaya yol açacak kadar meşgul olmanın sakınılması gereken bir hata olduğu²⁶ şeklinde yorumladığını da belirtmek isteriz.

1.3. Nahiv İlminin Doğuşuna Etki Eden Sebepler

Nahiv ilminin teşekkülünde, dinî olan ve dinî olmayan farklı pek çok etken vardır. Bu sebeplerin en başında ise, Kur’ân-ı Kerîm’i en derin mânalarına kadar doğru bir şekilde anlamak arzusu öne çıkar. Özellikle de dillerde hata yaygınlaşmaya başladığı zaman, nahvin bir ilim olarak ortaya çıkması daha da büyük önem kazanmıştır.²⁷

Araplar genel anlamda, dilleri ile çok fazla gurur duyan bir toplumdur. Onların dillerine karşı olan bu övünmeleri, dillerini bozulma ve kaybolmaya karşı koruma arzusu da, nahvin teşekkülünde etken olmuştur. Arap olmayan toplumlarla iç içe yaşamak, pek çok müslümanın, Arap olmayan annelerden dünyaya gelmesi, bazı harflerinde ve ifadelerinde onlardan etkilenmelerine sebep olmuştur. Arap olmayan toplumların Arapça’yı düzgün bir şekilde öğrenebilmeleri için de nahiv kaidelerinin tespiti ihtiyacı doğmuştur.²⁸ Bu ve benzeri sebepler nahvin teşekkülünde en bariz etkenler olarak gösterilebilir.

1.3.1. Lahnin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Sözlükte “*nağme, ezgi*”, kıraatte ve dilde “*hata etmek; sözün maksadını anlamak*” gibi mânalara gelen lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i’râbında hata yapmaya lahn denildiği gibi Kur’ân okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hataya da lahn denir.²⁹ Hz. Peygamber zamanında az da olsa lahn yapıldığına dair rivayetler vardır. Hz. Peygamber bir gün bir adamın konuşma esnasında lahn yaptığını işitmiş ve ashabına “*Kardeşinize doğrusunu öğretiniz çünkü o, hata yaptı.*”³⁰ buyurmuşlardır.

Arapça’nın her türlü duyguyu ve sosyal olguyu ifade eden, yoğun bir edebî mirası vardı. İslâm’ın gelişi ile beraber Arap dili de kemâle erişti. Ancak Arapların

²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. II, Süleyman Uludağ (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 985.

²⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Dâru’l Meârif, Kahire 2011, s. 11.

²⁸ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 12.

²⁹ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, İstanbul 2003, s. 55.

³⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. I, s. 8; Saîd el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, Dâru’l-Fikr, Beyrut ty., s. 8; Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 11; Şeyh Muhammed Tantavî, *Neş’etü’n-Nahv ve Târihü Eşheri’n-Nühât*, Dâru’l-Meârif, Kahire 1995, s. 16; Mehmet Cevat Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2005, s. 116.

fetihler yoluyla İran, Bizans ve Habeşistan yönetimindeki insanlarla karışması, özellikle sahil bölgesinde yaşayan toplumların, yolculuk ve ticaret gibi sebeplerle farklı toplumlarla iletişime geçmesi Arapça'nın bozulmaya başlaması gibi bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirdi. Bu yabancılardan pek çoğu İslâm'a girdiler ve güçleri yettiği kadarı ile Arapça öğrenmeye gayret ettiler. Yabancılarla ticarî ilişkilerin de sürekli olarak devam ediyor olmasının etkisiyle, toplum içerisinde, başlangıçta az bile olsa, ilerleyen süreçte yetkililerin de dikkatini çekecek düzeyde lahn yayılmaya başladı.³¹

Meselâ, bir kimse seçkin bir ifade tarzı ile konuşsa; ancak hitabetinde hata yapsa, kelâmın bütün güzellikleri yok olur ve o kişinin cehaletine hükmedilir. Arap dili ile meşgul olan herkesin lahn utancından emin olmak için bu ilmi bilmesi gerekir.³² İ'râb nasıl toplumun ileri gelenlerinin dillerinde güzel oluyorsa, lahnin de o şekilde çirkin olduğu ve mânayı değiştirdiğini ve işiten kimsenin lafızdan kastedilen mânanın tersi bir mânâ anlamasının mümkün olduğu belirtilmiştir.³³

Şimdi burada, nahvin doğuşunda büyük etkisi olan lahn hususunda bir takım örneklere yer vermek istiyoruz:

Ebü'l-Esved ed-Düelî, (ö. 69/688) dönemindeki bazı Arapların ve Arap olmayanların konuşmalarında çok fazla lahn yaptıklarını görüyor ve bundan rahatsız oluyordu. Bir gün kendi kızı, gökyüzünün güzelliğini vurgulamak için “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ” dedi. Ebü'l-Esved kızının söyleyiş tarzından soru sorduğunu düşünerek: “نُجُومُهَا” “Yıldızlar” diye cevap verdi. Kızı: “Ben soru sormadım sadece taaccübümü ifade etmek istedim” deyince Ebü'l-Esved: “Kızım! Öyleyse “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ” “Gökyüzü ne kadar güzel!” de.” diyerek kızının hatasını düzeltti. Bu hadiseden sonra Arapça'nın kaidelerini toparlayacak bir kitap yazmaya karar verdi.³⁴

Bir başka rivayette, Ziyâd b. Ebîh'in (ö. 53/673) huzuruna bir kişi gelerek ona: Babamız öldü ve kardeşimiz babamızdan kalan mirasımıza el koydu mânasına gelen

³¹ el-Afganî, *min Tarihi'n-Nahv*, s. 7.

³² Kalkaşendî, *Subbu'l-A'sâ*, C. I, s. 168.

³³ Kalkaşendî, *Subbu'l-A'sâ*, C. I, s. 169.

³⁴ Ebü'l Berekât Kemâlüddin Abdurrahman el-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, İbrahim es-Sâmerrâî (thk.), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1985, s. 21; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1997, s. 287.; Rivayetin “مَا أَشَدُّ الْحَرَّ” “Sıcak ne kadar da şiddetli!” ifadesiyle nakledilen varyantı için bkz. ez-Zeccâcî, *el-İzah fi İleli'n-Nahv*, s. 89; Ebü Saîd el-Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Taha Muhammed ez-Zeynî, Muhammed Abdü'l-Mün'am Hafacî (thk.), Şeriketü Mektebe ve Matbaa, Mısır 1955, s. 14.

”إِنَّ أَيْبِنَا هَلَكَ وَ إِنَّ أَيْبِنَا غَضِبْنَا عَلَى مِيرَاتِنَا مِنْ أَبَانَا“ sözlerini söylemiştir. Söylediği sözün bir kaç yerinde hata yapması üzerine Ziyâd ona: “*Şahsiyetinden kaybettiğin, malından kaybettiğinden daha çoktur*” cevabını vermiştir.³⁵ İbaredeki yanlışlıklar şunlardır: مِنْ kelimesinin مِنْ nin ismi olarak أَبَانَا şeklinde nasb yapılması ve مِنْ harfi cerinden sonra da أَبَانَا değil أَيْبِنَا şeklinde söylenmesi gerekirdi.

Bir başka rivayette, bir bedevî, bir adamın kelime-i şehadeti söylerken رَسُول kelimesini mansub okuduğunu işitmiş. Böyle bir hareke değişikliği, resûl kelimesini cümlede Muhammed kelimesine sıfat yapar ve mâna da tamamen değişmiş olur.³⁶

Başka bir rivayette de, bir bedevînin çarşıya geldiği ve insanların konuşmada çok yanlış yaptıklarını görünce şaşkınlıktan “*Subhanallah! Konuşmada hata ediyorlar ve buna rağmen kâr elde ediyorlar. Biz ise hatalı konuşmamıza rağmen kâr elde edemiyoruz.*” dediği aktarılır.³⁷

Yine bir örnekte, Hz. Ömer (ö. 23/644) atış yapan iki adamın yanından geçerken, birinin diğerine “أسبئت” dediğini işitiyor ve “*Konuşmada hata yapmak, atışta hata yapmaktan daha ağırdır.*” diyor. Çünkü adam ص yerine س harfini kullanmıştır ve bu hata mânayı tamamen değiştirir.³⁸

Bu ve benzeri örnekler, lahnin az da olsa Hz. Peygamber ve halifeler döneminde var olduğunu göstermektedir. Lahnin sakınılması gereken, çirkin bir şey olduğu ile ilgili olarak Hz. Ebû Bekir’in (ö. 11/632-33) “*Bazı kelimeleri hafzederek konuşmayı, hata yaparak konuşmaya tercih ederim.*”³⁹ şeklindeki sözünün de, bizim için bu konuda önemli bir delil olduğu kanısındayız.

1.3.2. Kur’ân-ı Kerîm’i Muhafaza Etme Çabası

Nahiv ilminin ortaya çıkışında en etkili sebep pek tabiidir ki Kur’ân âyetlerinin bozulmaya uğraması korkusudur. Zaten dilin kendisine yönelik olan koruma gayesi, Kur’ân-ı Kerîm’i okuma ve anlamada araç olması sebebiyledir. İslâmiyet’in birinci

³⁵ el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, s. 11; Ahmet Muhtar Ömer, *el-Bahsü’l-Lugaviyyü İnde’l-Arab*, Âlemü’l-Kütüb, Kahire 1988, s. 87; Soner Gündüzöz, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1997, s. 285.

³⁶ Kalkaşendî, *Subbu’l-A’sâ*, C. I, s. 169; el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, s. 11; Ömer, *el-Bahsü’l-Lugaviyyü İnde’l-Arab*, s. 86.

³⁷ el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, s. 11; Ömer, *el-Bahsü’l-Lugaviyyü İnde’l-Arab*, s. 87; Mahmut Kafes, “Arap Dilinde Nahiv İliminin Doğuşu ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 10, 1994-1995, s. 106.

³⁸ el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, s. 10; Ömer, *el-Bahsü’l-Lugaviyyü İnde’l-Arab*, s. 86.

³⁹ el-Afganî, *min Tarihi’n-Nahv*, s. 8.

asrındaki Arapça ilimlere genel bir şekilde baktığımız zaman, tamamının Kur’ân-ı Kerîm’e hizmet amacıyla ortaya çıktığını görmekteyiz.⁴⁰

Özellikle de, Kur’ân-ı Kerîm’deki i’râb farklılıklarına bağlı okuyuş farklılıkları, Basralı okuyucuların, nahiv usulünün ve kaidelerinin tespit edilmesi hususundaki arzusunu tetikleyen en etkili sebep olmuştur.⁴¹ Bu da nahiv ilminin ilk defa Basra’da doğmasına zemin hazırlayan sebeplerdendir.

Nahiv ve diğer İslâm bilimlerinin tamamında, asıl maksud olanın Kur’ân-ı Kerîm olduğunu belirtmiştik. Buna rağmen, başlık sıralamasında Kur’ân’ı ikinci sırada zikrettik. Çünkü tarihî seyir içinde incelediğimiz zaman lahnin ilk önce günlük konuşmalarda ortaya çıktığını, zamanla Kur’ân-ı Kerîm’in okunuşunda da hatalar meydana geldiğini görüyoruz. Daha önce günlük konuşmalarda rastlanan hata, hoş karşılanmamakla birlikte göz yumulabilir bir durum iken, aynı durum Kur’ân-ı Kerîm’in tilâveti söz konusu olduğunda asla görmezlikten gelinemez. Bu bağlamda âyetler üzerinde meydana gelen bir takım hatalı okuyuşlara örnek vermek istiyoruz.

Bir rivayete göre, bir bedevî Hz. Ömer’in hilafeti döneminde geldi ve “*Kim bana Allah’ın (c.c.), Muhammed’e (s.a.v.) indirdiğinden okur?*” diye sordu. Bunun üzerine bir başka kişi ona Berâe sûresini okudu. Ancak ﴿ إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ ﴾⁴² âyetini رَسُولِهِ şeklinde cer olarak okudu. Bu şekilde okuyunca âyetin mânası bozuldu ve Allah (c.c.) müşriklerden ve kendi Resûl’ünden (s.a.v.) uzak gibi bir mâna ortaya çıktı. Bedevî Arap, bunun üzerine “*Allah (c.c.) kendi Resûl’ünden (s.a.v.) uzaksa ben de ondan uzağım*” dedi. Bu haber Hz. Ömer’e ulaştığında, bedevîyi çağırttı ve ona: “*Sen Allah’tan (c.c.) ve Resûl’ünden (s.a.v.) uzak mısın?*” diye sordu. Bedevî de ona başından geçen hadiseyi anlattı. Hz. Ömer de ona âyetin doğru şeklini söyleyerek yanlış anlaşılmayı düzeltti ve o bedevîye dili iyi bilen birisinin Kur’ân öğretmesini emretti.⁴³

Bir başka rivayette ise, Muâviye b. Ebû Süfyân’ın (ö. 60/680) Mısır valisi Ziyâd b. Ebîh, Ebü’l-Esved’i çağırttı ve ondan insanlara (nahiv hususunda) fayda verecek bir çalışma yapmasını ve Allah’ın (c.c.) kitabını harekelemesini istedi. Ebü’l-Esved ilk önce bu teklifi reddetti. Ziyâd da bir kişiden, Ebü’l-Esved’in yolu

⁴⁰ Hasan Avn, *el-Lügatü ve’n-Nahv*, s. 155.

⁴¹ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 18.

⁴² Tevbe, 9/3.

⁴³ Tantavî, *Neş’etü’n-Nahv*, s. 25; Kalkaşendî, *Subbu’l-A’sâ*, C. I, s. 168; el-Enbârî, *Nüzhetü’l-Elibbâ*, s. 19.

üzerinde oturmasını ve bilerek hata yapmasını istedi. Adamın, yukarıda zikri geçen Tevbe suresinin 3. âyetindeki رسوله kelimesini yanlış okuduğunu duyunca Ebü'l-Esved, Ziyâd'dan bir kâtip isteyerek kendisinden istenileni yapacağını bildirdi.⁴⁴ Başka bir rivayette Ebü'l-Esved, bir okuyucunun ﴿ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ ﴾⁴⁵ âyetini خَاطِئِينَ şeklinde okuduğunu işitince bu teklifi kabul etmiştir.⁴⁶

Başka bir kimse de, ﴿ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ﴾⁴⁷ âyetinde, الله lafzını merfû, العلماء kelimesini mansub olarak okumuş. Yanındaki kimseler de onu Allah (c.c.) hiç kimseden korkmaz diyerek onu uyarılmışlardır.⁴⁸

Toplumun ileri gelenleri ve yöneticiler bile konuşmada hata yapmaktan kurtulamamışlardır. Bu yöneticilerden bir kısmı, hata yapmasına rağmen büyükmeye devam etmişken, diğer bir kısmı ise, hatasından rahatsızlık duyarak, bu sorunu düzeltmeye çalışmıştır. Şu örnek birinci kısım yöneticilerle ilgili olarak rivayet edilir: Basra valilerinden birisi, Kur'ân'daki ﴿ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ ... ﴾ lafzındaki الله ve ملائكته kelimelerini إِنَّ'nin ismi olarak nasb okunması gerekirken, merfû olarak okumuş, kendisini uyaran Ahfeş el-Ekber'e (ö. 177/793) çok sinirlenmiş ve ona, "Asıl siz emirlerinize karşı hata yapıyorsunuz."⁴⁹ demiştir.

Şu misâl ise, ikinci grup yöneticilere güzel bir örnektir. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi (ö. 95/714) dilini hatadan korumak isteyen bir vali olarak, Yahyâ b. Ya'mer'e, (ö. 89/708) kendisini minberde hatalı konuşurken görüp görmediğini sorar. Sadece bu sorunun kendisi bile lahnin nasıl umumî bir sorun hâline geldiğini gösteren bir delildir. Yahyâ, onun güç ve kudretinden korkmakla beraber, ona Kur'ân-ı Kerîm'in bir harfinde hata yaptığını açıklıyor. Çünkü o, Kur'ân-ı Kerîm'de ﴿ قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ﴾⁵⁰ diye başlayan âyetin devamındaki أَحَبَّ kelimesini, كان'nin haberi olarak mansub okuması gerekirken, merfû olarak okumuştur. Haccâc gibi fesahat, belâgat ve hitabet açısından zirve olan birisi bile böyle bir hata yapıyorsa, onun seviyesine ulaşamayacak, halktan kimselerin çok daha fazla hata yapacağı aşikâr bir gerçektir.⁵¹

⁴⁴ es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 14; Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 84.

⁴⁵ Hakka, 69/37.

⁴⁶ Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 83.

⁴⁷ Fatır, 35/ 28.

⁴⁸ Kalkaşendî, *Subbu'l-A'sâ*, C. I, s. 169

⁴⁹ Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 87.

⁵⁰ Tevbe, 9/24.

⁵¹ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 11; Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 87.

1.4. Nahiv İlminin Kurucusuna Dair Rivayetler

Bu bölümde nahvin kendisine nispet edildiği kimseler hakkında kısa ve öz bir açıklama getirmek istiyoruz. Tarihçiler ve araştırmacılar, nahiv ilmini ilk defa kimin kurduğu hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu konuda birden fazla görüş vardır. Birinci görüş sahiplerine göre, nahvin ilk kurucusu, Ali b. Ebû Tâlib'dir (ö. 40/661). İkinci görüşe göre, tek başına, Ebü'l-Esved'dir. Üçüncü bir görüşe göre ise, Ebü'l-Esved ve onunla beraber bu işe ortak olan, Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708) ve Abdurrahman b. Hürmüz'dür (ö. 117/735).⁵²

1.4.1. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661)

Bir görüşe göre, nahiv ilmini ilk defa tespit eden kişi, Ali b. Ebû Tâlib'dir. Bu konuda Ebü'l-Esved'den aktarılan bir rivayette şöyle bahsedilmektedir:

“Bir gün müminlerin emiri Hz. Ali'nin yanına gittim. Onu düşünceli ve endişeli gördüm. Dedim ki: Ne düşünüyorsun? Şöyle cevap verdi: İşittim ki bu şehrinizde lahn vardır. Bundan dolayı, Arapça'nın esasları hakkında bir kitap hazırlamak istiyorum. Dedim ki: Eğer bunu yaparsan, bizi ihya etmiş ve Arapça'yı bizim için ebedileştirmiş olursun. Üç gün sonra tekrar kendisine uğradım. Bana bir sahife verdi. İçinde şunlar yazılıydı: (Rahman ve Rahim olan Allah'ın (c.c.) adıyla. Kelâm üç kısımdır. İsim, fiil ve harf. İsim, müsemma hakkında bilgi veren kelimedir. Fiil, müsemmanın hareketi hakkında, harf ise; isim ve fiil dışındaki şeyler hakkında bilgi veren kelimelerdir. Sonra dedi ki: Bunu takip et ve sen de ilâvelerde bulun. Ey Ebü'l-Esved! Şunu bil ki, isim üç bölümden ibarettir. Açık olan, gizli olan ve ne tam açık ne de tam gizli olan şeyler. Âlimler, ancak bu üçüncü bölümü bilme hususunda birbirlerine karşı üstünlük elde etmeye çalışırlar. Bununla da mübhem isimleri kastetmişti. Bu konuşmadan sonra bazı bilgiler toplayıp ona arz ettim. Bunlar arasında nasb harfleri de vardı. لِكِنَّ 'yi yazmış, لِكِنَّ 'yi zikretmemiştim. لِكِنَّ 'yi niye yazmadın? diye sordu. Ben de لِكِنَّ 'yi onlardan saymadığımı söyledim. Bilakis o da onlardandır. Onu da ekle dedi.⁵³ Daha sonra sırayla atıf, sıfat, taaccüb ve istifham konularını yazdım. Her bir bölümü tamamladıkça ona arz ettim. Yeterli bir miktara ulaştığımda bana: مَا أَحْسَنَ هَذَا التَّحْوِ الَّذِي (Takip ettiğin bu yol ne güzel bir yoldur) dedi. Bu sebepten dolayı bu ilme

⁵² Hatice el-Hadisî, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid 2001, s. 45; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2015, s. 14.

⁵³ el-Hadisî, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 45.; Mehmet Cevat Ergin, “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2005, s. 123.

Nahiv dendi.⁵⁴ Görebildiğimiz kadarıyla nahvin başlangıcı konusundaki en meşhur rivayet budur.

Muhammed b. İshâk en-Nedîm de, bir rivayette, Hz. Ali'nin, nahvin kurucusu olduğunu zikreder. Bu rivayette insanların çoğunun, nahvin kurucusunun Ebü'l-Esved olduğunu iddia ettiğini, ancak Ebü'l-Esved'in de aslında Hz. Ali'den aldığını belirtir.⁵⁵

Ancak Hz. Ali'nin döneminde yaşanan sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu hadisenin çok da gerçekçi olmadığı kanaati hâsıl olmaktadır. Hz. Ali'nin daha o dönemde, nahivle ilgili bu derece başarılı bir çerçeve oluşturması, onların zamanında nahvin zirveye ulaştığına işaret eder. Bu da, o dönemin özellikleri düşünüldüğünde, çok da makul görünmemektedir.⁵⁶

1.4.2. Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688)

Tam adı Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî'dir. Basra doğumludur. Nahvi ilk kuran kişi olarak kabul edilir. Tâbiînin büyüklerinden, akıl ve görüş bakımından en ileri düzeyde olanlarındandır. Hadis rivayetinde de sika kabul edilir. Hz. Ali ile Sıffin savaşına katılmıştır. Hz. Ali'ye olan sevgisi sebebi ile Şîilikle itham edilmiştir.⁵⁷

Ebü't Tayyib el-Lugavî, (ö. 351/962) nahiv ilmini ortaya koyan ilk kişinin Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğunu belirtmiştir. Ancak Ebü'l-Esved ed-Düelî, bu işi, Hz. Ali'den gelen bir talep üzerine gerçekleştirmiştir. Hz. Ali toplum içindeki hatalı konuşmaları işittikten sonra, ondan böyle bir istek de bulunmuştur. Ebü'l-Esved ed-Düelî başlangıçta bu işten çekinmesine rağmen, bu isteği yerine getirmiştir. Nahiv ilminin teşekkülü ile ilgili olarak bize ulaşan bilgiler genel mânada bu iki rivayet çerçevesindedir. Bu rivayete göre, Nahiv ilminin oluşumunda, Hz. Ali'nin, Ebü'l-Esved'i teşvik etmekten başka bir rolü yoktur.⁵⁸ Bununla beraber Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi teşvik eden kişinin Hz. Ömer veya Ziyâd b. Ebîh olduğu veya kendisi bizzat

⁵⁴ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 18-19; Mahmut Kafes, "Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 10, 1994-1995, s. 112.

⁵⁵ Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Meârif, Beyrut-Lübnan, ty., s. 59; Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 85.

⁵⁶ el-Hadîsî, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 46; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2015, s. 15.

⁵⁷ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, C. I, s. 143.

⁵⁸ el-Hadîsî, *el-Medarisü'n-Nahviyye*, s. 46.

Kur'ân tilâvetinde yapılan hataları duyunca, kendi isteğiyle bu işe karar verdiği şeklinde rivayetler de vardır.⁵⁹

Daha önce, nahiv ilminin doğuşuna etki eden sebepler bölümünde, Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi, nahiv kurallarını koymaya sevk eden sebepleri örneklerle aktarmıştık. Bu durumda, Ebü'l-Esved ister bu işi kendi kararı ile yapmış olsun, isterse Hz. Ali veya Ziyâd b. Ebîh'in teşvik etmesi ile yapmış olsun, sonuç itibariyle onu bu işe iten sebep aynıdır. O sebep de; Arapların fetihler, ticarî ilişkiler, sosyal ve kültürel pek çok sebeple Arap olmayan toplumlarla karışması ve bu karışma sonucunda Arapça'nın bozulmaya uğramasıdır. Bundan daha da önemlisi ise, bu bozulmanın Kur'ân-ı Kerîm'e sıçramasıdır.

Ebü'l-Esved hakkında tarihçilerin ve araştırmacıların kesin olarak kabul ettikleri bir konu varsa, o da Kur'ân-ı Kerîm'in noktalanması şeklinde harekeleme çalışması yapmış olmasıdır. Bu konuda bize gelen rivayetlerde ihtilaf yoktur.⁶⁰ Bu konudaki ilk girişim şu şekilde gerçekleşmiştir. Ebü'l-Esved, kendisine bu çalışmada yardım edecek bir kâtip tutmuş ve ona mushafı eline almasını ve mürekkep renginden farklı bir boya kullanmasını, ağzını açtığında harfin üzerine bir nokta, kapattığında altına bir nokta, dudaklarını topladığında harfin önüne bir nokta, son harfi gunneli okuduğunda ise, iki nokta koymasını emretmiştir. Sakin harf ile ilgili bir şey belirtmemiştir.⁶¹ Nahiv ilmi hususunda ise, bu çalışmayı yalnız başına da yapmış olsa veya Hz. Ali veya diğer çağdaşı olan kişilerle beraber de yapmış olsa, bize ulaşan bütün rivayetlerde adı geçmektedir.⁶²

Yaygın olan görüşe göre, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Arapça'yı ilk tesis eden, yolunu açan, kıyas yöntemini kullanan, fâilini, mef'ûlünü, muzafını, raf, nasb, cer ve cezm eden âmillerini ilk tespit eden kimsedir.⁶³

1.4.3. Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708)

Nasr b. Asım, Arapça'yı fasih bir şekilde konuşan ve kıraat ilmiyle meşgul olan bir kimsedir. Bir görüşe göre de Nahvi ilk oluşturan kimsedir.⁶⁴ Ancak bu görüş

⁵⁹ Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 83.

⁶⁰ el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 47.

⁶¹ Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 79-80; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 16; Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2015, s. 16.

⁶² el-Hadîsî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 47.

⁶³ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (thk.), Dâru'l-Meârif, Mısır 1973, s. 21.

de çok rağbet görmemiştir. Abdurrahman b. Hürmüz ile ilgili rivayette olduğu gibi, Nasr b. Asım'ın da Arapça ilmini Ebü'l-Esved'den almış olması tercihe şayan olan görüştür.⁶⁵

1.4.4. Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735)

Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, nahiv ilmini ilk tesis eden, insanlar içerisinde Kureyş soyunu en iyi bilen ve kıraat ile meşgul olan kimselerden birisi olarak bilinir.⁶⁶ Ancak Abdurrahman b. Hürmüz'ün nahvi tesis ettiğini iddia eden kimselerin görüşlerinin doğru olmadığı, onun da nahiv bilgisini Ebü'l-Esved ed-Düelî'den aldığı rivayetlerde yer almaktadır.⁶⁷

1.5. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar ve İlk Nahiv Ekolleri

Bütün ilimler başlangıçta dağınık bir takım teoriler ile başlar. Bu dağınık teoriler, daha sonra gelen ve bu ilimle alâkalı kıyas yapmak ve gerekçelerini ortaya koymak gibi sistemli, kurallı bir çalışma yapmak isteyen kimselere kolaylık sağlar.⁶⁸

Nahiv ilmi de, diğer ilimlerde olduğu gibi zayıf olarak ortaya çıktı. Sonra dönemin şartlarına bağlı olarak bazen yavaş bazen de hızlı bir şekilde gelişimini tamamladı. Hicrî birinci asırda zayıf bir şekilde baş gösterdi, ikinci asırda emeklemeye başlayıp yine aynı asrın sonunda gençlik çağına ulaştı.⁶⁹ Nahiv ilmi, İslâm'ın başlangıcında, Irak'ta fitrata uygun olan, halis Arapça olarak gün ışığına çıkmıştır. Seneler geçtikçe adım adım ilerlemiş, ne ilk ortaya çıkış ne de ilerleme aşamasında hiçbir dilden alıntı yapmadan gelişimini tamamlamıştır.

1.5.1. Nahiv İlminin Geçirdiği Aşamalar

1.5.1.1. Kuruluş Aşaması

İslâm'dan önce, Araplar arasında nahiv ilminin bilinmediği sabit bir gerçektir. Bunun da temel sebebi, Arapların böyle bir çalışmaya ihtiyaç duymamaları ve İslâm'dan önce onları bu tarz bir arayışa itecek bir sebebin de bulunmamasıdır. Arap

⁶⁴ es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 15-16; ez-Zübeydi, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, s. 27.

⁶⁵ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 21.

⁶⁶ es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, s. 16.

⁶⁷ el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 21.

⁶⁸ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 18.

⁶⁹ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, C. I, s. 3.

dili, Araplar diğer toplumlarla karışmadan önce, kendine has özelliklerini korumaktaydı.⁷⁰

Yukarıda, nahiv ilminin oluşumuna etki eden sebeplerden bahsederken, temel sebebin, Kur'ân-ı Kerîm'i muhafaza çabası olduğunu zikretmiştik. Bu çabanın sonucu olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinde yaygınlaşmaya başlayan hataları engellemek için, Ebü'l-Esved tarafından ilk defa harekeleme çalışması yapılmıştır.⁷¹ Zaten nahvin kuruluş aşaması da Ebü'l-Esved ile başlayıp, Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreçte asıl etkili olan kişiler ise Basralı âlimlerdir.

Basralı âlimlerden iki tabaka Ebü'l-Esved'den sonra, bu ilmin usûl kaidelerini sağlamlaştırmışlar ve bir takım kuralları tanımlamışlardır.⁷² Birinci tabakadaki önemli isimler arasında Anbese b. Ma'dân, (ö. 100/718) Nasır b. Âsım, Abdurrahman b. Hürmüz, Yahyâ b. Ya'mer sayılabilir. Ancak bu aşamada yapılan çalışmalar, sistemli bir tasnife ve kıyasa imkân sağlayacak düzeyde değil, daha çok rivayet esasına dayalı idi.⁷³

Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* adlı eserinde ilk hakiki nahivci olarak Ebû İshâk el-Hadramî'yi (ö. 117/735) zikreder. Kendisi Ebü'l-Esved'in talebesi olmamakla beraber kıraat âlimlerinden olan bir zâttır. Onu takip eden Basralı nahiv âlimlerinin tamamı da kurradandı. Kıraatler arasındaki i'râb farklılıkları, sanki Basralı kıraat âlimlerini nahiv kurallarının tespit edilmesi hususunda daha da teşvik etmiş gibidir. "Sîbeveyhi" lakabıyla marûf olan Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber (ö. 180/796) de, kitabında kıraatlara çok fazla müracaat etmişti. Basralı âlimler bu aşamada kendisinden kural çıkaracakları malzemenin sıhhatine çok önem verdikleri için bozulmamış saf bilgiyi kaynağından alabilmek adına Necid, Hicaz ve Tihâme bölgelerinin uzak noktalarına seyahatler yaptılar⁷⁴ demektedir.

Bu dönemin ikinci tabakasına baktığımız zaman ise, birinci tabakaya nazaran daha yoğun bir çalışma görüyoruz. Bu aşamada ilmî araştırmalar çoğalmış, yeni kurallar eklenmiş, tasnif ve tedvin faaliyetleri artırılarak faydalı eserler ortaya konmuştur.

⁷⁰ Abdullah b. Hamed el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, Dâru'l-Marifetu'l-Camiiyye, İskenderiye 1993, s. 13.

⁷¹ Hasan Avn, *el-Lügatü ve'n-Nahv*, s. 250.

⁷² Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 37.

⁷³ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 38.

⁷⁴ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 18.

Bu tabakanın önemli isimleri arasında, Ebû İshâk el-Hadramî ve İsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) vardır. Bu tabakanın âlimleri Abbâsî Devleti'nin hâkimiyeti altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ebû İshâk el-Hadramî kıyas yöntemini çok fazla kullanmış ve bu yöntemle pek çok mevzûyu açıklamıştır. Muhakeme fikrine de ilk yönelen kendisi olmuştur. Ondan sonra gelen bazı âlimler de ona tabi olmuşlardır.⁷⁵

1.5.1.2. Gelişme Aşaması (Basra-Kûfe)

Bu dönem Halîl b. Ahmed ile Ebû Ca'fer er-Ruâsî'den (ö. 187/803) başlayıp, Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863) ve Ya'kub b. İshâk es-Sikkî'te (ö. 244/858) kadar devam eder. Nahvin kuruluş aşamasında tek başına aktif olan Basralı âlimlerin yanı sıra, Kûfeli âlimler de bu dönemde etkili olmuşlardır. Bu ilim, bu dönemde çok büyük bir ilerleme kaydetmiş ve bu yüzden bu dönem "Gelişme ve büyüme dönemi" olarak isimlendirilmiştir.

Bu bölümde kısaca, bu dönemi bir önceki dönemden ayıran temel özelliklere işaret etmek istiyoruz. Bu aşamada nahiv ilmi ile sarf ilmini de kapsayan genel bir mânâ kastedilmiştir. Bir önceki dönemin âlimleri, yalnızca kelimelerin sonlarındaki değişimleri incelerken, bu dönemin âlimleri kelimenin iç yapısıyla da ilgilenmişlerdir. Yani bugün kullandığımız anlamda müstakil bir nahiv ilmi henüz teşekkül etmemişti. Sarf çalışmaları, nahiv kitaplarında yer almaya başladı ve uzunca bir zaman bu şekilde devam etti.⁷⁶

Bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi, kıyasa çok fazla yer verilmesi olmuştur. Basralı Halîl b. Ahmed kıyasin hakiki kurucusu kabul edilir. Bu dönem genel mânâda nahiv ilminin, özel mânâda Basra ekolünün oluşumunda Basralı âlimlerin çok büyük katkı sağladıkları bir dönem olmuştur.⁷⁷ Bu dönemin âlimleri, nahiv kitaplarında önceki dönemden farklı bir tarz ortaya koymuşlardır. Araplardan nakledilen sözler üzerinden tümevarım yöntemi ile düşünce çalışmaları yapmışlar ve kaide üretme çabası içine girmişlerdir. Basra ve Kûfe şehirleri arasındaki rekabetin, bu çabanın ortaya konmasında büyük bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁷⁸

⁷⁵ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 38-39.

⁷⁶ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 40-41.

⁷⁷ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 90.

⁷⁸ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 42.

Halîl b. Ahmed, Arap nahvinde kıyasa konu olmayan şâz meselesine ilk defa çok fazla önem veren ve bu konuda yorum kapısını ardına kadar açarak, sebeplerini açıklamaya çalışan kimse olmuştur. Arap diline has olan bir takım üslûp ve özelliklerin belli bir gerekçeye bağlanmaya çalışılması da bu dönemin ayırt edici özellikleri arasındadır.⁷⁹

Arap Dilinde, âmil fikrinin doğması da yine bu dönemde olmuştur. Sîbeveyhi'nin *el-Kitab* adlı eserinde pek çok yerde, kuvvetli âmil, zayıf âmil, asıl âmil, fer'i âmil gibi ifadelerin geçmesi de buna delildir. Nahiv ilmine has olan raf, nasb, cer, damme, fetha, kesra ve benzeri pek çok kavram da yine bu dönemde doğmuştur.⁸⁰

Kûfeli âlimler bu dönemde sarf alanında yaptıkları çalışmalarla, Basralı âlimlere karşı üstünlük elde ettiler. Sarf alanında pek çok kurallar ortaya koydular. Hatta tarihçiler Kûfelileri sarf ilminin kurucusu kabul ederler. Halîl b. Ahmed ve ona tabi olan Basralı âlimler ile er-Ruâsî ve ona tabi olan Kûfeli âlimlerin elinde, nahiv ilmi yükseldi. Sîbeveyhi bu dönemde, Basralı âlimler arasından çıktı ve daha önce benzeri görülmemiş tarzdaki kitabını telif etti.

Bu dönemde, nahiv ilmi büyük bir aşama kaydetti. Bu başarı da münazara ilminin gelişiminin de çok büyük etkisi olmuştur. Nahivle ilgili olmayan konuları, nahvin içinden ayıklayacak pek çok eser yazılmasına rağmen o dönemden elimize kalan en önemli eser Sîbeveyhi'nin kitabı olmuştur. Bu eser, kendinden sonraki âlimler için önemli bir kaynak olmuş ve üzerine pek çok şerh ve İhtisar yazılmıştır.⁸¹

1.5.1.3. Olgunlaşma Aşaması (Basra-Kûfe)

Bu dönem, el-Mâzinî ve Ya'kub b. İshâk es-Sikkît ile başlayıp, Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900) ve Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ es-Sa'leb'in (ö. 291/904) dönemine kadar devam eden bir süreçtir. Bu dönemin nahvin olgunlaşma aşaması olarak isimlendirilmesinde hem Basralı ve hem de Kûfeli âlimlerin katkıları olmuştur. Bu iki grubun âlimleri, tüm çabaları ile önceki dönem âlimlerinin eksik bıraktıkları konuları tamamlamaya, onların kapalı olan bir takım ifadelerini açıklamaya, ihtiyaç olan yerde özetlemeye, daha fazla açıklamayı gerektiren yerlerde

⁷⁹ el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 97-98.

⁸⁰ el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 100-102.

⁸¹ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 43-45.

ise daha fazla izahat yapmaya çalışmışlardır. Bu ilme dair tarifleri gözden geçirmişler ve yeni ıstılahî kavramlar ortaya koymuşlardır.⁸²

Nahivle ilgili konuları, Sîbeveyhi'den sonra yeni bir üslupla elen alan ilk kişi Müberred olmuştur. Müberred, kaidelerin tespiti ve yerleştirilmesi, benzer mânaya sahip olan kelimelerin tasnif edilmesi, nahvî kavramların Sîbeveyhi'den farklı bir yöntemle düzenlenmesi için çalışmış ve Sîbeveyhi'nin atladığı bazı tanım ve sınırları da tamamlamaya çalışmıştır. Sîbeveyhi'nin, dilcilerden ve rivayet yöntemini kullanan kişilerden topladığı bilgileri delillerle desteklemek için de girişimlerde bulunmuştur. Müberred kıyas yoluyla bir takım temel kural ve ilkeleri de tespit etmiştir.⁸³

Bu dönemin en fazla göze çarpan yönü ise, sarf ilminin, nahivden tamamen ayrılarak bağımsız hâle gelmiş olmasıdır. Bir görüşe göre “sarf ilmini” ilk defa tedvin eden kimse, el-Mâzinîdir. Daha öncesinde sarf ilminin, nahiv ilminin kapsamına dâhil⁸⁴ olduğunu zikretmiştik. Esasında sarf ilminin doğuşu, nahiv ilminin doğuşuyla kaçınılmaz hâle gelmişti. Çünkü nahvin doğuşuna etki eden sebepler, konuşma hataları ve cümle kurulumunda meydana gelen hatalardır. Sarf ilmi ise, kelimenin iç yapısında meydana gelen değişiklikleri ele alır ve kelimenin iç yapısında meydana gelen hatalar, ilk dönemlerde nahiv başlığı altında ele alınmıştı.⁸⁵ Nahiv ve sarf ilimlerinin birbirinden bağımsız hâle gelişinden sonra, pek çok müstakil eser telif edilmiştir.⁸⁶ Maalesef bu eserlerin çoğunun günümüze ulaşmamış olduğunu belirtmeliyiz.⁸⁷

1.5.1.4. Tercih Aşaması (Bağdat)

Tarihçiler bu dönemin başlangıcının belirlenmesi hususunda farklı düşünmüşlerdir. Bazı araştırmacılar, hicrî üçüncü asrın sonlarında bu dönemin ilk belirtilerinin ortaya çıkmaya başladığını, dördüncü asırda net bir şekilde açıklığa kavuştuğu kanaatine varmışlardır. Basra ve Kûfe ekollerinin, üçüncü asrın sonlarına

⁸² Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 46-47. Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Doğan Fırıncı, *Ebü'l-Abbâs El-Müberred'in El-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2016 ve Ahmet Şen, *Ebü'l-Abbâs El-Müberred'in El-Muktedab Adlı Eserinde Nahiv İlmine Ait Görüşleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2016.

⁸³ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 118-120.

⁸⁴ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, C. I, s. 128.

⁸⁵ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 113.

⁸⁶ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 47.

⁸⁷ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 115.

kadar ayrı ayrı varlıklarını korudukları ve dördüncü asrın ortalarında Bağdat'ta, yeni bir ekol altında birleştikleri dile getirilmiştir.⁸⁸ Bağdat şehri kurulup, Abbâsî hilâfetinin başkenti olduğunda, bu şehir ilim ve edebiyat açısından çok rağbet edilen bir merkez hâline geldi. Kûfeli âlimler, bir takım siyâsi ve coğrâfi sebeplerle Basralı âlimlerden daha fazla bu şehre yönediler.⁸⁹ İsâ b. Ömer es-Sekafî buraya gelen Basralı âlimler arasındadır. Sîbeveyhi de geldiği zaman burada Kûfeli âlimlerden bir grupla karşılaştı.⁹⁰

Halifeler ve emirler âlimleri Bağdat'a gelme ve çocuklarını eğitme hususunda teşvik ediyorlardı. Âlimler de bu talebe karşılık verdiler. Ancak Kûfeli âlimler, halifelerin ve emirlerin yanında Basralı âlimlerden daha büyük bir yer edinmeyi başardılar.⁹¹ Farklı bölgelerden gelen Basralı ve Kûfeli birçok âlim burada toplandı. Bu iki ekolün yöntemlerindeki farklılıklardan dolayı aralarında, ilmî münazaralar ve Nahvî ve lügavî bir takım meseleler hakkında görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu dönemde iki grubun da ders halkalarına katılan, bu gruplardan birine meyiletmekle beraber, mezhep taassubu gütmeksizin, her iki grubun fikirlerini zihinlerinde olgunlaştırarak aralarında tercih yapan yeni bir nesil ortaya çıktı. Müberred'in başkanlığındaki Basra ekolü ve Sa'leb'in Başkanlığındaki Kûfe ekolü son buldu.⁹²

Bağdat ekolünün hakiki kurucusunun Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) olduğu görüşünü savunan ve buna delil olarak da Ferrâ'nın pek çok konuda Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/805) muhalefet etmesini ileri süren kimseler de vardır. Bunun yanı sıra Ahmet Emîn ise, hakiki kurucu olarak Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'yi (ö. 276/889) kabul eder. Âlimler Bağdat ekolünün, Basra ve Kûfe ekollerinden ayrılması ile ilgili olarak da farklı düşünmüşlerdir. Bazıları bu kopuşun hicrî dördüncü asrın yarısından sonra olduğunu iddia ederken, bazıları ise, hicrî altıncı asrın sonlarında gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir.⁹³

Daha önce de zikrettiğimiz gibi bu dönemin en belirgin özelliği, Basra ve Kûfe ekollerini mezcetmekle birlikte, iki yeni unsuru daha bu karışıma eklemiş olmasıdır. Bu iki unsur da: zihinsel özgürlük ve bazı nahvî, sarfî ve dilsel meselelerde yenilik

⁸⁸ el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 127.

⁸⁹ Said el-Afganî, *fî Usuli'n-Nahv*, Matbaatu'l-Camiatü's-Suriye, Suriye 1957, s. 217-218; el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 125.

⁹⁰ el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 125.

⁹¹ Ahmet Emîn, *Duha'l-İslam*, C. II, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2012, s. 618.

⁹² el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 126.

⁹³ el-Hasran, *Merâhîlu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 128-129.

ve değişiklik fikridir. Bu yöntem ise, bu iki ekole ait metodolojik özellikleri kendisinde toplayan ve iki grubun da görüşlerini inceleyerek, ikisi arasında dengeyi sağlamaya olanak sağlayan bir yöntemdir. Sonuçta ise araştırmacı, aradaki ihtilaflara rağmen bir tercih yapar ve bu tercihini kendine esas alır.⁹⁴ Bu eğilimi doğuran sebeplerin en önemlilerinden birisi, bu döneme öncülük eden neslin, hem Müberred'e hem de Sa'leb'e talebe olmasıdır.⁹⁵

Bu dönemin öne çıkan özelliklerinden birisi de, kıyas ve sema yoluyla, diğer iki mezhepte yer almayan farklı kuralların konulmuş olmasıdır. Çünkü hicrî dördüncü asrın ortalarında çöllerdeki Arapların tabiatları henüz bozulmamıştı ve onlardan sahraya yolculuk yaparak veya sema yoluyla yüz yüze bilgi almak kolay ulaşılabilir bir şeydi.⁹⁶ Yine bu dönemde, Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ve talebesi Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî, bu yeni ekol içinde kıyasın çerçevesini iyice genişleterek, kıyası nahvî kaidelerin tespitinde temel yöntem kabul ettiler. Hatta İbn Cinnî, dördüncü asırda, Arapça'nın tespitinde lâfzî ve manevî olmak üzere iki çeşit âmil olduğu kararına varmıştır.⁹⁷

1.5.2. İlk Nahiv Ekolleri

Kur'ân'ın doğru okunmasını ve doğru anlaşılmasını temin etmek için Arapça'nın İslamiyet'i yeni kabul etmiş Arap olmayan milletler tarafından öğrenilmesini kolaylaştırmak, bunun için de Arap dili gramerini ilmi usullere dayalı kaideler hâlinde tespit etmek gerekiyordu. Böylece Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lügat çalışmaları, ilk defa Arap yarımadasının kuzeydoğusunda Araplarla Arap olmayanlar arasında adeta bir sınır vazifesi gören Basra'da, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Kûfe'de başlayıp üç asır kadar devam etti.⁹⁸

Nahiv ilminin teşekkülünde Basra ve Kûfe ekollerinin çok önemli bir yeri vardır. İlerleyen süreçte Bağdat ekolü ve daha farklı ekoller de ortaya çıkmış ve bu ilme katkı sağlamışlardır. Biz bu bölümde kısaca Basra ve Kûfe ekollerinin temel prensipleri, farklılıkları ve önde gelen isimlerine yer vermeyi amaçlıyoruz.

⁹⁴ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 131.

⁹⁵ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 245.

⁹⁶ Tantavî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 185.

⁹⁷ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 137.

⁹⁸ Hulusi Kılıç, "Basriyyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, İstanbul 1992, s. 117.

1.5.2.1. Basra Ekolü

Ebû'l-Esved ed-Düelî, Basra ekolünün kurucusu olarak bilinir.⁹⁹ En meşhur talebeleri kurralardan olan, Nasr b. Asım, Abdurrahman b. Hürmüz, Yahya b. Ya'mer ve Anbesse b. Ma'den ve Meymûn el-Akrân'dır (ö. 125/743).¹⁰⁰ Sonra sırayla İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ahfeş el-Ekber ve Yûnus Habîb'dir (ö. 182/798). Bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük âlimi olan Halîl b. Ahmed ile talebesi Sîbeveyhi gelir. Basra mektebi mensupları arasında Sîbeveyhi'den sonra da Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 I?I). Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, (ö. 209/ 824-25 I?I) Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî, (ö. 216/ 831) Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, (ö. 224/ 838) Ebû Osman el-Mâzinî, Müberred ve Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd (ö. 321 / 933) gibi büyük âlimler birbirini takip etmiştir.¹⁰¹

Hicrî birinci asırda henüz Nahiv ilmi diye bir ilim söz konusu olmadığı gibi, üzerine kaide inşa edilebilecek genel kurallar da yoktu. Bir ilmin oluşturulabilmesi için, düzenli kurallarının olması, bu kurallar üzerine ince bir çalışma yapılması ve bütün bu kaidelerin bir gerekçeye dayandırılması ve kıyas yoluyla, bu ilmin cüzlerinin şekillendirilmesi gerektiğinden dolayı¹⁰² Basralı nahivcilerin yapmaya çalıştıkları ilk şey de bu olmuştur.

Basra ekolü mensupları, kuralları tespit etmede, öncelikli olarak semâ ve kıyas yöntemini kullanmışlardır. Araplardan sema yoluyla aldıkları bilgileri yazıya aktarmak ve korumak için de büyük çabalar sarf etmişlerdir. Bu maksatla Necid, Tihâme ve Hicaz bölgelerine yolculuklar gerçekleştirmişler, fasih Arapça'ya hâkim olan Araplardan, şairlerden ve hatiplerden dil ve edebiyat malzemeleri toplamışlar, topladıkları bu malzemeleri tasnif etmişler ve kullanımı yaygın ve umumî olanlar üzerinden kıyas yapmışlardır. Ancak kullanımı yaygın olmayan şâz kullanımları kıyas konusu yapmamışlardır.¹⁰³

Basra ekolünün en fazla önem verdiği konulardan birisi, raf, nasb, cer, cezm ve benzeri i'râb ile ilgili konularda genel kuralları tespit etmektir. Çünkü bütün dillerin temelde bağlı kaldığı genel kuralları vardır. Özellikle de Arapça gibi pek çok

⁹⁹ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, s. 21; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 27.

¹⁰⁰ Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 16.

¹⁰¹ Hulusi Kılıç, "Basriyyun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, İstanbul 1992, s. 117.

¹⁰² Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 18.

¹⁰³ el-Hadisî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 75.

kabileye ait lehçelerin bulunduğu bir dilde, Basralı Nahivciler, bu maksada uygun bir yol izleyerek genel kuralları tespit edip, şâz olanları belirlemişler ve sıhhati kesinleşenler hakkında “تُحْفَظُ وَلَا يُفَاسُ عَلَيْهَا” (Bu şekilde korunur ve üzerinde kıyas yapılamaz) demişlerdir.¹⁰⁴ Kıyas üzerinden genel kaideleri tespit etme hususunda Kur’ân ayetlerinden ve mütevâtir rivayetlerden faydalanmışlardır.¹⁰⁵

Dil çalışmalarının hazırlık safhaları bir yana bırakılırsa, nahve dair kitap yazmış olması muhtemel olan ilk âlim Ebû İshak el-Hadramî’dir.¹⁰⁶ Zamanının en meşhur âlimlerinden ders almış olan Sîbeveyhi de, Arap gramerinin en detay noktalarına temas eden meşhur *el-Kitab* adlı eserinde, başta Halîl b. Ahmed olmak üzere Ebû İshak el-Hadramî ve farklı âlimlerin görüşlerinden istifade etmiştir.¹⁰⁷ Basra ekolü, Sîbeveyhi ve kitabı ile taçlanmıştır.¹⁰⁸

1.5.2.2. Kûfe Ekolü

İlk dönem tercüme kitaplarına baktığımız zaman, Kûfe ekolünün kurucusu olarak Ebû Ca’fer er-Ruâsî ve amcası Muâz b. Müslim el-Herrâ’yı (ö. 187/803) görüyoruz.¹⁰⁹ Daha sonra Kûfe mektebinin iki önemli dilcisi olan Kisâî ve Ferrâ da onların öğrencileri olmuştur.¹¹⁰ Hakiki mânada ise Kûfe nahvinin Kisâî ve Ferrâ ile başladığını söylemek doğru olacaktır. O ikisi, Basra ekolünden bağımsız olarak, kendi zekâ ve kabiliyetlerine göre yeni bir usûl ve temel oluşturmuşlardır.¹¹¹ Kisâî ve Ferrâ’ya, Basralı Halîl ve Sîbeveyhi’ye muhalefet etme çığırını açan, dolayısıyla Kûfe gramer mektebinin teşekkülünde önemli rol oynayan isimlerden birisi de Basralı Ahfeş el-Evsat olmuştur.¹¹²

Kûfe ekolü, rivayet ve sema yoluyla elde edilen bilgiye çok fazla önem vermişler, çölde ya da şehirde, diğer toplumlarla karışmış veya karışmamış olduğuna bakmadan, Araplardan gelen her türlü rivayeti, sıhhat şartı koşmaksızın almışlardır. Onlar bunu yaparken, mevcut rivayetlerin hiç birini ihmal etmeden kural koymayı amaçlıyorlardı. El-Enbarî’nin kitabında, Kûfeli nahivcilerin yirmi dokuz meselede

¹⁰⁴ Ahmet Emîn, *Duha’l-İslam*, C. II, s. 615.

¹⁰⁵ el-Hadîsî, *el-Medârisü’n-Nahviyye*, s. 77.

¹⁰⁶ Nihad M. Çetin, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, İstanbul 1991, s. 296.

¹⁰⁷ M. Reşit Özbalkıççı, “Sîbeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, s. 130.

¹⁰⁸ Ahmet Emîn, *Duha’l-İslam*, C. II, s. 615.

¹⁰⁹ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 153.

¹¹⁰ Ahmet Emîn, *Duha’l-İslam*, C. II, s. 615; Mehmet Yavuz, “Muâz b. Müslim el-Herrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, İstanbul 2005, s. 340.

¹¹¹ Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 154.

¹¹² Şevki Dayf, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, s. 155-156.

yalnızca sema yöntemine dayanarak kural inşa ettiklerini beyan etmesi, onların semâya ne kadar önem verdiklerini gösteren delillerdendir.¹¹³ Kûfeli nahivciler, Basralılara kıyasla kıyas yöntemini de genişletmişler, zaruret dışında kullanımı uygun olmayan bu şâz kullanımlar üzerine kural inşa etmekten kaçınmamışlardır.¹¹⁴ Onların bu yöntemi farklı Kur'ân kıraatlerinin kabulünde de genişlemeye sebep olmuştur.¹¹⁵

İlerleyen dönemde Basra ve Kûfe medreseleri arasında münazaralar başlamıştır. Başlangıçta sakin bir üslûp ile başlayan bu münazaralar zamanla artmış ve Kisâî ve Sibeveyhi arasında daha şiddetli bir hâl almıştır. Bu iki medrese arasındaki ilmî taassubun, iki belde arasındaki siyasî taassuptan kaynaklandığı da ifade edilir. Her hâlükârda Kûfe ekolü, temel prensiplerinde Basra ekolünden farklı bir metot izlemiştir.¹¹⁶

Basralılar ile önceleri onlardan istifade ederek yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup teşkil eden Kûfeliler hararetli bir yarışma içindeydiler. Her iki mektebin çalışmaları da semâ ve kıyasa dayanmasına rağmen¹¹⁷, Kûfeli Nahivciler, Basra mektebinin aksine, genel kaidelere uymayan şâz kullanımlarda bile, Arapların her türlü kullanımına itibar ettikleri için sonuç itibari ile vardıkları hükümler birbirinden farklı oluyordu.¹¹⁸ Basra ve Kûfe ekollerinin genel kurallardaki farklılıkları, fer'î konularda da farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. El-Enbarî bu konuda bir eser yazmış ve adını da "الإِنصَافُ فِي مَسَائِلِ الْخِلَافِ بَيْنَ الْبَصْرِيِّينَ وَالْكُوفِيِّينَ" koymuştur. Bu kitapta Basralılar ve Kûfeliler arasında muhalefet bulunan yüz yirmi bir konuyu ele almış ve genel olarak Basralıların tarafını tutan bir yöntem izleyerek, Kûfelilerin delillerine cevap vermiştir.¹¹⁹

Ayrıca Mufaddal ed-Dabbî, (ö. 178/794 [?]) Ali b. Hasan el-Ahmer, (ö. 194/810) Ebû Amr eş-Şeybânî, (ö. 213/828 [?]) Hişâm b. Muâviye ed-Darîr, (ö. 209/824) Ali b. Mübarek el-Lihyânî, (ö. 220/835) Muhammed b. Sa'dân, (ö. 231/846) Ebû Abdillâh İbnü'l-A'râbî, (ö. 231/846) Ebû Abdullâh b. Ahmed et-Tuvâl, (ö. 243/857) İbnü's-Sikkît, Muhammed b. Habîb, (ö. 245/860) Niftâveyh (ö.

¹¹³ el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 231.

¹¹⁴ Ahmet Emîn, *Duha'l-İslam*, C. II, s. 616; el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 234.

¹¹⁵ Ömer, *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, s. 137.

¹¹⁶ Ahmet Emîn, *Duha'l-İslam*, C. II, s. 615; el-Hasran, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 237.

¹¹⁷ Nihad M. Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, İstanbul 1991, s. 29

¹¹⁸ el-Hasran, *Meârhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, s. 233.

¹¹⁹ Emîn, *Duha'l-İslam*, C. II, s. 617.

323/935), İbnû'l-Enbarî, Ebû Ömer ez-Zâhid, (ö. 345/957) şair Mütenebbî, (ö. 354/965) İbn Miksem el-Attâr, (ö. 354/965) İbn Hâleveyh, (ö. 370/980) ve İbn Fâris de Kûfe mektebine mensup¹²⁰ dilciler olarak bilinmektedir.

¹²⁰ Hulûsi Kılıç, "Kûfiyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, İstanbul 2002, s. 345.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İ‘RÂB İLİŞKİSİ VE İ‘RÂB FARKLILIKLARINI OLUŞTURAN NEDENLER

2.1. İ‘râbın Tanımı

Bu bölümde kısaca i‘râbın tanımı, nahiv ile ilişkisi, i‘râb farklılıkları ve bu farklılıkları doğuran sebepler üzerinde durmak istiyoruz.

2.1.1. İ‘râbın Lügat Anlamı

İ‘râb kelimesi sözlükte açıklamak anlamına gelen *أَعْرَبَ* fiilinin masdarıdır. Kelimenin kök anlamında gizli olan bir şeyi açığa çıkarma anlamı vardır.¹²¹ Araplar bu kelimeyi sözlük anlamı itibari ile bir adam kendini düzgün bir şekilde açıklayıp, ifade ettiği zaman, *الرَّجُلُ أَعْرَبَ عَنْ نَفْسِهِ* şeklinde kullanmışlardır.

2.1.2. İ‘râbın İstilah Anlamı

İ‘râb kelimesi ilgili olarak, “*Amillerin değişimi ile lâfzen veya takdîren kelimenin sonunda meydana gelen değişim.*”¹²² şeklinde yapılan tanım günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu ve benzeri tanımlarda geçen lâfzî ve takdîrî ifadeleri, bize i‘râbın binânın zıddı bir terim olduğunu göstermektedir. Çünkü kelime sonlarının lâfzî olarak değişmesi demek, o harfin cümledeki konumuna göre son harfin harekesinin damme, fethâ, kesrâ ve cezm gibi i‘râb göstergelerinden birini açıkça alması demektir. Tanımlarda geçen takdîrî ifadesi meselâ (ي) harfî üzerine damme harekenin ağır gelmesi gibi, bir engelden dolayı kelimenin sonunda i‘râb hareketlerinin görünmez bir biçimde var kabul edilmesidir. Bu iki durum da mu‘reb kelimelere özgüdür. Oysa Arapça cümleler sadece mu‘reb kelimelerden oluşmaz. Bunlar arasında bir o kadar da mebnî adını alan ve harekesi değişmeyen kelimeler vardır. Bunların i‘râbları ise ne lâfzî ne de takdîrî i‘râba girer. Bunların i‘râbları mahallî i‘râb denilen bir i‘râb çeşidine girer ki, bu i‘râb çeşidi sadece mebnîlerin değil, aynı zamanda cümle ve terkiplerin i‘râblarını da içine alır. Bu tarif i‘râbın büyük bir kısmını oluşturan mahallî i‘râb kısmını ele almadığı için eksik bir tarif¹²³ olarak kabul edilebilir.

¹²¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. I, s. 35-36.

¹²² Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Kitâbu ‘t-Ta‘rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985, s. 31.

¹²³ Durmuş Ali Kayapınar, “İ‘râbü’l-Kur‘ân: Kur‘ân-ı Kerim’in Gramerine Giriş”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1990, s. 338-339.

Bununla birlikte, klasik kaynaklarda “*Fâil, mef’ûl, nefy, taaccüb, istifham gibi nahvin farklı meseleleri arasındaki mânaları açıklayan ilim.*”¹²⁴ gibi farklı tanımlara da rastlanmaktadır. Ayrıca “*Lafızların sonundaki alametlerin, bu lafızlara dâhil olan amillerin değişmesi sebebi ile her bir amilin gerektirdiği şekilde değişmesi*”¹²⁵ ve Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* adlı eserinde yer alan “*Kelimelerin sonlarındaki i’râb türleri dörttür; Raf, nasb, cer ve cezm. Kelimenin i’râbı da kelimeye dâhil olan amillere göre değişiklik gösterir. Amilin ortadan kalkması ile i’râb da ortadan kalkar.*”¹²⁶ şeklinde de klasik kaynaklarda muteber pek çok tanım yer almaktadır.

Şu kadar var ki, i’râb kelimesinin ıstılahî anlamının sözlük anlamı ile doğrudan ilişkisi vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi i’râb kelimesinin kök anlamında kapalı olan bir şeyin kapalılığını gidermek vardır. İ’râb ilmi de kelimelerin sonunda meydana gelen değişimlerle, kelimelerin cümle içerisinde hangi konumda bulunduğunu açıklayarak, lafızdan kastedilen mânanın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Meselâ bir kimse *أَبَاهُ سَعِيدًا* veya *أَبَاهُ سَعِيدًا* gibi bir kelâmı işittiği zaman, i’râb bilgisi sayesinde bu cümlelerdeki öğelerden birinin fâil olarak merfû, diğerinin ise mef’ûl olarak mansub olduğunu bilir ve cümlelerde dilediği gibi fâil mef’ûl arasında takdim tehir yapabilir. Müsemmanın mânasının değişimi, o mânaya delâlet eden i’râbın da değişimine neden olur. Sanki aynı kelime i’râbının değişimi ile bir hâlden farklı bir hâle dönmüş gibi olur¹²⁷ dememiz mümkün olur.

2.2. Nahiv İ’râb İlişkisi

Pek çok nahiv ve dil kitabında, nahiv ve i’râb ile ilgili kavramlar açık bir şekilde birbirine karışmış durumdadır. Hatta çoğu zaman nahiv i’râb ve i’râb da nahiv olarak isimlendirilmektedir. Ebü’l-Hasan el-Cürcânî (ö. 392/1001-1002) *el-Vesâta* adlı eserinin pek çok yerinde nahiv ve i’râb kavramlarının iç içe kullanıldığına delâlet eden örneklere yer vermiştir. Benzer bir durum İbn Cinnî’ye ait *Sırru Sinâ’ati’l-İ’râb* adlı eserde daha da net bir şekilde görülmektedir. Söz konusu eserde, adından anlaşılana aksine çok az bir bölüm dışında i’râb konularına yer vermemektedir. Bu karışıklık İbn Hişâm’ın (ö. 761/1360) en meşhur eseri olan *Muğni’l-Lebîb*’inde de hissedilmektedir. Bu değerli eser, i’râb ilminin doğuşu ve

¹²⁴ Ebü’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, Abdüsselâm Muhammed Hârûn (thk.), C. IV, Dâru’l-Fikr, Dimeşk-Suriye 1979, s. 300.

¹²⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, C. I, s. 69.

¹²⁶ Ahmet Süleyman Yakut, *Zâhiratü’l-İ’râb fi’n-Nahvi’l-Arabiyyi*, Dâru’l-Marifeti’l-Câmia, İskenderiye 1994, s. 20.

¹²⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. I, s. 35-37.

teaddüd sebepleri ile ilgili tafsilatlı bilgiler vermenin yanı sıra nahiv ve dil konularında karışıklığa neden olan bazı kelimelere ve farklı bir takım konulara da yer vermektedir. Bu çok değerli eserin başlığı tam anlamı ile içeriğine delâlet etmemektedir. Bize göre bu karışıklığın temel sebebi, i'râbın, nahiv ilminin doğuşunda temel sebep olması, bu nedenle aynı isimle isimlendirilmeleri ve i'râba özel bir önem verilmesidir. Çalışmamızın nahiv ile ilgili bölümünde lahn ile ilgili verdiğimiz örnekler bu duruma delil olarak gösterilebilir.¹²⁸ Nahiv ilmi ile ilgili olarak "Arap kelâmının i'râbı"¹²⁹ şeklinde yapılan tanım da bu iki kavramın iç içe geçtiğini gösteren önemli bir örnektir.

Nahivciler isimlerin ve fiillerin sonlarında, mânayı gösterip açıklayan hareketleri gördüklerinde bunu i'râb yani beyân (açıklama) olarak isimlendirmişler ve sanki açıklama bu hareketlerle oluyormuş gibi kabul etmişlerdir. Nitekim bir şey başka bir şeye benzer veya yakın olduğu zaman onun ismi ile isimlendirilebildiği gibi onlar da nahvi i'râb, i'râbı da nahiv olarak adlandırmışlardır. Çünkü amaç tek bir ilmin elde edilmiş yolunu göstermektir.¹³⁰ Yine aynı şekilde İbn Manzûr'a ait *Lisânü'l-Arab* isimli eserde de i'râb ile ilgili "*İ'râb, lafızlardaki mânayı açığa çıkarmak demek olan nahivdir.*"¹³¹ şeklinde bir tanım yapılmıştır. Kaynaklarda yer alan bu tarz tanımlar, i'râb ve nahvin aynı mânada kullanıldığına delildir.

Yukarıda i'râbın lügat ve ıstılah anlamlarına yer verdik. Bu tanımların da ışığında konuyu ele alacak olursak, nahiv ve i'râb aynı şeydir diyebilir miyiz? Esasında i'râb nahvin unsurlarından birisidir. Nahiv bir bütün, i'râb ise bu bütünün bir kısmıdır. Eğer nahiv, i'râb (yani kelime sonundaki hareke, harf ve hazf şeklindeki değişim) dan ibaret olsaydı, İngilizce gibi i'râbî değişimlerin bulunmadığı dillerde nahvin/gramerin bulunmadığını söylemek gerekirdi.¹³² Oysaki nahiv, kelâmı oluşturan kurallardan bahseden bir ilim iken, i'râb, kelâmı oluşturan cüzlerin tahlîlini yapmaktır.¹³³ Bu şekilde nahiv ile i'râbın birbiri ile ilişkili ancak birbirinden farklı kavramlar olduğunu izah etmiş bulunmaktayız.

¹²⁸ Ahmet Süleyman Yakut, *Zâhiratü'l-İ'râb fi'n-Nahvi'l-Arabiyyi*, s. 15-16.

¹²⁹ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, C. VI, Ahmed Abdu'l-Ğafur Attar (thk.), Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut-Lübnân 1990, s. 2504.

¹³⁰ Zeccâcî, *el-İzah fi İleli'n-Nahv*, s. 91.

¹³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. II, s. 78.

¹³² Ahmet Süleyman Yakut, *Zâhiratü'l-İ'râb fi'n-Nahvi'l-Arabiyyi*, s. 20.

¹³³ Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, Nâsır Hüsrev, Tahran ty., s. 3.

Kur'ân-ı Kerîm teşrî kitabı olmasının yanı sıra dil ile ilgili ve İslâmî araştırmaların çoğu için temel kaynaktır. Bu nedenle i'râbla ilgili araştırmalarda da en çok tercih edilen kaynak olması son derece normaldir. Kur'ân-ı Kerîm ve i'râb arasında farklı tezahürlerle ortaya çıkan çok sağlam ve ayrılmaz bir ilişki vardır.¹³⁴ Bu bağlamda kârielerin çoğunun nahiv âlimlerinden oluştuğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'in okunuşunda özellikle i'râbla ilgili yapılan okuyuş hatalarının nahiv ilminin doğuşuna etki eden en önemli sebeplerden olduğunu çalışmamızın nahiv ile ilgili olan bölümünde de aktarmıştık.

2.3. Mâna İ'râb İlişkisi

Arapça yapı itibari ile kendisine has birtakım özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden birisi de i'râbdır. İ'râb lafızdan anlaşılan muhtemel mânaları birbirinden ayırır. Eğer i'râb olmasaydı fâil mef'ûlden, muzâf mevsuftan, taaccüb istifhamdan, na't tekitten ayırt edilemezdi.¹³⁵ Bu durumda i'râb, işlevsel olarak cümlenin anlamsal yorumuna katkı sağlayan bir gramer konusudur. Cümlenin anlamını tespit etmede belli oranda bir paya sahip olması, onu bir gramer konusu olarak değerli kılan temel etkenlerden birincisidir. İşlevsel katkı ile kast edilen husus, cümlenin anlamındaki kapalılığı gidermesi, kelimelerin cümle içindeki konumlarını, dolayısıyla da anlamlarını belli etmesi, cümle terkiibinin intizamına ve estetiğine katkı sağlamasıdır.¹³⁶

Arapça'da kelimenin yapısı ve değişik kalıplara sokulması kelimenin üstlendiği anlam açısından önemli bir rol oynamaktadır. Arapça, kelimelerin değiştirilerek sokulabileceği oldukça fazla kalıba sahiptir. Bu kalıpların kendine özgü anlamları vardır. Kalıpların bir kısmı isim, bir kısmı da fiil kalıbıdır. Fiillerin başına gelen edatları da bu kategoride değerlendirirsek Arapça'nın bu konuda oldukça zengin bir dil olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁷

Süyûtî *el-Müzhir* isimli eserinde, i'râb sayesinde farklı mânaların birbirinden ayırt edilebileceğini ve konuşanın maksadının anlaşılabilceğini belirtmiştir. Arapların hareketler ve farklı karinelerle mânalar arasındaki farkları

¹³⁴ Ahmet Süleyman Yakut, *Zâhiratü'l-İ'râb fî'n-Nahvi'l-Arabiyyi*, s. 187.

¹³⁵ Süyûtî, *el-Müzhir fî Ulumi'l-Luga*, C. I, Muhammed Ahmed Câr Molla Bey vd. (şerh ve thk.), Dâru't-Turâs, Kahire 2008, s. 328-329.

¹³⁶ Tahsin Yurttaş, *Arap Dilinde İ'râb-Anlam İlişkisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, ss. 43-49.

¹³⁷ M. Mücahit Asutay, *Arap Anlam Bilimi ve Arap Anlam Biliminin el-Hasâis'teki Temelleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, ss. 56-57.

kavrayabildiklerini vurgulamıştır. Bu konuyla ilgili şu misalleri vermek mümkündür: Arapça’da مَفْتَح kelimesi ismi mekân ve mastar sığasında “kapı açılan yer ve açmak” anlamında kullanılırken مَفْتَح kelimesi ismi âlet sığasında “anahtar” anlamında kullanılır. Aynı şekilde kesme aleti için مَقْصَّ ve kesilen yer için مَقْصَّ, süt içilen bardak için مَخْلَب süt sağılan yer için مَخْلَب kelimeleri kullanılır. Bu örneklerde lafız aynı harflerden oluşmakta fakat harekelerin değişmesiyle mânalar da değişmektedir.

Süyûfî, kelime dışında, cümlelerde de i’râb harekelerinin anlamın belirlenmesinde ana unsur olduğuna dair şu örnekleri verir: هُنَّ حَوَاجُ بَيْتِ اللَّهِ cümlesinde حَوَاجُ kelimesi اللَّهُ kelimesine muzaf olarak gelirse cümlenin anlamı “Onlar Allah’ın (c.c) evini hacetmişlerdir.” olurken, هُنَّ حَوَاجُ بَيْتِ اللَّهِ cümlesinde حَوَاجُ kelimesi tenvinli olarak gelir ve بَيْتِ kelimesi onun mef’ûlü olarak fethalı okunursa cümlenin anlamı ““Onlar Allah’ın (c.c) evini hacca niyet etmişlerdir.” olur.¹³⁸

İ’râbın müzik, şiir ve şarkı ile ilişkisine gelince, hemen belirtelim ki, bazı nesir parçalarının i’râbı çok iyi bilmeyenler tarafından anlaşılabilceğini kabul etsek bile, şiirin i’râbsız anlaşılabilceğini düşünmek mümkün değildir. Arapça’da şiir vezinleri ve bu vezinlerin meydana getirdiği musikî ahengin, i’râb sisteminin çok iyi mülâhaza ve muhafaza edilmesine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Kelimelerin i’râbı olmadan bu vezinler bozulmakta ve musikisi altüst olmaktadır.”¹³⁹

İ’râbın mânayla olan ilişkisi hakkında günümüze kadar pek çok eser kaleme alınmıştır. Özellikle lafız-mâna ilişkisi hakkında daha çok eser yazılmıştır. Nahiv ve i’râb, Arapça herhangi bir metnin anlaşılmasında önemli rol oynamakla birlikte, metnin sadece i’râbla anlaşılabilceğini iddia etmek de doğru olmaz. Çünkü pek çok cümle, i’râb açısından bir bozukluk ve eksiklik taşımamasına rağmen tam olarak anlaşılammaktadır. Burada i’râb haricindeki karinelere (konuyla ilgili olan ipuçları ve alâmetlerden) faydalanılması icab eder. Dolayısıyla mânanın tam olarak anlaşılması için, i’râb unsuru tek başına yeterli olmasa da en önemli faktörlerdendir. Bundan dolayı i’râb bilgisi tam olarak bilinmeden herhangi bir Arapça metne doğru

¹³⁸ Süyûfî, *el-Müzahir*, C. I, s. 329-330; Ayrıca bkz. Serhat Değer, *Yâsîn ve Fetih Sûreleri Bağlamında İ’râb-Mâna İlişkisi*, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak 2019, s. 6.

¹³⁹ İbrahim Sarmış, “İ’râba Yöneltilen Eleştiriler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1994, s. 64.

anlam verebilmek mümkün olmamaktadır. İ'râbın iyice anlaşılıp pekiştirilmesi, sadece teoride okuyup geçilmemesi ve bunun pratiğe dökülmesi icap eder.¹⁴⁰

2.4. Tefsir İ'râb İlişkisi

İ'râbın bir nahiv konusu olarak varlığı ve anlamı belirlemedeki rolü, Arap dilinde olduğu gibi İslâmî ilimlerde de tartışmasız bir şekilde kabul edilmiştir. Tefsir, Kıraat, Fıkıh, Kelâm, Belâgat gibi pek çok ilmin temel gayesi doğru anlama ulaşmaktır. İ'râb olgusu bu açıdan da önemli ve işlevsel bir dil olgusu olarak kabul edilir.¹⁴¹ Bu bağlamda dirâyet tefsirlerinin özellikle de filolojik tefsirlerin âyette geçen bir kelimenin yahut cümlelerin i'râbına dair çeşitli vecihlere yer verdiği bilinen bir gerçektir. Bu i'râb vecihleri dikkatli bir şekilde incelendiği takdirde i'râbın anlamıyla doğrudan irtibatlı olduğu görülür.

Kur'ân-ı Kerîm Arapça indirildiği ve bu dilin özelliklerine sahip olduğu için, i'râbın önemi yüce kitabımızın anlaşılması noktasında da kendisini hissettirmektedir. Dolayısıyla diğer ilimlerin yanı sıra i'râb ilmini bilmeyen bir kimsenin Kur'ân tefsirinde başarılı olması da mümkün değildir.¹⁴² Bu durumu bir örnekle açıklayacak olursak;

Şuara sûresindeki “Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu senin kalbine, uyarıcılardan olası diye, açık bir Arapça ile Ruhü'l-Emin indirmiştir.” meâlindeki âyetler,¹⁴³ Kur'ân'ın mâna olarak mı yoksa mâna-lafız şeklinde mi nazil olduğu şeklindeki tartışmanın bir yerde temel referansı sayılmaktadır. Söz konusu âyetlere i'râb açısından sergileyeceğimiz yaklaşım bu âyetlerin nasıl yorumlanacağı ile doğrudan alakalıdır.¹⁴⁴ ﴿بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ﴾ âyetinde geçen بِلِسَانٍ sözünün hem مِنَ الْمُنذِرِينَ kelimesine hem de نَزَّلَ fiiline taalluk etmesi caizdir.¹⁴⁵ Eğer مِنَ الْمُنذِرِينَ'e taalluk ederse âyetin mânası “Cebrail, apaçık Arapça bir

¹⁴⁰ Serhat Değer, *Yâsîn ve Fetih Sûreleri Bağlamında İ'râb-Mâna İlişkisi*, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak 2019, s. 7-8.

¹⁴¹ Tahsin Yurttaş, *Arap Dilinde İ'râb-Anlam İlişkisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016, ss. 45.

¹⁴² Mehmet Kaya, “Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, c. 13, 2014, s. 180.

¹⁴³ وَأَنزَلْنَاكَ بِرُوحِ الْأَمِينِ (192) نَزَّلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ (193) عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ (194) بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ (195) Şuara, 26/192-195.

¹⁴⁴ Celalettin Divlekci, “Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, (Kış 2014), s. 12.

¹⁴⁵ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Tenzil*, Dârü'l-Marife, Beyrut-Lübnan 2009, s. 770; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VII, Heyet (thk.), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1993, s. 38.

dil ile uyarılardan olasın diye onu senin kalbine indirdi.” olurken, نَزَلَ fiiline taalluk ederse âyetin mânası “*Uyarıcılardan olasın diye Cebrail onu senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirdi.”* olur. Birinci mânaya göre Kur’ân-ı Kerîm’in mâna ile nazil olduğu anlaşılırken, ikinci mânadan, mâna-lafız birlikteliği ile nazil olduğu anlaşılmaktadır.

Misalde görüldüğü üzere âyetin i’râbıyla alakalı bir husus, âyetin anlamını belirleyebilmekte, dolayısıyla Kur’ân’ın metni ve günümüzde yapılan aktüel tartışmalarla ilgili çok temel bir meseleyi ilgilendirebilmektedir.¹⁴⁶

2.5. İ’râb Farklılıkları

Allah (c.c.), Resûl’ü Muhammed’e (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerîm’i gönderdiği zaman, Kur’ân’ın bir benzerini getirme hususunda¹⁴⁷ Araplara meydan okudu. Araplar fesahat ve belâgatta ileri düzeyde olmalarına ve çok istemelerine rağmen bu meydan okumaya karşılık veremediler.¹⁴⁸ Böylece Kur’ân-ı Kerîm’in Allah (c.c.) katından indirilmiş, hak ve her yönüyle mûciz bir kitap olduğu gerçeğine boyun eğmek zorunda kaldılar. Kur’ân âyetlerinin en önemli îcaz yönü ise lafzında ve lafızlarının terkiibinde gizlidir. Zaman ilerledikçe farklı tefsir türlerinin ortaya çıkması ve müfessirlerin her zaman ve mekâna uygun olan Kur’ân âyetlerinin yorumlanmasında çok farklı neticelere varmış olmaları da Kur’ân’ın îcaz yönüne delildir.¹⁴⁹

Kur’ân-ı Kerîm’e has olan bu lafzının mûciz olma özelliği zamanla müstakil bir çalışma alanı hâline gelmiş özellikle nahiv ve kıraat ilmi ile meşgul olan âlimlerin etkisiyle dilbilimsel tefsir ve İ’râbü’l-Kur’ân türü eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu çeşitliliğin ortaya çıkmasında müfessirlerin sahip oldukları sosyal ve kültürel birikimin de etkisi vardır. Her âlimin sahip olduğu bilgi düzeyi ve âyetleri anlama kapasitesi birbirinden farklı olduğu için vardıkları sonuçlar da birbirinden farklı olmuştur.¹⁵⁰

Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) ait “*Kur’ân’ı i’râb ile (açık seçik, tane tane, harflerinin hareketleri doğru olarak belirtilmiş olarak) okuyun ve onun garib*

¹⁴⁶ Celalettin Divlekci, “Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, (Kış 2014), s. 13.

¹⁴⁷ Bakara, 2/23-24

¹⁴⁸ İsrâ 17/87-88

¹⁴⁹ Muhammed Hamâse Abdillatîf, *Taaddüd-i Evcühi’l-İ’râb fi’l-Cümle*, Mektebetü’l-İmami’l-Buhâri, Kahire 2009, s. 7-9.

¹⁵⁰ Mahmud Hasan el-Câsim, “Esbâbü’t-Taaddüdi fi’t-Tahlîli’n-Nahviyyi”, *Mecelletü’l-Lugatü’l-Arabi’l-Ürdüni*, S. 66, 2003, s. 133.

(*mânalarını bilmediğiniz*) *kelimelerini araştırın.*"¹⁵¹ şeklindeki hadis-i şerif, Resûlullah (s.a.v.) tarafından i'râb ilmine teşvik olarak kabul edilir. Bu hadîs-i şerif aynı zamanda günümüzde yoğunluk kazanan i'râb çalışmalarının da kökeninin Resûlullah'a (s.a.v.) kadar dayandığını göstermesi açısından önemlidir.

İ'râb farklılıklarına neden olan sebepler çok çeşitlidir. Bunların en başında da Arap dilinin kendinden kaynaklı özellikler gelir. Arap dili yapısı itibari ile i'râb farklılıklarına neden olan birçok unsur bünyesinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte kıraat farklılıkları gibi Kur'ân'a has olan özellikler, mezhebî görüşler, kültürel ve sosyal bir takım faktörler de i'râb farklılıklarının doğmasına etki eden sebeplerdendir.

2.6. İ'râb Farklılıklarını Doğuran Sebepler

Bu başlık altında daha çok Arap diline ve Kur'ân'a has olan özellikler sebebiyle farklılıkların ortaya çıkmasına neden olan unsurların bir kısmından kısaca bahsetmek istiyoruz. İ'râb farklılıklarını doğuran sebeplerin tamamını bu başlık altında ele almak gibi bir amacımız bulunmamaktadır. Bu başlık altında ele alınan i'râb farklılıklarını doğuran sebepler, ikinci bölümde ele alacağımız Feth, Rahman ve Hucurat Sûrelerindeki farklı i'râbî vecihleri olan âyetleri açıklamak için hazırlık mesâbesindedir.

2.6.1. İ'râb Alâmetinin Belli Olmaması

Bir kelâmın tam mânasıyla anlaşılabilmesi için o kelâmı oluşturan kelimelerin cümle içindeki konumlarının bilinmesi gerekir. Kelimenin konumunun bilinmemesi durumunda kelâmın birden fazla mânaya ihtimali olabilir.¹⁵² Daha önce i'râb ilminin kelimelerin sonunda meydana gelen değişimlerle, kelimelerin cümle içerisinde hangi konumda bulunduğunu açıklayan bir ilim olduğunu belirtmiştik. Ancak bir takım sebeplerle kelimenin sonundaki i'râb alameti açıkça görülemiyorsa, bu durum taaddüdün oluşmasına neden olmaktadır. Meselâ موسى kelimesi sonu elif-i maksûre ile bittiği için, cümlede fâil, mübteda, mef'ûl, muzaf'ın ileyh gibi farklı konumlarda bulunsa bile i'râb alametini açıktan alamaz. جاء موسى (Mûsa geldi) dediğimiz zaman cümlede fâil, رَأَيْتُ مُوسَى (Mûsa'yı gördüm) dediğimiz zaman cümlede mef'ûl, سَلَّمْتُ عَلَى مُوسَى (Mûsa'ya selam verdim) dediğimiz zaman ise cümlede mef'ûlün bih gayr-i

¹⁵¹ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr B. Süleymân el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, C. XIV, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2015, s. 575.

¹⁵² Mahmud Hasan el-Câsim, "Esbâbü't-Taaddüdi fi't-Tahlîli'n-Nahviyyi", *Mecelletü'l-Lugatü'l-Arabi'l-Ürdüni*, s. 118.

sarih olur.¹⁵³ Bu durumda genel kurallara tabi olunması gerekir. Yani cümlede mef'ûlün fâilin önüne geçmesi caiz değildir.

2.6.2. Bir Kelimenin, Harfin ya da Harf-i Cerrin Birden Fazla Anlamda Kullanılabilmesi

Bir kelimenin harfin ya da harf-i cerrin birden fazla anlamda kullanılabilmesi de i'râb farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olan önemli nedenlerden birisidir. Buna misal olarak ﴿ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ... ﴾¹⁵⁴ âyetindeki ما kelimesini verebiliriz. Bu âyet-i kerîmede geçen ما'nın hem nâfiye hem istifham hem de mevsûle olma ihtimali vardır. Nâfiye olursa âyetin mânası, “Allah'tan (c.c.) başkasına tapanlar (gerçekte) Allah'a (c.c.) koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar.” şeklinde, istifham olursa, “Allah'tan (c.c.) başka ortaklara tapanlar neye tâbi oluyorlar?” şeklinde, mevsûle olursa, “Allah'tan (c.c.) başkasına tapanların tâbi oldukları ortakları da Allah'a (c.c.) aittir.” şeklinde olur. Görüldüğü üzere bu ihtimallerin her biri âyetin i'râbını ve mânasını değiştirmektedir.¹⁵⁵

Bir başka örnek olarak da harf-i cerleri verebiliriz. Bir harf-i cer birden fazla mânaya gelebilir. Bu muhtemel mânaların kelâma yansımaları, mânanın da değişmesine neden olmaktadır. Örneğin, ﴿ وَقَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ لِيُضِلُّوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ... ﴾¹⁵⁶ âyetinde geçen لِيُضِلُّوا kelimesindeki ل harfi ta'lîl mânasında olabildiği gibi akibet mânasında da olabilmektedir. Ta'lîl mânasında, Allah'ın (c.c.) kendi yolundan saptırsın diye Firavun'a ve onun ileri gelenlerine mal, mülk vermesi şeklinde kelâmî tartışmalara da yol açan bir mâna ortaya çıkarken, akibet mânasında, Allah'ın (c.c.) mal, mülk vermesi ve bunun neticesinde de Firavun ve ileri gelenlerinin onun yolundan saptırması şeklinde birbirinden tamamen farklı mânalar ortaya çıkar.¹⁵⁷

¹⁵³ Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, s. 390.

¹⁵⁴ Yunus, 10/66.

¹⁵⁵ Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, C. II, Yusuf Ali Bedîvî (thk.), Dâru'bnü Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2018, s. 31; Mehmet Kaya, *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 295.

¹⁵⁶ Yunus, 10/88.

¹⁵⁷ Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, C. II, s. 37.

2.6.3. Kelimenin Sarf İlmi Açısından Farklı Vecihlere İhtimalinin Bulunması

Bir cümlenin i'râbını etkileyen önemli unsurlardan birisi de o cümlede geçen bir kelimenin sarf ilmi açısından farklı vecihlere ihtimalinin bulunmasıdır. Örneğin, mezid babların mimli mastarları cümlede, aynı anda hem ism-i zaman hem ism-i mekân hem de mastar mânasında olmaya uygun olabilirler. Meselâ ﴿... وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ ﴾¹⁵⁸ âyetindeki مستقر kelimesinin bu üç mânâya da delâlet etme ihtimali vardır. Mastar mânasında olursa, “Sizin için yeryüzünde yerleşme ve bir zamana kadar faydalanma vardır.” şeklinde, ism-i zaman mânasında olursa, “Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve bir zamana kadar faydalanma vardır.” şeklinde, ism-i mekân mânasında olursa, “Sizin için yeryüzünde bir barınma yeri ve bir zamana kadar faydalanma vardır.” şeklinde olur. ﴿كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالَ وَ هُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ...﴾¹⁵⁹ âyetinde كُرْهٌ kelimesi ism-i mef'ûl mânâsına geldiği gibi, bazı mastarlar da ism-i fâil anlamına gelebilmektedir.¹⁶⁰ Söz konusu olan ihtimallerin tamamı âyetin i'râbını ve mânasını doğrudan etkilemektedir.

2.6.4. Müteallakın Değişmesi

İ'râb farklılıklarının doğmasına etki eden en önemli unsurlardan birisi de müteallak meselesidir. Harf-i cerler ve zarflar bir müteallaka bağlanmadan yalnız başına anlam ifade edemezler.¹⁶¹ Zarfların ve harf-i cerlerin müteallakının değişmesi mânâyı da zorunlu olarak değiştirir. Örneğin, ﴿قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي﴾¹⁶² âyetindeki الأَرْضِ... zarfı, مُحَرَّمَةٌ kelimesine taalluk ettirilirse, bu durumda mânâ haramlık bu müddetle kayıtlanmış olur şeklinde olur. يَتِيهُونَ kelimesine taalluk ettirilirse, o zaman da haramlık ebedî olup, kırk sene boyunca da çölde dolaşır dururlar şeklinde bir mânâ ortaya çıkar.¹⁶³

2.6.5. Cümlenin Hem İnşâî Hem de İhbârî Mânâda Olabilmesi

Bazı cümlelerin hem inşâî hem de ihbârî mânaya uygun olması da i'râb farklılıklarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Meselâ, ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ﴾¹⁶⁴ âyeti

¹⁵⁸ Bakara, 2/36.

¹⁵⁹ Bakara, 2/216.

¹⁶⁰ Muhammed Fadıl Salih es-Sâmerrâî, “Suveru'n-min İttisâ-i Delâleti'l-Elfâz-i ve't-Terâkîb-i fi Tefsîri'l-Keşşâf”, *Mecelletü Câmiat-ü Ümmü'l-Kurâ*, C. 19, S. 42, Mekke 2007, s. 354-355.

¹⁶¹ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, C. II, s. 237.

¹⁶² Mâide, 5/26.

¹⁶³ Es-Samerrâî, “Suveru'n-min İttisâ-i Delâleti'l-Elfâz-i ve't-Terâkîb-i fi Tefsîri'l-Keşşâf”, *Mecelletü Câmiat-ü Ümmü'l-Kurâ*, s. 359.

¹⁶⁴ Hûmeze, 104/1.

mâna bakımından hem haber cümlesi hem de dua cümlesi olmaya uygundur.¹⁶⁵ Dua cümlesi olursa âyetin mânası, “Yazıklar olsun arkadan çekiştirenlere, başkaları ile eğlenenlere.” şeklinde, haber cümlesi olursa, “Arkadan çekiştiren ve kusur arayan herkesin çekeceği var.” şeklinde olur.

2.6.6. Cümlede Hazfedilmiş Öge Bulunması

Kur’ân âyetlerinde bulunan hazifli ibâreler de i’râbın çeşitlenmesine yol açan oldukça önemli bir unsurdur. Cümlede hazfedilen öge mübtedâ, haber, mef’ûl, şartın veya kasemin cevabı gibi çok farklı öğeler olabilir. Meselâ, ﴿...قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ﴾¹⁶⁶ (Güzel bir sabır daha uygun olur.) şeklinde haber takdir edilir. Haber olduğu varsayılırsa ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ أَمْثَلُ﴾ (Bana yakışan güzel bir sabırdır.) şeklinde mübtedâ takdir edilir.¹⁶⁷

2.6.7. Ma’tûf ve Ma’tûfun Aleyhin Belirlenmesi

İ’râbın çeşitlenmesinde önemli rol oynayan konulardan birisi de atıf-ma’tûf meselesidir. Bir kelime veya cümleyi öncesinde yer alan birden fazla kelime veya cümleye ma’tûf kılmanın câiz olduğu durumlar vardır. Bu durumlar da i’râbın ve mânanın değişmesine doğrudan etki eder. Örneğin, ﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ (Onlar, Hz. Süleyman’ın hükümrânlığına iftira olarak şeytanların söylediklerine ve o iki meleğe indirilene tabi oldular.) biçiminde olmaktadır.¹⁶⁹

Bir cümlenin başka bir cümleye atfedilmesinin veya atfedilmeden istinâfiyye olarak kabul edilmesi de pek çok âyette karşımıza çıkan ve mâna değişikliğine yol açan sebeplerdendir. Örneğin, ﴿...فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ رِيحٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ﴾ (İlâ Allah âyetinde تَأْوِيلِهِ وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَأَمَّنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا...)¹⁷⁰

¹⁶⁵ Es-Samerrâî, “Suveru’n-min İttisâ-i Delâleti’l-Elfâz-i ve’t-Terâkib-i fi Tefsîri’l-Keşşâf”, *Mecelletü Câmiat-ü Ümmü’l-Kurâ*, s. 380.

¹⁶⁶ Yusuf, 12/18.

¹⁶⁷ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, C. II, s. 100.

¹⁶⁸ Bakara, 2/102.

¹⁶⁹ Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl*, C. I, s. 115; Mehmet Kaya, *İ’râb Değerlendirmelerinin Kur’ân’ın Anlaşılmasındaki Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 286.

¹⁷⁰ Âli İmran, 3/7.

kelimesinde vakıf yaparak okuyan وَالرَّاسِخُونَ kelimesinden itibaren ibtidaiyye olarak kabul edenlere göre müteşabihin Allah'tan (c.c.) başkası tarafından bilinmeyeceği mânası ortaya çıkar. وَالرَّاسِخُونَ kelimesini önceki cümleye ma'tûf kabul edenlere göre ise, müteşabihin bilinebileceği iddiâ edilmektedir.¹⁷¹

2.6.8. Zamirin Mercinin Belirlenmesi

Bir kelimedeki zamirin mercinin tespit edilmesi de ciddi boyutta mânayı etkiler. Zamir bazen siyâk ve sibâka uygun olarak birden fazla yere rücû edebilir. Bununla ilgili örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çok fazladır. Örneğin; ﴿فَمَا ءَامَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا﴾ âyetinde ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ...¹⁷² kelimesindeki zamir hem Hz. Musa'ya hem de Firavun'a dönme ihtimali vardır. Bu durumda ortaya “Musa'ya, Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kendi kavminden küçük bir grup dışında kimse iman etmedi.” veya “Musa'ya, Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile Firavun'un kavminden küçük bir grup dışında kimse iman etmedi.” şeklinde iki farklı mâna çıkmaktadır. Yine aynı âyette geçen مَلَائِهِمْ kelimesindeki zamir de hem Firavun ailesi mânasında Firavun'a hem Firavun'un yandaşlarına hem de Firavun'un soyuna dönme ihtimali nedeniyle çeşitli mânaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.¹⁷³

2.6.9. Kıraat Farklılıkları

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok kıraatinin bulunması da i'râbın çeşitlenmesine yol açan önemli bir unsurdur. Farklı kıraatlerin farklı i'râbların ortaya çıkmasına yol açtığına dair Kur'ân-ı Kerîm'de çok fazla örnek vardır. Meselâ, ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾¹⁷⁴ âyetinde أَرْجُلَكُمْ kelimesinin mansub ve mecrur olarak okunduğu iki farklı kıraat vardır. Mansub olarak okuyanlar أَرْجُلَكُمْ kelimesini وَأَيْدِيَكُمْ وَ وُجُوهَكُمْ üzerine atfederek abdestte ayakları yıkamayı farz olarak kabul etmektedirler. Mecrur olarak okuyanlar ise أَرْجُلَكُمْ kelimesini بِرُءُوسِكُمْ üzerine atfederek abdestte ayakları yıkamaksızın sadece su ile mesh yapmanın caiz olduğu hükmüne varmaktadırlar.¹⁷⁵ Bu âyeti kerîme bize

¹⁷¹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, C. I, s. 237.

¹⁷² Yunus, 10/83.

¹⁷³ Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, C. II, s. 36.

¹⁷⁴ Mâide, 5/6.

¹⁷⁵ Mehmet Kaya, *I'râb Değerlendirmelerinin Kur'ân'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 326.

kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın i'râbı ve mânası üzerinde ne derece etkili olduğunu gösteren en açık örneklerden birisidir.¹⁷⁶

İ'râbın taaddüdüne neden olan etkenler burada saydıklarımızla sınırlı değildir. Biz burada beyan ettiğimiz sebeplerin genel mânada çalışmamıza ışık tutacağı kanaatinde olduğumuz için bu başlık altında bu kadarı ile yetinmeyi uygun görüyoruz.

2.7. İlk İ'râb Çalışmaları

Tezimizin nahiv ile ilgili bölümünde nahiv ilminin doğuşuna etki eden sebeplerden birinin ve hatta en önemlisinin Kur'ân'da yanlış okumaların görülmeye başlanması olduğunu belirtmiştik. II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren Kur'ân'a dayalı nahiv ilminin ortaya çıkması ve II. yüzyılın sonlarıyla III. yüzyılın başlarından itibaren İ'râbü'l-Kur'ân'a dair çalışmaların başlaması da bu hatalı okuyuşları önlemek içindir. İbn Atiyye, şeriatın bizzat kendisi olan Kur'ân'ın anlam ve yorumunun onun i'râb şekillerine dayanmasından dolayı Kur'ân i'râbını İslam şeriatındaki asıllardan biri kabul eder. Kur'ân'ın daha kolay anlaşılması ve metninin hatasız olduğunun ispat edilmesi için müslümanlar İ'râbü'l-Kur'ân konusuna önem vermişler ve bu alanda çok geniş bir literatürün oluşmasını sağlamışlardır.¹⁷⁷

Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya yönelik çalışmalar, Kur'ân tefsirinde dilsel izahların önemli bir rol oynamasını sağlamıştır. Bunun neticesinde âyetleri oluşturan kelime birimleri ve terkiplerin sarf ve nahiv özelliklerini açıklamaya yönelik dilbilimsel tefsir hareketi doğmuştur. Bu alanla ilgili ilk eserler, erken dönemlerde yani h. II. asrın ortalarına doğru telif edilmeye başlanmıştır. Yoğun bir şekilde süren tedvin faaliyetleriyle birlikte yaklaşık iki asır sonra bu tefsir yöntemi ilmi bir disiplin hâline gelmiştir. Dilbilimsel tefsir yöntemi kapsamında değerlendirilebilecek Ğarîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbü'l-Kur'ân gibi âyetlerin kelime yapılarının ve nahvî özelliklerinin incelendiği çeşitli eserler telif edilmiştir. Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbü'l-Kur'ân ilimleriyle ilgili yazılan eserlerin tarihsel öncelik bakımından bir mukayesesi yapıldığında, Meâni'l-Kur'ân ilmiyle alakalı eserlerin daha evvel ortaya çıktığı söylenebilir. Nahiv faaliyetlerinin önem

¹⁷⁶ İzzet Ahmet es-Süveyrikî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kıraati'l-Kur'âniyyeti'l-Aşri*, Gazze İslam Üniversitesi Yayınları Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Filistin-Gazze 2002, s. 187.

¹⁷⁷ Abdülhamit Birışık, "İ'râbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII, İstanbul 2000, s. 377.

kazandığı sonraki dönemlerde ise İ'râbü'l-Kur'ân türü eserler yazılmaya başlanmıştır.¹⁷⁸

İ'râb'ül-Kur'ân, Ulûmü'l-Kur'ân içerisinde önemli bir yer tutar. Bu konuda birçok müstakil eserler verilmiştir. Bu eserlerin bazıları Kur'ân'ı baştan alarak kendi sırası içerisinde âyet âyet inceleyip tamamlamış, bazıları Kur'ân'ı kısmen ele alarak incelemelerini belli sıra ya da âyetlere inhisar ettirmişler, bazıları da belli ölçüler içerisinde ve muayyen gramer konuları çerçevesinde Kur'ân âyetlerini ihâtaya çalışmışlardır. Ayrıca bütün tefsirler açıklamaları içerisinde, dozu değişen ölçülerde i'râba yer vermişlerdir.¹⁷⁹

Kaynakların ittifak ettiği ve adı İ'râbü'l-Kur'ân olan ilk kitap ise Ebû Ali Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed'e (ö. 210/825) aittir. Ancak bu eserin Meâni'l-Kur'ân türü bir çalışma mı, yoksa sonradan müstakil bir ilim dalı hâline gelen İ'râbü'l-Kur'ân'a dair bir kitap mı olduğu belli değildir. Çünkü ilk dönemlerde bu isimler birbirinin yerine kullanılabilmekteydi. Nitekim Ferrâ'nın lugavî tefsir ağırlıklı Meâni'l-Kur'ân'ının asıl adının *Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân ve'l-Me'ânî* olduğu belirtilir. III. (IX.) yüzyılda kaleme alınan ve türün ilk örnekleri kabul edilen Ma'mer b. Müsennâ, İbn Habîb es-Sülemî (ö. 238/853), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869), İbn Kuteybe ve Müberred'e ait İ'râbü'l-Kur'ân'lar da günümüze ulaşmamıştır. IV. (X.) yüzyılda ve sonrasında doğrudan İ'râbü'l-Kur'ân'ı konu alan pek çok eser yazılmıştır. Bunların başında Zeccâc'a nispetle yayımlanan *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû*" adlı eser gelir. Nehhâs'ın *İ'râbü'l-Kur'ân'ı*, İbn Hâleveyh'in *İ'râbü Selâsine Sûre mine'l-Kur'âni'l-Kerîm'i* ile *İ'râbü'l Kırâ'âti's-seb' ve 'ilelühâ'sı*, Ahfeş el-Asgar'ın *el-Kitâbü'l-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd'i*, İbn Eşte'nin *Riyâzatü'l-Elsine fî İ'râbi'l-Kur'ân ve Me'ânihî'si*, Ebû Ali el-Fârisî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân'ı*, Mekkî b. Ebû Tâlib'in *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân'ı*, İsmâil b. Halef es-Sarakustî'nin *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Müstahrec min Kitâbi'l-Burhân'ı*, İbn Fûrek'in *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân'ı*, Ahmed b. Muhammed el-Meâfirî'nin *el-Beyân fî İ'râbi'l-*

¹⁷⁸ Emrullah Ülgen, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 89-90.

¹⁷⁹ Durmuş Ali Kayapınar, "İ'râb'ül-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm'in Gramerine Giriş", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1990, s. 331.

Kur'ân'ı, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el Havfî'nin *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı sonraki dönemlerde *İ'râbü'l-Kur'ân* türünde yazılan belli başlı eserler arasındadır.¹⁸⁰

Kur'ân'ın i'râbı üzerine geçmişten günümüze çok sayıda eser telif edilmiş olduğundan, bu alanda oldukça geniş bir literatüre sahip bulunmaktayız.

2.8. Tezde Yararlanılan İ'râb Çalışmaları

1. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923) : *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*

Zeccâc'ı meşhur eden en büyük eseri olup on altı yılda tamamlanmıştır (285-301/898-914). Eserin mukaddimesinde müellif mâna-i'râb ilişkisinin zaruretini, i'râbın esas olduğunu, anlam ve yorumun bu esasa dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Çoğunlukla aynı harflerden meydana gelen kelimeler arasında etimolojik ilgi bulunduğu dair özgün görüşünü bu eserinde uygulamış, Kur'ân'da geçen kelimeleri lügat ve i'râb yönünden tahlil ederken etimoloji bakımından ilgili gördüğü diğer kelimeleri de zikretmiştir.¹⁸¹

2. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî (ö. 437/1845): *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*

Kitaplarının en meşhurlarındandır. Birçok yazma nüshası vardır. Kaynaklarda *Müşkilü'l-Kur'ân*, *Müşkilâtü'l-Kur'ân* veya *Müşkilâtü İ'râbi'l-Kur'ân*, *Tefsîru İ'râbi'l-Kur'ân* ve *İ'râbü'l-Kur'ân* gibi farklı isimlerle zikredilmektedir. 391 (1001) yılında Kudüs'te yazılan eserde, pek çok dilci ve nahivcinin görüşlerine yer verilir. İbn Atiyye el-Endelüsî, İbnü's-Şecerî, Kemâlüddin el-Enbârî, Ukberî, İzzeddin İbn Abdüsselâm, İbn Usfûr el-İşbilî, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi âlimlerin dil ve tefsire dair eserlerinin belli başlı kaynaklarından biridir.¹⁸²

3. Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed Ebü'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181): *el-Beyân fi Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*

¹⁸⁰ Abdülhamit Birışık, "İ'râbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII, İstanbul 2000, s. 377.

¹⁸¹ Emrullah İşler, "Zeccâc", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013, s. 173.

¹⁸² Mahmut Şevket Öztürk, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Me'âni'l-Kıraat Adlı Eseri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , Bursa 2011, s. 27.

Enbârî, iki cilt hâlinde matbu olan bu eserinde sûre tertibini esas alarak âyetlerdeki müşkil i'râbların izahını amaçlamıştır. Özellikle farklı yorum ve değerlendirmelere açık olan kelimelerin i'râb tahlilleri üzerinde durmuş; i'râbıyla ilgili görüş ayrılığı olmayan kelimeler üzerinde ise durmamıştır. Müellif, i'râb tahlillerini öncelikle âyetlerle desteklemiş daha sonra şiir, kıraat gibi diğer kaynaklardan da istifade etmiştir. Kıraat vecihlerini zikrettikten sonra bu vecihlerin nahiv yönünden değerlendirmesini de yapmıştır.¹⁸³

4. Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. Hüseyin İbn Abdullâh el-Ukberî (ö. 616/1219): *İ'râbü'l-Kur'ân*

el-Ukberî'nin en meşhur eseri budur. Nahivciler ve müfessirlerce büyük ilgi gösterilen bu kitap Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'ye büyük şöhret kazandırmıştır. Son dönem kitaplarda kendisinden nakledilen görüşlerin çoğu bu kitapta yer almaktadır.

el-Ukberî, mukaddime kısmında kitabını yazmaktaki amacından söz ederek hacim bakımından küçük, ilim bakımından ise büyük bir eser meydana getirmek istediğini ifade etmiştir. Kitabın yazımında sûrelerin mevcut tertibine riâyet etmiş, ancak bazı sûreleri farklı şekilde isimlendirmiştir. Sadece kelimelerin i'râbını yapmakla yetinmemiş, bu i'râbın gerektirdiği nahiv meselelerini de açıklamıştır. Bazı kelimelerin iştikâkına da değinerek hangi asıldan türediklerini belirtmiştir. Kitabın önemli hedeflerinden biri de kıraatleri ispat etmektir. Birçok âyette birden fazla kıraat zikrederek i'râblarını yapmıştır. Zaman zaman şiirle de istişhadda bulunmuştur.¹⁸⁴

5. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhim Semîn Halebî (ö. 756/ 1335) : *ed-Dürrü'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*

ed-Dürrü'l-Masûn, es-Semîn el-Halebî'nin telif ettiği eserler arasında günümüze ulaşan en hacimli ve en önemli eseridir. el-Halebî, bu eserini hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî hayatta iken kaleme almıştır. Kur'ân âyetlerini nahiv, sarf, lügat, me'ânî ve beyân ilimleri açısından ele almış ve bu ilimlerle ilgili oldukça geniş açıklamalara yer vermiştir. Müellif eserinin mukaddimesinde söz konusu bu beş ilmin birbirleriyle çok güçlü bir etkileşim içerisinde olduklarını, birine muttali olup diğerlerini ihmal

¹⁸³ Emrullah Ülgen, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 98.

¹⁸⁴ Mehmet Cevat Ergin, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb't*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya 2002, s. 81.

eden araştırmacıların büyük fayda elde edemeyeceklerini beyan etmiş ve her birini geniş bir şekilde ele almak suretiyle bir araya getirmeyi dilediğini açıklamıştır.¹⁸⁵

6. Muhyiddîn Dervîş (ö. 1982) : *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânuhu*

Modern dönem İ'râbü'l-Kur'ân'lar arasında önemli bir yeri olan bu eserde, âyetler başta i'râb olmak üzere lügat, belâgat, fıkıh, esbâb-ı nüzûl ve benzeri birçok açıdan incelenmiştir. Müellif; Taberî, Zemahşerî, Ebû Hayyân gibi müfessirlerden istifade ederek konuyu izah sadedinde farklı görüşleri zikretmekte, zaman zaman kendi değerlendirmelerini de katarak sade ve basit bir anlatımla konuyu özetlemektedir. Ayrıca nahvî konuların beyanında Sîbeveyhi, Ferrâ, Kisâi gibi Arap dilbiliminde önemli şahsiyetlerin fikirlerinden yararlanmışır. İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'i, Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Ukberî'nin *Tibyân*'ının müellifin temel kaynakları arasında yer aldığı görülmektedir. Lügat ve nahiv konularının delillendirilmesinde kıraat farklılıkları ve bunlara bağılı olarak oluşan i'râb çeşitliliğine önem vermiştir.¹⁸⁶

7. Abdülvâhid Salih Behced: *el-İ'râbü'l-Mufassal li Kitâbillâhi'l-Mürettel*

Modern dönem müelliflerinden Behced Abdülvâhid Sâlih, on iki ciltlik oldukça hacimli olan bu eserinde basit ve sade bir anlatımla âyetlerdeki kelimelerin i'râb çözümlmelerini yapmıştır. Kelimelerin yapısal ve anlamsal hususlarının diğeri ilimlerin konusu olduğunu belirterek eserinde sadece kelimelerin i'râb tahlillerine yer vermiştir. Müellif, eserinin amacı ve içeriği hakkında bilgi verirken sûrelerin âyet âyet, kelime kelime, harf harf i'râb çözümlmelerini yaptığını söylemektedir.¹⁸⁷

8. Mahmûd Sâfi: *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân ve Sarfuhu ve Beyânuhu mea Fevâide Nahvîyye Hamme*

Modern dönemde telif edilen en hacimli İ'râbü'l-Kur'ân'lardan biri olan bu eser, otuz bir ciltten oluşmaktadır. Müellif, bu eserinde kelimelerin ve cümlelerin i'râb hususlarıyla birlikte kelimelerin iştikâkını, belâgî inceliklerini de

¹⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî (ö. 756/1355), *ed-Dürrü'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, C. I, Ahmed Muhammed el-Harrat (thk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty., s. 4; Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Mehmet Nafi Arslan, "es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 9, (Bahar 2017), s. 45.

¹⁸⁶ Emrullah Ülgen, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 104.

¹⁸⁷ Abdülvahid Salih Behced, *el-İ'râbu'l Mufassal li Kitabillahi'l Mürettel*, C. I, Dâru'l- Fikr, Beyrut 1993, s. 6; Ayrıca bkz. Emrullah Ülgen, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 106.

değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu itibarla çok amaçlı bir eser olduğu söylenebilir. Yazar, eserinin muhtevası ve yöntemi hakkında mukaddime kısmında, isim, fiil fark etmeksizin bütün kelimelerin i'râb çözümlemesini yaptığını ve kelimelerin i'râbından sonra da cümlelerin i'râb tahlillerini yaptığını belirtmiştir.¹⁸⁸

2.9. Tezde Yararlanılan Tefsirler

1. Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, (ö. 538/1144): *el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Tenzîl*

el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzîl Zemahşerî'nin Kur'ân'ı tefsir ettiği ve 528/1134'de bitirdiği tefsir kitabıdır. Kur'ân'ın mahlûk olduğunu savunan Mu'tezilî itikâdına rağmen Keşşâf, Sünnîler içerisinde de kabul gören bir kitaptır. Kur'ân'ın icâzının öz ifadelerle açıklandığı bu tefsir, çok meşhur olmuş ve üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır.¹⁸⁹ Zemahşerî, nahiv, lügat, edebiyat ve tefsirde ün yapmış bir âlimdir. Onun eserlerinin kendinden sonraki ilmî ve edebî hayata tesirleri olduğu inkâr edilemeyecek şekilde açıktır. Ancak tefsiri, Mu'tezile fikirleri ihtiva etmesi bakımından tenkite tabi tutulmuştur. Aslında Zemahşerî'nin tefsirindeki i'tizalî görüşleri, onun uzmanlığını, deha ve maharetini göstermektedir O, Mu'tezile'yi desteklemek ve hasımlarını reddetmek için, âyetin mânasından uzak olan işaretler getirir. Fakat o, belâgat, beyân, edebiyat, sarf ve nahiv ilimlerini iyi bildiği için, lügavî sahada, Kur'ân'ın güzelliğini, büyüleyici belâgatını açıklamış, bu yönüyle de tefsiri kendisinden sonra gelen müfessirler tarafından okunmuş ve istifade edilmiştir.¹⁹⁰

Zemahşerî tefsirinde terkiplerin tahlilini ve onların hususiyetlerini ele almış, sahih lügate tabi olarak âyetlerden belâgat yolunun gereğine uygun mânalar çıkarmış, âyetlerin izahını ilmi yönden ele almıştır. el-Keşşâf adlı tefsirinde Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili olarak “Kur'ân iki cihetten mü'ciz bir kitaptır. Bir yönü, nazımının i'câzı; diğeri ise onda gaybî haberlerin bulunuşudur.” demektedir. Zemahşerî'nin tefsiri zamanımıza kadar ulaşmış, onun belâgat alanında ortaya koyduğu esaslar sebebiyle,

¹⁸⁸ Mahmud Sâfi, *el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'ân*, C. I, Dâru'r-Reşid, Dimeşk 1995, s. 14; Ayrıca bkz. Emrullah Ülgen, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 106.

¹⁸⁹ Semih Aslan, *Hicrî III-VIII. Asırlarda Yazılan Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Mukaddimelerindeki Kur'ân Tarihi ile İlgili Bilgilerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2017, s. 88.

¹⁹⁰ Ferit Dinçer, *el-Keşşâf'ta Sarf Vezinlerindeki Farklılıklar ve Anlam Üzerindeki Etkisi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2019, s.12.

günümüzde bile belâgat dersleri, el-Meânî, el-Beyân ve el-Bedî‘ gibi üç kısımda incelenmektedir. Hemen hemen tefsirinin her sahifesinde bu hususlara temas edilmeden geçilmediğini görürüz.¹⁹¹

2. İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147): *el-Muharraru’l-Vecîz*

Endülüs’ün ez-Zemahşerî’si olarak bilinen İbn Atiyye’nin *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*” adlı eseri, tefsir literatürünün en önemli eserlerinden biridir. Bu eser tefsir kitapları arasında ve pek çok müfessir katında önemli bir yere sahiptir. *el-Muharraru’l-Vecîz* İbn Atiyye’nin pek çok ilim dalındaki bilgi birikimini ortaya koyduğu bir eserdir. Müellif tefsir, kıraat, hadis, kelâm, fıkıh, Arap dili ve tarih sahalarındaki yetkinliğini bu eserinde göstermiştir.¹⁹²

İbn Atiyye, tefsirinde önce âyeti zikretmekte daha sonra kolay, akıcı ve kapalıktan uzak bir üslup ile âyetin tefsirini yapmaktadır. İbn Atiyye’nin tefsirini sırasıyla Kur’ân’ı, Kur’ân, peygamber kavli, sahabe kavli ile tefsir ederek, değişik kıraat vecihlerine, farklı lügavî ve nahvî tevcihlere yer vererek, Arapların kullanımı ile şiir beyitlerinden istişhâdda bulunarak ortaya koyduğu görülmektedir.

Daha çok rivayet tefsiri olarak görülen tefsirinde İbn Atiyye, İbn Cerîr et-Taberî’den çok nakilde bulunmuştur. Müellif naklettiği hadislerde sıhhat derecesini aramaktadır. Genellikle mütevâtir olan kıraat vecihlerini nakletmekte bazen şâz kıraat vecihlerine de yer vermektedir. Kıraat farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan mâna farklılıklarını da açıklamaktadır.

Onun âyetleri tefsir ederken mânaları Arap dili kurallarına bağlı kalarak verdiği gözlenmektedir. Bunu yaparken de daha çok nahiv ilminin kurallarına bağlı kaldığı görülmektedir. İbn Atiyye, nahiv ilmini tefsir ilminin bir parçası olarak görmüş, bunun sonucu olarak da tefsirinin hemen hemen her sayfasında bu ilmin verilerinden yararlanmıştı. O nahiv-mâna bütünlüğünü göz önünde bulundurmuş, i‘râbı mânaya ulaşmak için zorunlu bir araç olarak görmüş, asıl maksat edinmemiştir. İbn Atiyye, âyetlerin nahvî yönleri hakkında açıklamada bulunurken tamamen bir nakilci gibi davranmamış, kendi tercihini belirtmekten de geri durmamıştır. Aynı zamanda o âyetlerin i‘râbıyla ilgili nahiv ilminin genel kurallarına aykırı bir durumla

¹⁹¹ İsmail Cerrahoğlu, “Zemahşerî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, 1984, ss.74-75.

¹⁹² İdris Erdem, *İbn Atiyye’nin “el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz” Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır 2014, s. 51.

karşılaştığında bunun zayıf ya da hatalı görüş olduğunu da belirtmiştir. Yazarımız eserinde, kıraat farklılıklarına sebep olan nahvî tevilleri de ayrıntılı olarak ele almaktadır. İbn Atiyye tefsirinde sarf ilminin verilerinden de oldukça fazla faydalanmıştır.¹⁹³

3. Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310): *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*

Nesefî, tefsirini, Mu'tezile mezhebinin yorumlarını içeren *el-Keşşâf*'a karşılık Ehlü's-sünne akâidini savunmak gayesiyle yazmıştır. Ancak müellif, söz konusu eserinde *Keşşâf*'tan çok fazla yararlanmışır. Öyle ki her âyeti tefsir ederken Nesefî, öncelikle Zemahşerî'nin görüşlerini tetkik etmiş, özellikle fesahat ve belâgat açısından o tefsirdeki güzellikleri görmezlikten gelmemiştir. Ancak akîdevî konularda Zemahşerî'yi tenkit etmiş, diğer konularda ondan istifadeyi esas alarak bazen kısa ilâvelerde bazen de ihtisarda bulunmuştur. Ne okuyucuyu usandıracak kadar uzun ne de anlaşılmayı zorlaştıracak kadar kısa bir tefsirdir.

Müfessirimiz tefsirinde dil, i'râb ve belâgat konularına da oldukça geniş yer vermiştir. Âyetlerde geçen edebî sanatları bazen onları açıklayarak bazen de Kur'ân'daki kullanılış biçimlerini uzun uzun izah ederek zikretmektedir. Dirâyet müfessiri olmakla birlikte diğer aklî tefsirlerde olduğu gibi Nesefî tefsirinde rivayete de yer vermiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki Nesefî'nin kaleme almış olduğu *Medârik*, Kur'ân'ı baştan sona açıklayan özgün bir eser olmakla birlikte, özellikle akâid konusunda Mâturidî, fıkhıta da Hanefî mezhebinin görüş ve tercihlerine dayanak olan Kur'ânî nasları, dil, kıraat, belâgat ve diğer hususlar itibariyle vecîz bir tarzda ele alan bir dirâyet tefsiridir.¹⁹⁴

4. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, (ö. 745/1344): *el-Bahru'l-Muhît*

Müfessir, eserinin mukaddimesinde, tefsir ilmi ve bu ilmin kaynakları hakkında bilgiler verdikten sonra takip ettiği usulü açıklamıştır. Buna göre önce kelimeler dil kurallarına göre izah edilmiş bir kelimenin varsa öteki mânaları da zikredilmiştir. Âyetin nüzûl sebebi, nesih meselesi, diğer âyetlerle münasebeti ve

¹⁹³ İdris Erdem, "İbn Atiyye'nin "*el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*" Adlı Eserinin Dil Özellikleri", (, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), ss. 77-80.

¹⁹⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, ss. 169-171.

şâzlarıyla birlikte kıraat vecihleri üzerinde durulmuştur Bu arada gerek seleften gerekse daha sonraki âlimlerden nakledilen görüşlere de yer verilmiştir. Lüzum görülmedikçe bir kelime veya terkip hakkında daha önce verilen bilgilerin tekrarından sakınılmış, bu bilgilerin verildiği yerlere işaretle yetinilmiştir. Âyetlerin ihtiva ettiği şer'î hükümler hakkında delilerine inmezsizin dört mezhep imamıyla diğer müctehidlerin görüşlerine özetle yer verilmiş, daha fazla bilgi için fıkıh kitaplarına bakılması tavsiye edilmiştir. Âyetler gerek dil gerekse belâgat yönünden etraflıca açıklanmış çeşitli tefsir vecihleri zikredilmiş ve bunlardan tercih edilenlere işaret edilmiştir. Esere, sahih olmayan haberlerle yakışksız hikâyelerin ve İsrâiliyat'tan sayılan bilgilerin alınmamasına bilhassa itina gösterilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bilhassa fesahat ve belâgatı ile kelimelerin i'râbı üzerinde durduğundan nahvî-edebî tefsirler arasında zikredilen el-Bahrul-Muhîr, gerek Kur'ân ilimleri gerekse Arap dili üzerinde araştırma yapmak isteyenler için kaynak eserlerden biridir.¹⁹⁵

2.10. Tezde Yararlanılan Meâller

1. Elmalılı Muhammed Hamdi (ö.1942): *Hak Dini Kur'ân Dili*

Müellifin kırk sekiz yaşında iken başlayıp altmış yaşında tamamladığı tefsiri olup en meşhur eseridir. İlk defa Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan eserin daha sonra birçok baskısı yapılmıştır.¹⁹⁶

Cumhuriyet döneminde medreselerin kapatılması ve dinî ihtiyaçları karşılayacak okulların da henüz açılmamış olması ülkede dinî bir boşluk yaratmıştı. Bu boşluğu doldurmak için İslâmî kültürün temel kaynaklarının Türkçe'ye kazandırılmasına karar verilmiş ve bu konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmüş, uzun tartışmalardan sonra Kur'ân-ı Kerîm ve Ahâdis-i Şerîfe Türkçe Tercüme ve Tefsir Hey'et-i Mütahhasıssası için Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisat ayrılmıştı. Müellifin söz konusu eseri de bu tartışmalar ve kararlar neticesinde ortaya çıkmıştır.

Eserde bir sûrenin tefsirine başlanırken önce o sûre hakkında genel bilgiler verilir. Bunlar sûrenin ismi, nüzûl sebebi, âyet, kelime ve harf sayısı, fâsılası, Mekkî veya Medenî oluşu hakkındaki bilgilerdir. Daha sonra tefsiri yapılacak âyetlerin

¹⁹⁵ Suat Yıldırım, "el-Bahrul-Muhîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, s. 517.

¹⁹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, s. 62.

metin ve meâlleri yazılarak tefsir bölümüne geçilir. Burada âyetlerin nüzûl sebepleri kaydedilir, âyetler arasındaki münasebet ve insicam gösterilir. Kıraat-i aşereyi aşmamak üzere âyetin Âsım b. Behdele'nin kıraati dışındaki kıraatlere göre anlamları da açıklanır. Âyetin tefsirine geçildiğinde önceki kaynaklarda zikredilen bütün mâna vecihlerinin kaydedilmediği, zayıf tevcihlerin ayıklandığı ve âyetin sadece kuvvetli vecihlere göre açıklandığı görülür. Zikredilen bu farklı mâna tevcihleri de mümkün olduğu ölçüde telif edilir. Buna imkân bulunamayan yerlerde, okuyucuyu anlam konusunda tereddüde düşürmemek için görüşler arasında bir tercih yapılarak mesele halledilmeye çalışılır.

Hamdi Efendi, âyetlerin ihtiva ettiği çeşitli mâna ve meselelerde meşhur olan görüşü tercih etmeye özen göstermiş, tefsir kitaplarında yaygın olan mâna ve meseleler hakkında kaynak zikretmeye lüzum görmemiştir. Ancak meşhurun aksine olan bir görüşü savunduğu yahut kendisi yeni bir görüş ileri sürdüğü yerlerde kaynak zikrederek bu görüşü delilleriyle ortaya koymaya gayret etmiştir. Müellif, mukaddimesinde belli bir Arapça tefsirin tercümesi olmayan eserini çeşitli kaynaklardan faydalanarak hazırladığını belirtmiş ve temel kaynaklarına da işaret etmiştir.¹⁹⁷

2. Hasan Basri Çantay (ö. 1964): *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*

Bu çalışma müellifin en önemli eseri olup üç ciltten oluşur. Cumhuriyet tarihinde yazılan Kur'ân tercümelerine kaynak oluşturmuştur. 1952-53'de İstanbul'da basılan eser 1256 sayfadır. Bu dönemde yayımlanmış en ciddi ve özgün çalışmadır. Eser Arapça metni de içermektedir. Her cildin sonunda bir fihrist ve birinci cildin sonunda genel konulara ait bir fihrist vardır.

Çantay'ın bu eserini M. Ali Yekta Saraç (2005) günümüz diliyle sadeleştirmiş, başına *Sunuş* başlığı altında görüşlerini belirttikten sonra imlâ ve iç düzen hususiyetleri ve günümüzde kullanılması terk edilmiş bazı kelimelerin okuyucunun istifadesini güçleştirdiği gerekçesiyle eserin diliyle ilgili düzenlemeler yapmıştır. Eserin imlâsının Türk dilinin yapısı ve ses uyumları göz önünde tutularak yenilenmesi, tefsir kısmının eskiyen dilinin anlaşılır ve açık bir hâle getirilmesi, esere bir takım kaynak eserlerden ilâvelerde bulunulması ve eserin iç düzeninin Kur'ân'ın

¹⁹⁷ Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XV, İstanbul 1997, ss. 153-154.

metni, meâli ve tefsir izahlarının beraberce görülecek şekilde yeniden dizayn edilmesi söz konusu düzenlemelerden bazılarıdır.¹⁹⁸

3. Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971): *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*

Bilmen Hoca Efendi, tefsirine yazdığı üç sayfalık özlü mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm'in kısa tanıtımı, önemi, tüm insanlara hidayet rehberi oluşu, tefsir ve tercümesine olan ihtiyaç, tercüme ve meâl arasındaki fark, İslâm'ın başlangıcından itibaren müslümanların Kur'ân'ı anlamak için gösterdikleri çaba ve bu alandaki gayretleri, kendisinin tefsirini kaleme alış sebebi, tefsirinde en çok istifade ettiği kaynaklar gibi konular üzerinde durur, sonra Fatıha sûresinin tefsirine geçer. Sûrelerin faziletine ve sûrelerin ihtiva ettiği konulara değinir, çoğu kez bunları maddeler hâlinde sıralar, âyetleri mâna bütünlüğü olacak şekilde gruplandırarak ele alır, bu âyet veya âyet gruplarının orijinal metinlerini, ardından *Meâl-i Âlisi* başlığı altında sıra ile âyetlerin meâllerini verir, sonra “izah” başlığı altında önce ele aldığı âyet grubunun ihtiva ettiği genel mânayı zikreder, ardından âyetleri tek tek tefsir eder.¹⁹⁹

4. Diyanet İşleri Başkanlığı: *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*

Bu meâl Doç. Dr. Halil Altuntaş ve Dr. Muzaffer Şahin tarafından hazırlanmıştır. Söz konusu meâlde mümkün mertebe sade bir dil kullanılmaya çalışılmış, bazı âyetlerin meâlleri verilirken, âyetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, dipnotlarda, ilgili başka âyetlere atıflar yapılmıştır. Kur'ân'da birden fazla yerde geçen belli fiil, terim ve isimlerin meâllerinde birliği sağlayabilmek için, zaruret olmadıkça, aynı karşılıkların kullanılmasına özen gösterilmiştir. Bazı âyetlere dipnotlarda kısa açıklamalar getirilmiştir. Bilindiği gibi pek çok yerde Kur'ân-ı Kerîm'in kısa ve özlü bir anlatım tarzı vardır. Bu anlatım tarzında, sözün uzamaması için, bazı hususlar söylenmeden geçilir. Arapça'ya vakıf olanlar, sözün akışından, söylenmeyenleri de kavramakta güçlük çekmezler. Âyetlerin meâli verilirken, bu hususlar, ihtiyaca göre parantez içi açıklamalarla verilmeye çalışılmış, ancak

¹⁹⁸ Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay'ın “Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 15/28-1, (Aralık 2012), s. 53-55.

¹⁹⁹ Şükrü Arslan, “Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, 2002, s. 3.

parantezlerin, cümlelerin akıcılığını engellemeyecek şekilde olmasına gayret gösterilmiştir.²⁰⁰

5. Diyanet Vakfı: *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli adını taşıyan tercüme, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri olan Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut tarafından yapılmıştır. Çeviri önce 1982 yılında İstanbul'da Ayyıldız matbaasında basılmış, daha sonra Suudi Arabistan hükümeti meâli satın alıp basarak bu ülkeye giden Türk hacılarına bedava dağıtmıştır. En son olarak da Türkiye Diyanet Vakfı meâlin haklarını alarak basmaktadır.²⁰¹

²⁰⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet işleri Başkanlığı, Ankara 2011, s. XVI.

²⁰¹ Hidayet Aydar, “Yaygınlık Bakımından Meâllerimiz ve Meâller Üzerinde İstatistiksel Bir Değerlendirme”, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, (Bahar 2015), s. 124.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETH, RAHMAN VE HUCURAT SÛRELERİNDEKİ İ'RÂB FARKLILIKLARI VE MÂNAYA ETKİSİ

3.1. Feth Sûresi'ndeki İ'râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi

Çalışmamızın bu kısmında Feth, Rahman ve Hucurat sûrelerinde yer alan ve farklı i'râb vecihlerine ihtimali bulunan âyetler üzerinde durulacaktır. Bu inceleme esnasında i'râb farklılıklarına yol açan sebepler arasında herhangi bir ayırım yapmadan sûreler içinde yer alan tüm i'râb farklılıkları ele alınmaya gayret edilmiş ve her bir âyet kendi içerisinde tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Feth Sûresi kapsamında incelenen âyetlerin sayısı on birdir.

Feth Sûresi, Medenî bir sûredir. Resûlullah'a (s.a.v.) Hudeybiye yılında, Mekke dönüşü fetih müjdesi olarak nazil olmuştur.²⁰² Âyetlerinin sayısı yirmi dokuzdur.²⁰³

3.1.1. Feth Sûresi Beşinci Âyet:

﴿لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ قَوْلًا عَظِيمًا﴾²⁰⁴

Âyet-i Kerîmede yer alan لِيُدْخِلَ kelimesinin başındaki lâmu't ta'filin taalluk etmesi hususunda dört ayrı vecih vardır.

Birinci Vecih: Müteallakı mahzuftur. يَنْتَلِي şeklinde bir fiil takdir edilir.

İkinci Vecih: Feth sûresi birinci âyette geçen إِنَّا فَتَحْنَا kelimesine müteallıktır.

Üçüncü Vecih: Feth sûresi üçüncü âyette geçen يَنْصُرَكَ fiiline müteallıktır.

Dördüncü Vecih: Feth sûresi dördüncü âyette geçen يَزِدَادُوا fiiline müteallıktır.²⁰⁵

Şimdi de bu farklı vecihlerin mânaya yansımalarını inceleyelim.

Birinci Mâna: Müteallakı mahzup olarak takdir edilidiğinde, âyetin mânası “Allah (c.c.), bu ordularla dilediği kimseleri sınavıp, hayra ehil kıldığı kimselerin hayrını; şerlerine hükmettiği kimselerin de şerrini kabul eder ki; mümin erkekleri ve

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1024.

²⁰³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 87.

²⁰⁴ Feth, 48/5.

²⁰⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 710.

mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere girdirsin ve onların kötü fillerini örtün; Allah (c.c.) hakkında kötü zan besleyen bütün erkek ve kadın münafık ve müşrikleri de cezalandırsın."²⁰⁶ şeklinde olur.

İkinci Mâna: *إِنَّا فَتَحْنَا* kelimesine taalluk ederse, mâna, "Mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koymak ve onların kötü fillerini örtmek; Allah (c.c.) hakkında kötü zan besleyen bütün erkek ve kadın münafık ve müşrikleri de cezalandırmak için sana apaçık bir fetih ihsan ettik." şeklinde olur.

Üçüncü Mâna: Üçüncü veche göre mâna, "Mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koymak ve onların kötü fillerini örtmek; Allah (c.c.) hakkında kötü zan besleyen bütün erkek ve kadın münafık ve müşrikleri de cezalandırmak için sana yardım eder." şeklinde olur.

Dördüncü Mâna: Dördüncü vecihte mâna, "Mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koymak ve onların kötü fillerini örtmek için müminlerin imanını artırır." şeklinde olur. Ama bu mânada karşımıza şöyle bir problem çıkmaktadır. Sonraki âyette geçen *يُعَذِّبُ* kelimesi *لِيُدْخِلَ* kelimesine ma'tûftur. Atıf yoluyla mâna, "Allah (c.c.), hakkında kötü zan besleyen bütün erkek ve kadın münafık ve müşrikleri de cezalandırmak için müminlerin imanını artırır." şeklinde olur diyemeyiz. Çünkü müminlerin imanının artması, cennete girmeleri için sebep olabilir ama münafık ve müşriklerin cezalandırılması için sebep olamaz. Bu vecihteki problemi çözmek için şöyle bir tevile gidilebilir: Müminlerin imanının artması sebebiyle Allah (c. c.) onları cennete girdirecek ve kâfirlere de dünyada onların eli ile azap edecektir. Bu ise ihtilafı bir görüştür.²⁰⁷

Bu âyeti meâller açısından incelediğimizde Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay ve daha pek çok meâlde birinci vechin tercih edildiğini görmekteyiz.

²⁰⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 710.

²⁰⁷ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 710; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 91.

3.1.2. Feth Sûresi Onuncu Âyet:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾²⁰⁸

Âyetinde altı çizili cümlenin i'râbı hususunda üç farklı yorum vardır.²⁰⁹

Birinci Vecih: Bu cümle mahallen merfû olarak 'إِنَّ الَّذِينَ' nin ikinci haberi olabilir.²¹⁰

İkinci Vecih: Mahallen mansub olarak يُبَايِعُونَكَ fiilindeki fâil zamirinden hâl olabilir.²¹¹

Üçüncü Vecih: Cümle-i istînâfiyye olarak i'râbdan mahalli olmayabilir.

Şimdi de bu vecihlerin âyetin mânası üzerindeki etkisini inceleyelim.

Birinci Mâna: Birinci veche göre âyetin mânası “*Sana bîat edenler ancak Allah'a (c.c.) bîat etmiş olurlar. Allah'ın (c.c.) eli onların ellerinin üzerindedir.*” şeklinde olur. Yani Allahû Teâlâ (c.c.) bu âyeti kerîmede bizlere Resûlullah'a (s.a.v.) bîat edenlerin aslında Allah'a (c.c.) bîat etmiş olduklarını ve mecâzî anlamda Allah'ın (c.c.) elinin onların eli üzerinde olduğunu bizlere haber vermektedir.

İkinci Mâna: Bu veche göre Allah (c.c.), bize, müminlerin Allah'ın (c.c.) Resûl'üne (s.a.v.) bîat ettikleri esnadaki hâllerini açıklıyor. Âyete, “*Allah'ın (c.c.) eli, ellerinin üzerinde iken sana bîat edenler, ancak Allah'a (c.c.) bîat etmiş olurlar.*” gibi bir mâna vermek uygun olacaktır.

Üçüncü Mâna: Bu vecihte ise Yüce Allah (c.c.), Resûl'üne (s.a.v.) bîat eden müminlerin ancak kendisine bîat etmiş olduklarını beyan ettikten sonra yeni bir cümle ile onları tasdik ediyor. Sanki “Allah'ın (c.c.) refakati nerede?” diye soran bir kimseye “*İşte Allah'ın (c.c.) eli onların eli üzerindedir.*” diye cevap vermiş oluyor.

Bu âyet-i kerîmede de yine Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen ve incelediğimiz diğer meâllerin tamamında birinci vechin tercih

²⁰⁸ Feth, 48/10.

²⁰⁹ Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, Ürdün ty., s. 351; Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, C. VIII, Dâru'l-İrşad, Suriye 1992, s. 236.

²¹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, Hâtim Salih ed- Dâmin (thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, s. 676.

²¹¹ Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 248.

edildiğini ve diğer vecihlere uygun mânayı tecih eden herhangi bir meâle rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

3.1.3. Feth Sûresi On Beşinci Âyet:

﴿ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطأْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِتَأْخُذُوا ذُرُونًا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ نَتَّبِعُونَ كَذَلِكَ قَالِ اللَّهُ مِنْ قَبْلٍ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَاثِرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يُفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ۝²¹²

Âyet-i Kerîmedeki altı çizili olan يُرِيدُونَ kelimesinin i‘râbı hususunda iki vecih vardır.

Birinci Vecih: Bu cümle الْمُخَلَّفُونَ kelimesindeki fâil zamirinden veya ذُرُونًا fiilindeki mef‘ûl zamirinden hâl olarak mahallen mansub olabilir.²¹³

İkinci Vecih: Cümle-i istînâfiyye olarak i‘râbdan mahalli olmayabilir.²¹⁴

Bu vecihlerin âyetin mânası üzerindeki etkisi şu şekilde olur:

Birinci Mâna: Fâil zamirinden hâl olması durumunda âyetin mânası; “*Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, Allah’ın (c.c.) sözünü değiştirmeyi dileyerek, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler. De ki: “Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah (c.c.) (kötü niyet ve davranışınız sebebiyle) sizin için daha önce böyle buyurdu.” Bunun üzerine, de “Hayır, siz bizi çekemiyorsunuz” diyecekler. Tam aksine kendileri kavramakta güçlük çekiyorlar.*” şeklinde olur. Fâil veya mef‘ûl zamirinden hâl yapmanın mâna üzerinde ciddi bir etkisi bulunmamakla birlikte, mef‘ûl zamirinden hâl olması durumunda âyetin mânası; “*Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler. Sanki Allah’ın (c.c.) sözünü değiştirmeyi diliyorlar. De ki: “Asla bizim peşimize takılamayacaksınız...”*” şeklinde olabilir kanaatindeyiz.

İkinci Mâna: Cümle-i istînâfiyye olarak kabul edersek, âyetin mânası; “*Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler. Allah’ın (c.c.) sözünü değiştirmek istiyorlar...*” şeklinde olur. Âyetin başında Yüce Allah (c.c.), “*Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, “Bizi engellemeyin de size katılalım” diyecekler.*” diye beyân ediyor. Sonrasında da sanki “Niçin bu şekilde

²¹² Feth, 48/15.

²¹³ Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 254; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 713.

²¹⁴ Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 254; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 713.

yapıyorlar?” gibi gizli bir soruya cevap verir gibi, “Allah’ın (c.c.) sözünü değiştirmek istiyorlar.” diye yeni bir cümle getiriyor.

Bu âyeti meâller kapsamında incelediğimizde öne çıkan mânanın ikinci vecih olduğunu, hâl mânasının ise çalışmamıza temel teşkil eden, Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâllerinin hiçbirinde tercih edilmediğini gördük.

3.1.4. Feth Sûresi On Altıncı Âyet:

{ قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُدُّ عَوْنَ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ... }²¹⁵

Bu âyeti kerîmede altı çizili olan iki cümle üzerinde duracağız. Her iki cümlemizde de iki farklı vecih bulunmaktadır.

تُقَاتِلُونَهُمْ cümlesinde;

Birinci Vecih: Bu cümle سُدُّ عَوْنَ fiilindeki naibi fâilden hâl olmak üzere mahallen mansubtur veya قَوْمِ kelimesinin sıfatı olabilir.²¹⁶

İkinci Vecih: Cümle-i istînâfiyye olarak i‘râbdan mahalli olmayabilir.²¹⁷

Bu vecihler üzerinden âyetin mânasını yeniden anlamlandırarak olursak;

Birinci Mâna: “Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: "Yakında çetin güç sahibi, kendileri ile savaşıcağınız veya müslüman olacak bir topluluğa karşı çağrılacaksınız..." şeklinde olur.

İkinci Mâna: “Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: "Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşıacaksınız yahut onlar müslüman olacaklar." şeklinde olur.

أَوْ يُسَلِّمُونَ cümlesinde;

Birinci Vecih: Bu cümle تُقَاتِلُونَهُمْ cümlesi üzerine ma‘tûf olabilir.²¹⁸

İkinci Vecih: Cümle-i istînâfiyye olabilir. Bu durumda fiilin başına هم zamiri takdir edilir.

²¹⁵ Feth, 48/16.

²¹⁶ Behced Abdülvahid Salih, *el-İ‘râbu’l-Mufasssal*, C. XI, s. 139; Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 255; Muhyiddin ed-Derviş, *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 241; Ebû’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²¹⁷ Muhyiddin ed-Derviş, *İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 241.

²¹⁸ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhîd*, C. VIII, s. 95; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz*, C. V, Abdüsselam Abdüssafi Muhammed (thk.), *Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye*, Beyrut 2001, s. 132.

أَوْ يُسَلِّمُونَ cümlesini gizli bir أن takdiri ile veya bizzat أو edatının kendisi ile veya أو edatını إِلَّا أَنْ veya حَتَّىٰ mânasında kabul ederek mahallen mansub kabul edenler de vardır.²¹⁹

Bu vecihlerin mâna üzerindeki etkisine bakacak olursak;

Hem birinci mânanın hem de ikinci mânanın yukarıdakinden farklı olmadığını görürüz. Ancak أو edatına farklı anlamlar yüklemek suretiyle أَوْ يُسَلِّمُونَ cümlesini mansub kabul edersek âyete; “*Bedevîlerin savaştan geri kalanlarına de ki: “Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim olmadıkça savaşmaya çağrılacaksınız.”*” diye anlam vermek doğru olacaktır.

Bu âyetin meâlinde, Ömer Nasuhi Bilmen ve Elmalılı Hamdi Yazır ikinci vecihi tercih etmişlerdir. Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı meâlleri ise birinci vecihteki hâl mânasına daha yakındır.

3.1.5. Feth Sûresi On Sekizinci Âyet:

﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾²²⁰

Bu âyette altı çizili olan kısımla ilgili iki türlü i‘râb vardır.

Birinci Vecih: Bu kısım يُبَايِعُونَكَ fiiline müteallık olabilir.

İkinci Vecih: يُبَايِعُونَكَ fiilindeki mef‘ûl zamirinden hâl olmak üzere mahzup bir fiile müteallık olabilir.²²¹

Bu vecihlerin mânaya etkisi şöyle olur:

Birinci Mâna: “*Andolsun ki Allah (c.c.), ağacın altında sana bîat eden müminlerden razı olmuştur...*” şeklinde olurken,

İkinci Mâna: “*Andolsun ki Allah (c.c.), sen ağacın altında iken sana bîat eden müminlerden razı olmuştur...*” şeklinde olur.

Çalışmamızda faydalandığımız Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâli gibi muteber meâllerin tümü, bu âyette birinci vechi esas almışlardır.

²¹⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, C. VIII, s.713; Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²²⁰ Feth, 48/18.

²²¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, C. VIII, s. 714.

3.1.6. Feth Sûresi Yirminci Âyet:

﴿ وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَغَائِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴾²²²

Âyette altı çizili olan kelime üç farklı şekilde i‘râb edilmiştir.

Birinci Vecih: Bu kelime kendinden sonra gelen فَعَلَ ذَلِكَ gibi mukadder bir fiile müteallık olabilir.²²³

İkinci Vecih: Kendinden önce gelen mahzup bir mef‘ûlün leh üzerine atıf olabilir. Takdiri şöyle olur: 224 وَعَدَّ فَعَجَلَ وَكَفَّ لِنَتْنَفَعُوا وَ لِنَكُونَ أَوْ لِنَشْكُرُوهُ وَ لِنَكُونَ

Üçüncü Vecih: Bu kelimedede geçen و harfi zaid ve illet mânası kendisinden öncesi için olabilir.²²⁵

Bu farklı vecihlerin mâna üzerindeki yansıması şu şekilde olacaktır.

Birinci Mâna: “Allah (c.c.), size, ele geçireceğiniz birçok ganimetleri vaat etti ve bunu size hemen verdi ve insanların ellerini sizden çekti ki, bunlar müminler için bir âyet olsun ve sizi dosdoğru bir yola yöneltsin.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: “Allah (c.c.), size, faydalanmanız (veya şükretmeniz) için ve müminler için bir âyet olsun ve sizi dosdoğru bir yola yöneltsin diye ele geçireceğiniz birçok ganimetleri vaat etti ve bunu size hemen verdi.” şeklinde olur.

Üçüncü Mâna: Bu veche göre و harfi yokmuş gibi kabul edilerek لتكون öncesi için illet olur. “Allah (c.c.), size, müminler için bir âyet olsun ve sizi dosdoğru bir yola yöneltsin diye ele geçireceğiniz birçok ganimetleri vaat etti ve bunu size hemen verdi.” şeklinde olur.

Bu âyetin meâlinde Diyanet Vakfı birinci vechi tercih ederken, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen üçüncü vechi esas almıştır. İncelediğimiz kadarı ile ikinci veche rastlayamadığımızı belirtmek isteriz.

²²² Feth, 48/20.

²²³ Behced Abdülvahid Salih, *el-İ‘râbu‘l Mufasssal*, C. XI, s. 144.

²²⁴ Muhyiddin ed-Derviş, *İ‘râbu‘l-Kur‘âni‘l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 244; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ‘râbu‘l Mufasssal*, C. XI, s. 144.

²²⁵ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü‘l-Masûn*, C. VIII, s. 714.

3.1.7. Feth Sûresi Yirmi Birinci Âyet:

﴿وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا﴾²²⁶

Altı çizili olan وَأُخْرَى kelimesinin mânası altı şekilde yorumlanmıştır.

Birinci Vecih: Mübtedâ olarak merfû olmasıdır. Bu veche göre لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا ifadesi mübtedânın sıfatı, قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا cümlesi de haber olur.²²⁷

İkinci Vecih: Bu veche göre haber mahzûf ve öncesinde mukadderdir. تَمَّ أُخْرَى şeklinde olur.²²⁸

Üçüncü Vecih: “İzmar alâ şerîtati’t-tefsir” kuralı gereğince gizli bir fiil tarafından mansub olmasıdır. Bu gizli fiil de, sonrasındaki fiil yoluyla ki, o da; قَدْ أَحَاطَ tarafından mansub olmasıdır. Bu gizli fiil de, sonrasındaki fiil yoluyla ki, o da; قَدْ أَحَاطَ cümlesidir, قَضَى اللَّهُ أُخْرَى şeklinde bir cümle takdir edilir.²²⁹

Dördüncü Vecih: “İzmar alâ şerîtati’t-tefsir” yoluyla olmaksızın, bağlamdan anlaşılacak gizli bir fiille mansub olmasıdır ki, bu fiil de; وَ وَعَدَ أُخْرَى أَوْ وَأَتَاكُمْ أُخْرَى diye takdir edilebilir.²³⁰

Beşinci Vecih: مَعَانِم üzerine atıf yoluyla mansub olmasıdır.²³¹

Altıncı Vecih: Bu kelimenin mukadder bir رَّب harfi cerinin mecruru olmasıdır ki, o و da vav-ı rubbedir.²³²

Şimdi de bu vecihlerin mâna üzerindeki etkisine göz atalım:

Birinci Mâna: “Sizin henüz elde etmediğiniz başka ganimetleri de Allah (c.c.) (ilmiyle) kuşatmıştır. Allah (c.c.) her şeye güç yetirendir.” olurken,

İkinci Mâna: “Sizin henüz elde etmediğiniz başka ganimetler de vardır...” şeklinde olur.

Üçüncü Mâna: “Sizin güç yetiremediğiniz başka ganimetlere de Allah (c.c.) hükmetmiştir...” gibi yorumlanabilir.

²²⁶ Feth, 48/21.

²²⁷ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 97; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1027.

²²⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 714.

²²⁹ Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 97; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1027.

²³⁰ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²³¹ Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi'l-Kur'ân*, C. II, Taha Abdülhamid Taha (thk.), Dâru'l-Kütüb, Kahire 1980, s. 378; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1027; Mekki b. Ebî Tâlib, *Müşkilü'l-Kur'ân*, s. 676.

²³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1027.

Dördüncü Mâna: “Allah (c.c.), size, sizin güç yetiremediğiniz başka ganimetleri de vaat etmiştir veya vermiştir...” diye takdir edilebilirken,

Beşinci Mâna: “Allah (c.c.), size, ele geçireceğiniz birçok ganimetleri ve sizin güç yetiremediğiniz başka ganimetleri de vaat etti...” şeklinde olur.

Altıncı Mâna: “Sizin elde etmediğiniz daha niceleri de var; Allah (c.c.) onların tamamını bilmektedir. Allah (c.c.) her şeye güç yetirendir.” şeklinde olabilir.

Zemahşerî tefsirinde beşinci vechi tercih ederken, Ebû Hayyan birinci vechi tercih etmektedir.

Meâllerde ise, Ömer Nasuhi Bilmen dördüncü, Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Elmalılı Hamdi Yazır ikinci vechi tercih etmişlerdir.

3.1.8. Feth Sûresi Yirmi Beşinci Âyet:

﴿ هُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَيْدِيَّ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّةً وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّهُمْ فَتُنصِبِيكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةً بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾²³³

Yukarıdaki âyette geçen iki kelimedede farklı i‘râblar yapılmıştır.

﴿ مَجَلَّةً ﴾ kelimesinde üç vecih vardır:²³⁴

Birinci Vecih: Mukadder bir harfi cer ile mahallen mansubtur. Bu mukadder olan harfi cer de عَنْ أَنْ veya مَجَلَّةً مِنْ أَنْ olarak takdir edilir ve صَدُّوكُمْ’e de, مَعْكُوفًا’e de müteallık olması caizdir.²³⁵

İkinci Vecih: Mef‘ûlün leh olarak mahallen mansubtur. Bu durumda صَدَّ kelimesi için de, مَعْكُوفًا kelimesi için de gerekçe olabilir.²³⁶

Üçüncü Vecih: Bu kelime هَيْدِيٍّ’den bedel-i iştimal olarak mahallen mansubtur.²³⁷

Şimdi de bu vecihlerin mânalarına göz atalım.

Birinci Mâna: Birinci vecihe göre, eğer mukadder olan harfi ceri صَدُّوكُمْ kelimesine müteallık kabul edersek, âyetin mânası; “Onlar inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’dan ve bekletilmekte olan kurbanlıkları da yerlerine ulaştırmaktan

²³³ Feth, 48/25.

²³⁴ Muhyiddin ed-Derîş, *I‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 249; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, C. VIII, s. 714; Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 264.

²³⁵ Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz*, C. V, s. 136.

²³⁶ İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz*, C. V, s. 136.

²³⁷ Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

alıkları kimselerdir...” olur. Eğer, مَعْكُوفًا kelimesine müteallık olursa; “Onlar inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’dan, yerine ulaşmaktan alıkonulan (heüz yerine ulaşmamış) kurbanlıklarınızı da yerine ulaşmaktan engelleyen kimselerdir...” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Bu vecihte, eğer صَد kelimesi için illet olursa mâna; “Onlar inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’dan ve bekletilmekte olan kurbanlıkları da yerlerine ulaşmasını istemedikleri için alıkoyan kimselerdir...” olur. Eğer, مَعْكُوفًا için illet olursa mâna; “Onlar inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’dan, yerine ulaşması için bekletilen hayvanlarınızı da yerine ulaşmaktan engelleyen kimselerdir...” şeklinde olur.

Üçüncü Mâna: Bedel mânasında ise mâna; “Onlar inkâr eden ve sizi Mescid-i Haram’dan alıkoyan ve bekletilmekte olan kurbanlıklara yani kurbanlıkların yerlerine ulaşmasına da engel olan kimselerdir...” şeklinde olur.

يَنْتَعِ kelimesindeki i’râbî vecihlere meâller çerçevesinde baktığımızda, çalışmamızda esas aldığımız meâllerin bu kelimenin tercümesinde birinci vecih tercih ettiklerini görmekteyiz.

Aynı âyette altı çizili olan أَنْ تَطَّوَّهُمْ kelimesinde iki vecih vardır.²³⁸

Birinci Vecih: Bu kelime نِسَاء ve رَجَال kelimelerinden bedel olarak mahallen merfû olabilir.

İkinci Vecih: تَعَلَّمُوهُمْ fiilindeki mef’ûl zamirinden bedel olabilir.

Bu vecihlerin mânası ise şu şekilde olur;

Birinci Mâna: Bedel mânası; “...Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınlar olmasaydı yani onları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı...” şeklinde olur.

İkinci vecihe göre de mâna, birinci vecihte olduğundan pek farklı olmaz. Çünkü تَعَلَّمُوهُمْ fiilindekideki mef’ûl zamirinden murad edilen kimseler yine inanmış erkekler ve kadınlardır.

²³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1028; Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Mahmud Sâfi, *el-Cedvel*, C. XIII, s. 254; Behced, *el-İ'râbü'l Mufasssal*, C. XI, s. 149; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. V, s. 136.

3.1.9. Feth Sûresi Yirmi Altıncı Âyet:

﴿إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ
وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾²³⁹

Âyette altı çizili olan kelime iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime zarf olarak mahallen mansub olabilir ki; bu durumda onda âmîl olan ya لَعَدَّيْنَا ya da صَدُّوْكُمْ fiili olur.

İkinci Vecih: Mahzûf bir أَذْكَرُ fiilinin mef'ûlün bihi olarak yine mahallen mansub olabilir.²⁴⁰

Bu vecihler mâna üzerinde şu şekilde etki eder.

Birinci Mâna: Zarf olarak لَعَدَّيْنَا fiiline taalluk ederse, âyetin mânası; “*İnkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirdikleri zaman onlara acı bir şekilde azap ederdik*” olur. Ancak صَدُّوْكُمْ fiiline taalluk ederse, “*İnkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirdikleri zaman sizi Mescid-i Haram’ı ziyaretten ve bekletilen kurbanlıkları yerlerine ulaştırmaktan alıkoydular.*” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Mahzûf bir أَذْكَرُ fiiline taalluk ederse, âyetin mânası; “*İnkâr edenlerin kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirdikleri zamanı hatırla.*” şeklinde olur.

Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinin tamamında bu âyetin ikinci vechi tercih edilmiştir.

3.1.10. Feth Sûresi Yirmi Yedinci Âyet:

﴿لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّءُوبَا بِالْحَقِّ لِنَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُخَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ
لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا﴾²⁴¹

Âyette altı çizili olan بِالْحَقِّ kelimesinde dört vecih vardır;²⁴²

Birinci Vecih: Bu kelime صَدَّقَ fiiline müteallık olarak mahallen mansub olabilir.²⁴³

²³⁹ Feth, 48/26.

²⁴⁰ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 98; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1028; Muhyiddin ed-Derîş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 250.

²⁴¹ Feth 48/27.

²⁴² Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbu'l Mufasssal*, C. XI, s. 153; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-Masûn*, C. VIII, s. 719.

İkinci Vecih: Mahzûf bir mastarın sıfatı olarak mahallen mansub olabilir ki; o mastar da صِدْقًا مُلْتَبِسًا بِالْحَقِّ diye takdir edilir.²⁴⁴

Üçüncü Vecih: الرُّؤْيَا kelimesinden hâl olarak mahzûf bir fiile taalluk edebilir.²⁴⁵

Dördüncü Vecih: Bu kelime kasem olabilir ve cevabı da لَتَدْخُلَنَّ olur. Bu veche göre الرُّؤْيَا kelimesinde vakıf yapılır ve sonrasındaki kelime ile yeni bir başlangıç yapılır.²⁴⁶

Şimdi de bu vecihlerin mâna üzerindeki etkilerine göz atalım;

Birinci Mâna: “Andolsun ki Allah (c.c.), Resul’ünün (s.a.v.) gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir.” gibi olur.

İkinci Mâna: “Andolsun ki Allah (c.c.), Resul’ünün (s.a.v.) gördüğü rüyanın hak olduğunu tam bir doğrulukla tasdik etmiştir.” gibi olur.

Üçüncü Mâna: “Andolsun ki Allah (c.c.), Resul’ünün (s.a.v.) gördüğü gerçek rüyayı tasdik etmiştir.” gibi olur.

Dördüncü Mâna: Kasem mânasında ise; “Andolsun ki Allah (c.c.), elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Hakk’a yemin olsun ki, sizler inşallah Mescidi Haram’a güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan gireceksiniz.” şeklinde olur.

Meâlleri incelediğimizde بِالْحَقِّ kelimesinde Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinde birinci vecih tercih edilirken, Elmalılı Hamdi Yazır’ın meâlinde dördüncü vechin tercih edildiğini görmekteyiz.

el-Keşşâf ve *el-Bahru’l-Muhît* tefsirlerinde ise ikinci vecih tercih edilmiştir.

Âyette geçen لَا تَخَافُونَ kelimesinde iki vecih vardır;²⁴⁷

Birinci Vecih: Bu cümlenin cümle-i istînâfiyye olarak i’râbdan mahalli olmayabilir.

²⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1029; Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²⁴⁴ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 100.

²⁴⁵ Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1029.

²⁴⁶ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 100; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1029.

²⁴⁷ Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, C. VIII, s. 719.

İkinci Vecih: Cümlede üçüncü hâl olur ki; bu durumda ya لَتَدْخُلُنَّ fiilindeki fâil zamirinden ya da مُخَلِّقِينَ veya مُقَصِّرِينَ kelimelerindeki zamirlerden hâl olur.²⁴⁸

Bu vecihlerde ise mânalar şu şekillerde olur;

Birinci Mâna: Cümle-i istînâfiyye olursa, âyetin mânası; “*Andolsun ki Allah (c.c.), elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Hakk’a yemin olsun ki, sizler inşallah Mescidi Haram’a güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak gireceksiniz. Korkmayacaksınız...*” şeklinde olurken,

İkinci Mâna: Hâl durumunda, لَتَدْخُلُنَّ fiilindeki fâil zamirinden hâl olursa, bu hâl, hâl-i tevkidiyye, مُؤْمِنِينَ’den olursa, hâl-i mukaribe مُخَلِّقِينَ veya مُقَصِّرِينَ’den olursa hâl-i mukaddera olur ve âyetin mânası da; “*Andolsun ki Allah (c.c.), Resul’ünün (s.a.v.) gördüğü rüyanın hak olduğunu tasdik etmiştir. Sizler inşallah Mescidi Haram’a güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan gireceksiniz.*” şeklinde olur.

Bu âyette geçen لَا تَخَافُونَ kelimesinin Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinin tamamında hâl mânasının tercih edildiği gözlemlenmiştir.

3.1.11. Feth Sûresi Yirmi Dokuzuncu Âyet:

﴿ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرْرَجٍ آخْرَجَ سَطْرَهُ فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴾²⁴⁹

Âyette altı çizili olan مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ terkinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu veche göre; مُحَمَّدٌ kelimesi gizli bir mübtedanın haberidir ki; o da هُو zamiridir. Öncesinde geçen هُو الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ bu gizli mübtedaya delâlet etmektedir. Bu durumda رَسُولٌ kelimesi de مُحَمَّدٌ’in bedel, beyân veya sıfatı olur.²⁵⁰

İkinci Vecih: İkinci veche göre مُحَمَّدٌ kelimesi mübteda olur. Haberi de, ya رَسُولٌ olur ki; o zaman الَّذِينَ ism-i mevsûlü lafzatullah üzerine atıf olur ve أَشِدَّاءُ kelimesinin

²⁴⁸ Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbâri, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'an*, C. II, s. 379; Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an*, s. 678.

²⁴⁹ Feth 48/29.

²⁵⁰ Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 100; Ebü'l- Berekât İbnü'l-Enbâri, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'an*, C. II, s. 380; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbu'l Mufasssal*, C. XI, s. 156.

önüne هم zamiri takdir edilir. Ya da أَشِدَّاءُ olur ki; bu durumda رَسُولٌ kelimesi yine مُحَمَّدٌ'in bedel, beyân veya sıfatı olur.²⁵¹

Şimdi de âyetin muhtemel mânalarına bakalım;

Birinci Mâna: Bu veche göre mâna; “*O, Muhammed’dir (s.a.v.) yani Allah’ın (c.c.) elçisidir...*” veya “*O, Allah’ın (c.c.) elçisi Muhammed’dir (s.a.v.)...*” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Bu vecihte ise karşımıza iki farklı mâna çıkar. Birincisi; “*Muhammed, Allah’ın (c.c.) ve onunla beraber olanların elçisidir. Onlar kâfirlere karşı sert...*” gibi olurken ikincisi; “*Muhammed (s.a.v.) yani Allah’ın (c.c.) elçisi*” veya “*Allah’ın (c.c.) elçisi Muhammed (s.a.v.) ve onunla beraber olanlar kâfirlere karşı sert...*” şeklinde olur.

اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ terkinde meâllerde tercih edilen mânanın ikinci veche daha yakın olduğunu görmekteyiz.

Âyette geçen تَرِيهْمُ cümlesinde de iki vecih vardır;

Birinci Vecih: أَشِدَّاءُ ve رُحَمَاءُ kelimelerinden sonra üçüncü haber olabilir.

İkinci Vecih: Cümle-i istinâfiyye olarak i‘râbdan mahalli olmayabilir.²⁵²

Bu vecihlere göre karşımıza çıkan mânalar birbirinden çok farklı olmamaktadır. Her iki durumda da âyetin mânası, “*Allah’ın (c.c.) elçisi Muhammed (s.a.v.) ve onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah’tan (c.c.) lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün...*” gibi olur.

Âyette geçen مَتْلَهُمْ kelimesinde iki farklı yorum vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime birinci مَتْلَهُمْ kelimesi üzerine atıf yapılır ki; bu durumda vasfedilen kimseler hakkında her iki kitapta da yer alan tek bir vasıftan bahsedilmiş olur.²⁵³

²⁵¹ Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'an*, C. II, s. 380; Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 100.

²⁵² Muhyiddin ed-Derîşî, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, C. VIII, s. 254; Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²⁵³ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 101; Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'an*, C. II, s. 381; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbu'l Mufasssal*, C. XI, s. 157.

İkinci Vecih: التَّوْرِيَّةُ فِي الكelimesi üzerinde vakıf yapılır ve مَثَلُهُمْ kelimesi mübtedadır ve haberi de كَزْرَعٍ kelimesi olur.²⁵⁴

Bu iki veche göre âyetin mânası şu şekilde olur;

Birinci Mâna: Bu vecihte mâna; “...İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır...” şeklinde olurken,

İkinci Mâna: “...Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir...” şeklinde olur.

Âyette geçen مَثَلُهُمْ kelimesinde, Diyanet Vakfı birinci vechi esas alırken, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen ikinci vechi tercih etmektedir.

Âyette geçen كَزْرَعٍ kelimesinde üç vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime haber olarak mahallen merfû olabilir ki, mübteda هم zamiri olarak takdir edilir.²⁵⁵

İkinci Vecih: Bu kelime مَثَلُهُمْ kelimesindeki zamirden hâl olarak mahallen mansub olabilir.²⁵⁶

Üçüncü Vecih: Bu kelime mahzuf bir mastarın sıfatıdır ki; bu da تَمَثِيلًا كَزْرَعٍ olarak takdir edilir.²⁵⁷

Bu vecihlere göre muhtemel mânalar şöyle olur;

Birinci Mâna: “...İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan özellikleridir. Onlar filizini yarıp çıkarmış, onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidir...” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Hâl mânası ise, “...İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan, filizini yarıp çıkarmış, onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekine benzer özellikleridir. ...” şeklinde olabilir.

²⁵⁴ Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 254; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 101; Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, C. II, s. 380.

²⁵⁵ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 101; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbu'l Mufasssal*, C. XI, s. 157.

²⁵⁶ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 722; Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352.

²⁵⁷ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 352; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. VIII, s. 722.

Üçüncü Mâna: Mahzûf bir mastar için vasıf olma durumunda ise âyetin mânası, “...İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan özellikleridir. Bir temsil olarak onlar filizini yarıp çıkarmış, onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidir...” şeklinde olabilir.

Âyette geçen كَزَّرِعَ kelimesinde, Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinin tamamında birinci vecih tercih edilmiştir.

3.2. Hucurat Sûresi'ndeki İ'râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi

Hucurat Sûresinin medenî bir sûre olduğu hususunda icmâ vardır.²⁵⁸ Âyet sayısı on sekizdir.²⁵⁹

Hucurat Sûresinde incelediğimiz âyetlerin sayısı beştir.

3.2.1. Hucurat Sûresi Üçüncü Âyet:

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يَعْضُونَ أَسْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴾²⁶⁰

Bu âyeti kerîmede altı çizili olan kelimelerle ilgili üç farklı yorum vardır;

Birinci Vecih: Bu vecihe göre أُولَئِكَ kelimesi mübteda, الَّذِينَ ism-i mevsûlü haber olup, mübteda ve haberden oluşan isim cümlesi إِنَّ'nin haberi olur. لَهُمْ مَغْفِرَةٌ cümlesi ise ya cümle-i istînâfiyye ya da hâl olur.²⁶¹

İkinci Vecih: Bu vecihe göre ise الَّذِينَ ismi mevsûlü أُولَئِكَ mübtedasının sıfatı, bedeli veya atfî beyânı olurken, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ cümlesi de haber olur.²⁶²

Üçüncü Vecih: Bu vecihte ise, لَهُمْ kelimesi zarfı müstekar olarak haber olur ve مَغْفِرَةٌ kelimesinde amel ederek, onu kendine fâil olarak alır.²⁶³

Şimdi de bu vecihlerin mâna üzerindeki etkisine göz atalım;

Birinci Mâna: Burada iki mâna ele alacağız. Birincisi; لَهُمْ مَغْفِرَةٌ cümlesinin istînâfiyye olmasıdır. Bu durumda mâna; “Allah'ın (c.c.) elçisinin huzurunda seslerini kısıyanlar var ya, işte onlar, Allah'ın (c.c.), gönüllerini takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıdığı kimselerdir. Onlar için büyük bir

²⁵⁸ İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. V, s. 144.

²⁵⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. VII, Huzur Yayın, İstanbul 2008, s. 429.

²⁶⁰ Hucurat, 49/3.

²⁶¹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 6; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 259; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufasssal*, C. XI, s. 163.

²⁶² Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufasssal*, C. XI, s. 163; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 6; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 259.

²⁶³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 6.

bağışlanma ve mükâfat vardır.” şeklinde olur. İkincisi ise; لَهُمْ مَغْفِرَةٌ cümlesinin hâl olmasıdır. Bu durumda da mâna; “Allah’ın (c.c.) elçisinin huzurunda seslerini kısıanlar var ya, işte onlar, kendileri için büyük bir bağışlanma ve mükâfat olduğu hâlde, Allah’ın (c.c.), gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıdığı kimselerdir.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Bu yorumda yine iki mâna ele alacağız. Birincisi; الَّذِينَ ismi mevsûlünün sıfat olmasıdır. Sıfat durumunda âyetin mânası; “Allah’ın (c.c.) elçisinin huzurunda seslerini kısıanlar var ya, işte; Allah’ın (c.c.), gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıdığı bu kimselere, büyük bir bağışlanma ve mükâfat vardır.” olur. İkincisi de, الَّذِينَ ismi mevsûlünün bedel veya atfi beyân olmasıdır ki, o zamanda âyetin mânası; “Allah’ın (c.c.) elçisinin huzurunda seslerini kısıanlar var ya, işte bunlar; Allah’ın (c.c.), gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıdığı bu kimseler, kendileri için büyük bir bağışlanma ve mükâfat olan kimselerdir” şeklinde olur.

Üçüncü vecihe göre âyetin mânası büyük oranda birinci vecihteki gibi olmaktadır. Bu sebeple aynı mânayı tekrar etmeye gerek olmadığı kanaatindeyiz.

Bu âyetin meâlinde, Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen birinci vecihteki birinci mânayı tercih etmektedir.

3.2.2. Hucurat Sûresi Yedinci Âyet:

﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبَ الْإِيمَانِ وَرَزَقَنَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴾²⁶⁴

Altı çizili olan kelimedede iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu cümle cümle-i istînâfiyye de olabilir.

İkinci Vecih: اعْلَمُوا emrindeki merfû müstetir zamirden ya da فِيكُمْ’deki bariz mecrur zamirden hâl de olabilir ve onda amel eden كَائِنٌ مُسْتَقَرٌّ gibi bir zarf-ı müstekardır.²⁶⁵

Bu vecihlerdeki mâna yansımaları ise şu şekilde olur;

²⁶⁴ Hucurat, 49/7.

²⁶⁵ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 353; Ebü Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 109-110; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 7.

Birinci Mâna: “Bilin ki, aranızda Allah’ın (c.c.) elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdimiz...” olurken,

İkinci Mâna: Hâl mânası ise; “Bilin ki, Allah’ın (c.c.) elçisi, birçok işte size uyacak bir durumda olarak içinizde bulunsaydı, sıkıntıya düşerdimiz...” şeklinde olur.

Bu âyetin meâlinde Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinin tamamında tercih edilen mânanın birinci veche göre olduğunu görmekteyiz.

3.2.3. Hucurat Sûresi Sekizinci Âyet:

﴿فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾²⁶⁶

Âyette geçen فَضْلًا kelimesinde üç vecih vardır;

Birinci Vecih: Birinci ihtimale göre, cümlede mef’ûlün leh olması caizdir. Onu nasbeden de ya حَبَّبَ fiilidir ki; bu durumda هُمُ الرَّاشِدُونَ cümlesi, cümle-i itiraziye olur ya da onda nasb ameli yapan الرَّاشِدُونَ ifadesidir.

İkinci Vecih: Bu veche göre önceki âyetin mânasından mastar olur.

Üçüncü Vecih: Bu vecihte ise mukadder bir fiile mef’ûl olması da caizdir. Bu fiil de كَانَ ذَلِكَ veya جَرَى ذَلِكَ²⁶⁷ olarak takdir edilir.

Bu vecihlerle ilgili olarak âyetin mânası da şöyle değişiklik gösterir;

Birinci Mâna: Mef’ûlün leh olma durumunda, حَبَّبَ fiiline müteallık kabul edersek, âyetin mânası; “Allah (c.c.), katından bir lütuf ve nimet olsun diye size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıska ve isyanı da size çirkin göstermiştir.” olur. الرَّاشِدُونَ ifadesine müteallık olursa; “...Onlar, Allah (c.c.) katından bir lütuf ve nimet sayesinde doğru yolda bulunanlardır.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Mastar mânasında, birinci vecihteki حَبَّبَ fiiline müteallık olan mef’ûlün lehteki mânadan çok farklı bir mâna olmamakla birlikte, âyetin mânası; “Allah (c.c.), katından bir lütuf ve nimet olarak size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir.” şeklinde olur diyebiliriz. Bu durumda daha çok âyetin mânasını tekid vardır.

²⁶⁶ Hucurat, 49/8.

²⁶⁷ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 353; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, s. 1036-1037; Muhyiddin ed-Derviş, *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 263.

Üçüncü Mâna: Mukadder bir fiile müteallık olursa da, âyetin mânası, “*Bunlar, Allah'tan (c.c.) bir lütuf ve nimet oldu...*” şeklinde olur.

Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bu âyetin meâlinde üçüncü vechi, Elmalılı Hamdi Yazır birinci vechideki الرَّاشِدُونَ ifadesine müteallık olduğu mânayı, Hasan Basri Çantay ise حَبَّبَ fiiline müteallık olduğu mânayı tercih etmişlerdir.

3.2.4. Hucurat Sûresi On Dördüncü Âyet:

﴿ قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾²⁶⁸

Âyetteki altı çizili kelimedede iki vecih vardır;²⁶⁹

Birinci Vecih: Bu cümlelerin istînâfiyye olması da caizdir.

İkinci Vecih: فُؤلُوا emrindeki zamirden hâl olması da caizdir.²⁷⁰

Âyetin mânaları vecihlere göre şöyle olur;

Birinci Mâna: İstînâfiyye olursa âyetin mânası, “*Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: “İman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.) Fakat “Boyun eğdik” deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir...*” şeklinde olurken,

İkinci Mâna: Hâl olduğunda, “*Bedevîler “İman ettik” dediler. De ki: “İman etmediniz. (Öyle ise, “iman ettik” demeyin.) Fakat iman kalplerinize girmedigi hâlde “Boyun eğdik” deyin.*” şeklinde olur.

Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen birinci vechi tercih ederlerken, Elmalılı Hamdi Yazır ise hâl mânasını tercih etmiştir. Zemahşerî de tefsirinde hâl mânasını uygun görmektedir.

3.2.5. Hucurat Sûresi On Yedinci Âyet:

﴿ يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ آسَلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾²⁷¹

Âyet-i Kerîmede geçen أَنْ آسَلَمُوا cümlesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu cümle mahallen mansub olarak mef'ûlün bih de olabilir.

İkinci Vecih: Mahallen mansub olarak mef'ûlün leh de olabilir.²⁷²

²⁶⁸ Hucurat, 49/14.

²⁶⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 13.

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1041; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufassal*, C. XI, s. 179

²⁷¹ Hucurat, 49/17.

Bu vecihler mâna üzerinde şu şekilde etki eder;

Birinci Mâna: Birinci vechin mânası, “Onlar (Bedevîler), müslüman olmalarını bir lütufta bulunmuş gibi senin başına kakıyorlar...” olurken,

İkinci Mâna: İkinci vecihte, “Onlar (Bedevîler), müslüman oldukları için seni minnet altında bırakmak istiyorlar...” şeklinde olur.

Diyanet Vakfı, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay birinci vecihi, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ömer Nasuhi Bilmen ikinci vecihi esas almışlardır.

3.3. Rahman Sûresi’ndeki İ’râb Farklılıkları ve Mânaya Etkisi

Rahman Sûresi yetmiş sekiz âyettir. Tamamının Mekki olduğu veya bir kısmının Mekke’de bir kısmının ise Medine’de nazil olduğuna dair farklı görüşler vardır.²⁷³

Rahman Sûresi kapsamında incelediğimiz âyetlerin sayısı dokuzdur.

3.3.1. Rahman Sûresi Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Âyetler:

﴿الرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْاِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾²⁷⁴

Âyette geçen الرَّحْمٰن kelimesinde üç vecih vardır;²⁷⁵

Birinci Vecih: Rahman kelimesi gizli bir mübtedanın haberi olarak merfûdur. Cümle, اَللّٰهُ الرَّحْمٰن olarak takdir edilir.²⁷⁶

İkinci Vecih: Bu kelime mübtedadır ve haberi de gizlidir. Cümle de, الرَّحْمٰنُ رَبُّنَا olarak takdir edilir.

Bu iki vecih, الرَّحْمٰن kelimesini gizli olan mübteda veya haber ile beraber cümle olarak kabul edenlere göredir.

Üçüncü Vecih: Bu vecihte ise, الرَّحْمٰن kelimesi cümle değil, mübtedadır. Haberi de sonrasında gelen عَلَّمَ الْقُرْآنَ cümlesidir.²⁷⁷

²⁷² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 14; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 117; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. V, s. 154.

²⁷³ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 139.

²⁷⁴ Rahman 55/1, 2, 3, 4.

²⁷⁵ İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. V, s. 223; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 186; Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 397; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 153.

²⁷⁶ Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 361.

²⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1069; Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 361; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufassal*, C. XI, s. 323.

Çalışmamıza esas teşkil eden meâllerin tümü âyette geçen الرَّحْمٰنْ kelimesinin mübteda عَلَّمَ, خَلَقَ ve عَلَّمَهُ kelimelerinin ise haber veya cümle-i istînâfiyye olmasını tercih etmişlerdir.

عَلَّمَ ve خَلَقَ kelimelerinde iki vecih, عَلَّمَهُ'de ise, عَلَّمَ ve خَلَقَ kelimelerine ilâve olarak bir üçüncü vecih daha vardır.²⁷⁸

Birinci Vecih: Bu cümleler mübteda olan الرَّحْمٰنْ kelimesinin haber cümleleri olarak mahallen merfû olabilirler.

İkinci Vecih: Cümle-i istînâfiyye de olabilirler.²⁷⁹

عَلَّمَهُ'deki üçüncü vecih ise; الْإِنْسَانَ kelimesinden hâl olmasıdır.

Bu vecihlerin mânaya etkisi şöyle olur;

Birinci Mâna: “Allah (c.c.), Rahmandır. Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.” olur.

İkinci Mâna: “Rahman, Rabbimizdir. Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.” olur.

Üçüncü Mâna: “Rahman, Kur’ân’ı öğreten, insanı yaratan ve ona açıklamayı öğretendir.” şeklinde olur.

عَلَّمَهُ kelimesindeki hâl durumunda ise mâna; “Rahman, Kur’ân’ı öğreten, insanı, ona açıklamayı öğreterek yaratandır.” şeklinde olur.

3.3.2. Rahman Sûresi Beşinci Âyet:

﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾²⁸⁰

Âyette geçen بِحُسْبَانٍ kelimesinde üç vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu veche göre; الشَّمْسُ kelimesi mübteda, بِحُسْبَانٍ kelimesi ise haberdır.²⁸¹

İkinci Vecih: Bu vecihte ise, haber mahzûf olup, بِحُسْبَانٍ kelimesi, bu mahzûf olan habere taalluk etmektedir. Mahzûf haber يَجْرِيَانِ olarak takdir edilir.²⁸²

²⁷⁸ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 361; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 154.

²⁷⁹ عَلَّمَ ve خَلَقَ kelimelerinin istînâfiyye olma durumundaki mânalarına, birinci ve ikinci mânada yer verilmiştir.

²⁸⁰ Rahman 55/5.

²⁸¹ Ebü'l-Bekâ İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, C. II, s. 408; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufassal*, C. XI, s. 324.

Üçüncü Vecih: Bu vecihte بِحُسْبَانٍ kelimesi yine haber olmakla birlikte, başındaki ب harfi ceri zarf mânasındadır. حُسْبَانٍ kelimesi de, yörünge mânasında müfred isimdir.²⁸³

Şimdi de bu vecihlerin etkilediği mânalara göz atalım;

Birinci Mâna: “Güneş ve ay belli bir hesaplardır.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.” şeklinde olur.

Üçüncü Mâna: “Güneş ve ay, planlanmış bir yörüngededir.” şeklindedir.

Bu âyette Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Ömer Nasuhi Bilmen ikinci vechi, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay ise ikinci vechi esas almışlardır

3.3.3. Rahman Sûresi On Yedi ve On Dokuzuncu Âyetler:

﴿ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴾²⁸⁴

Âyetteki altı çizili olan رَبُّ kelimesinde iki farklı vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime mübteda olarak merfû olabilir, haberi de مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ cümlesidir. Aradaki cümle de itiraziye olur.

İkinci Vecih: Bu kelime gizli bir mübtedanın haberidir ki; o da هُوَ رَبُّ olarak takdir edilir.²⁸⁵

Bu vecihlerin etkilediği mânalar şu şekilde olur.

Birinci Mâna: Mübteda olma durumunda ki mâna, “İki doğunun ve iki batının Rabbi, İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir.” olur.

İkinci Mâna: Haber olması durumundaki mâna ise, “O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir.” olur.

²⁸² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, C. V, Abdulcelil (thk.), Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1988, s. 95; Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 361; Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, C. II, s. 408; Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 397; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufassal*, C. XI, s. 324.

²⁸³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 154; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, C. VIII, s. 187.

²⁸⁴ Rahman 55/17-19.

²⁸⁵ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 362; Muhyiddin ed-Derviş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 403; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 162.

Bu âyetin meâlinde Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâllerinin tamamında tercih edilenin ikinci vecih olduğunu görmekteyiz.

3.3.4. Rahman Sûresi Yirmi Yedi ve Yirmi Dokuzuncu Âyetler:

﴿ وَيُنْفِئُ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ فَيَأْتِي الْآءَ رَبِّكُمْ تُكْذِبَانِ يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ ﴾²⁸⁶

Âyette geçen *يَسْئَلُهُ* cümlesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu cümle istînâfiyye olabilirki, o zaman i'râbdan mahalli yoktur.

İkinci Vecih: Bu kelime *وَجْه* kelimesinden hâl de olabilir. Âmili ise *يُنْفِئُ* fiilidir.²⁸⁷

Şimdi de bu iki vechin etkilediği mânalara göz atalım;

Birinci Mâna: Eğer bu cümle istînâfiyye olursa, âyetin mânası; “*Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır. O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz? Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) ondan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır.*” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Hâl durumunda ise, mâna; “*Göklerde ve yerde bulunan her şey ona muhtaç bir hâlde, azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır...*” şeklinde olur.

Bu âyette geçen *يَسْئَلُهُ* cümlesinin istînâfiyye olması Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâllerinin tamamında tercih edilen görüştür.

3.3.5. Rahman Sûresi Otuz Yedinci Âyet:

﴿ فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴾²⁸⁸

Âyette geçen altı çizili *كَالدِّهَانِ* kelimesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime, *كَانَ* fiilinin ikinci haberi olarak mahallen mansub olabilir.

²⁸⁶ Rahman 55/27-29.

²⁸⁷ Ebû Hayyan el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 191; Muhyiddin ed-Derîş, *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, C. VIII, s. 397; İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, C. V, s. 229.

²⁸⁸ Rahman 55/37.

İkinci Vecih: Bu kelime وَرْدَةٌ kelimesinin sıfatı veya hâli olabilir.²⁸⁹

Bu vecihlerin mânaya katkıları şöyle olur;

Birinci Mâna: “Gök yarılıp da, kırmızı bir gül, yanıp kızaran yağ gibi olduğu zaman (hâliniz ne olur?)” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Sıfat mânası, “Gök yarılıp da, erimiş yağ gibi kıpkırmızı bir gül olduğu zaman...” olurken, hâl mânası, “Gök yarılıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı bir gül hâline geldiği zaman (hâliniz ne olur?)” şeklinde olur.

Âyette geçen كَالذَّهَانِ kelimesi Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen meâllerinin tamamında sıfat olarak karşılık bulmuştur.

3.3.6. Rahman Sûresi Kırk Üç ve Kırk Dördüncü Âyetler:

﴿ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذَّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ يَطُوفُونَ فِيهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ ﴾²⁹⁰

Altı çizili olan يَطُوفُونَ cümlesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu cümle, مُجْرِمُونَ kelimesinden hâl olabilir. Bu durumda mahallen mansub olur.

İkinci Vecih: Cümle-i istînâfiyye olarak i‘râbdan mahalli yoktur.²⁹¹

Şimdi de bu vecihlerin mânalarına göz atalım;

Birinci Mâna: “İşte bu, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gidip gelen bir hâldeki suçluların yalanladıkları cehennemdir.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: “İşte bu suçluların yalanladıkları cehennemdir. Onlar, cehennem ateşi ile yüksek derecede kaynar su arasında gider gelirler.” şeklinde olur.

Söz konusu kelime Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâllerinin tamamında istînâfiyye olarak mâna karşılığını bulmuştur.

²⁸⁹ Muhyiddin ed-Derviş, *İ‘râbü’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 410; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-Masûn*, C. X, s. 174.

²⁹⁰ Rahman 55/ 43-44.

²⁹¹ Muhyiddin ed-Derviş, *İ‘râbü’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 411; Ebü’l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 362.

3.3.7. Rahman Sûresi Kırk Altıncı Âyet:

﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ﴾²⁹²

Âyetteki altı çizili olan مَقَامٌ kelimesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime cümle içerisinde mastar mânasında olabilir. Eğer mastar olursa, fâiline de, mef'ûlüne de muzaf olmuş olabilir.

İkinci Vecih: Bu kelime, mekân mânasında da olabilir.²⁹³

Bu vecihler mâna üzerinde şu şekilde etkili olur;

Birinci Mâna: Mastar mânasında, eğer fâiline muzaf olursa mâna; “(Hesap vermek üzere) Rabbinin huzuruna çıkmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.” olurken, mef'ûlüne muzaf olursa mâna; “(Hesap vermek üzere) Rabbine karşı durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.” şeklinde olur.

İkinci Mâna: Mekân mânasında ise; “(Hesap vermek üzere) Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır.” şeklinde olur.

3.3.8. Rahman Sûresi Kırk Sekizinci Âyet:

﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾²⁹⁴

Âyetteki altı çizili olan ذَوَاتَا kelimesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelimenin جَنَّاتٍ kelimesinin sıfatı olması caizdir.

İkinci Vecih: Bu kelime mahzup bir mübtedanın haberi de olabilir ki, o da هُمَا ذَوَاتَا olarak takdir edilir.²⁹⁵

Şimdi de bu vecihlerin mânalarına göz atalım;

Birinci Mâna: “(Hesap vermek üzere) Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere çeşit çeşit ağaçlarla dolu iki cennet vardır.” olur.

İkinci Mâna: “İki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla doludur.” olur.

Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay meâllerinin tamamında bu kelimeye ikinci veche uygun olan mâna verilmiştir.

²⁹² Rahman 55/46.

²⁹³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 174; Muhyiddin ed-Dervîş, *Î'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühü*, C. VIII, s. 414; Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 195.

²⁹⁴ Rahman 55/48.

²⁹⁵ Ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyân*, s. 362; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 178.

3.3.9. Rahman Sûresi Elli Dördüncü Âyet:

﴿مُتَّكِنِينَ عَلَى فُرُشٍ بَطَانُهَا مِنْ اسْتَبْرَقٍ وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾²⁹⁶

Âyette geçen مُتَّكِنِينَ kelimesinde iki vecih vardır;

Birinci Vecih: Bu kelime لِمَنْ خَافِ cümlesindeki مَنْ kelimesinden hâl olabilir. Âmili ise mahzûf يَتَنَعَّمُونَ fiilidir.

İkinci Vecih: Bu kelime medh üzere mansub da olabilir.²⁹⁷

Bu vecihlerin etki ettiği mânalar şöyle olur;

Birinci Mâna: Birinci veche göre âyetin mânası; “(Rableri huzurunda hesap vermekten korkanlar), astarları kalın ipekten olan yaygılar üzerinde yaslanıp oturarak nimetlenirler...” şeklinde olur.

İkinci Mâna: İkinci vecihte ise mâna; “Astarları kalın ipekten olan döşeklere yaslanan kimseleri övüyorum” şeklinde olur.

Bu âyette geçen مُتَّكِنِينَ kelimesini Hasan Basri Çantay ve Ömer Nasuhi Bilmen hâl mânasında yansıtırken, diğer meâller genelde bu kelimeyi fiil gibi tercüme etmişlerdir. Medh mânasına ise rastlayamadığımızı belirtmek isteriz.

²⁹⁶ Rahman 55/54.

²⁹⁷ Ebû Hayyan el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 195; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1073; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Masûn*, C. X, s. 179; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, C. VIII, s. 415; Behced Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufassal*, C. XI, s. 340.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'ân-ı Kerîm'in, tüm insanlığın dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesi için gönderilmiş ilâhi kitap olduğu hususunda hiçbir ihtilaf yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk olarak kendilerine gönderilmiş olduğu toplum olan Arap toplumu, kendi dillerinde olan bu yüce kelâmı anlama hususunda, Arap olmayan kimselerin yaşadığı sıkıntıları yaşamıyorlardı. Anlayamadıkları noktalarda da Kur'ân'ın ilk müfessiri olan Resulullâh'a (s.a.v.) sorarak öğreniyorlardı.

Resulullâh'ın (s.a.v.) vefatından sonra, devam eden fetih faaliyetleri, İslam sınırlarının genişlemesi, müslümanların farklı toplum ve medeniyetlerle karşılaşması ve onlarla alışveriş hâlinde olmaları, Arap olmayan milletlerin İslâm'a girmesi gibi sebeplerle Arap dilinin hem günlük kullanımında hem de Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinde hatalar ortaya çıkmaya başladı. Bu hatalara son vermek için de Arapça'nın gramer kurallarını tespit etmek zorunluluğu ortaya çıktı. Basit bir şekilde ortaya çıkan bu çalışma zaman içerisinde gelişerek sistemleşti. Farklı ekoller ve tanımlamalar ortaya çıktı. Arapça'nın gramer yapısında mevcut olan sarf ve nahiv şeklindeki ayrımın ilk zamanlarda var olmadığını, nahiv ve i'râb kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığını gözlemlemiş bulunmaktayız.

Arap dili hem kelimenin kendi iç yapısında gerçekleşen değişimler hem de cümle içindeki öğelerin konumu, kelâmın doğru anlaşılabilmesi için azami derecede öneme sahiptir. Arapça'da kelimenin cümle içerisindeki konumu, kelimenin sonundaki alâmetlerle tayin edilmektedir. Birden fazla konumun aynı alâmetlerle gösterilmesi ya da kelimenin sonundaki i'râb alâmetinin belirlenememesi, taaddüdü'l-i'râb ya da ihtilâfu evcûhi'l-i'râb olarak belirtilen, bir kelimenin birden fazla konuma muhtemel olması sonucunu doğurmaktadır. Kelimenin i'râbındaki bu husus, Arap dili ile indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm için de geçerlidir. Dolayısıyla bazı âyetlerdeki kelimelerin i'râbı hakkındaki ihtimaller çoğu zaman âyetin anlamını da etkilemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli söz sanatlarını ihtivâ etmesi, kıraat farklılıkları ve Kur'ân-ı Kerîm'de genel kurala aykırı dilsel öğelerin bulunması gibi hususlar da bazen bu taaddüdün artmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan farklı vecihler ve bunlardan hangisinin tercih edildiği ise dilsel karinelere dayanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

İ'râbın mânaya yansımasında tercihi etkileyen dilsel karinelere birisi de âyetin bağlamıdır. Kur'ân'daki kelimeler, cümleler kendi aralarında anlam bakımından çok güçlü bir ilişkiye sahiptir. Bu da Kur'ân'ın doğru yorumlanmasında âyetlerin anlamsal bağlamının önemini ortaya koymaktadır. Kur'ân'daki kelimelerin ve cümlelerin birbiriyle anlamsal irtibatı demek olan bağlam, âyetlerin muhtemel i'râb vecihlerinden doğru olanının tercih edilmesinde önemli bir karinedir. Kur'ân ilimlerinde yetkin olan müellifler farklı i'râb vecihleri arasında tercihte bulunurken bağlam etkisini ihmal etmemelidirler. Çünkü böyle bir ihmal âyetlerin yanlış yorumlanmasına, ilâhî muradın tam olarak anlaşılmasına ve bunun neticesinde yanlış anlamların ortaya çıkmasına yol açabilir. Dolayısıyla bağlam birçok i'râbî vecih bulunan âyetlerde i'râb tercihinin sınırlayan en önemli unsurlardan birisidir.

Resûlullah'a (s.a.v.) yöneltilen bir soru veya bir olay vesilesiyle bir âyet ya da bir sûrenin nüzûlü anlamına gelen "sebeb-i nuzûl" de i'râb tercihinin sınırlayan unsurlar arasındadır. Kur'ân'daki her âyet bir sebeple birlikte nazil olmuş değildir ancak pek çoğunun bir hadise üzerine nazil olduğu söylenebilir. Dolayısıyla âyetlerin hakiki mânalarını daha iyi anlayabilmek ve farklı vecihler arasında tercih yapmak için nüzûl sebebini bilmek de önemli bir etkiye sahiptir.

İ'râbın mânaya yansımasında, âyetin bağlamı ve sebeb-i nüzûlü gibi Kur'ân metninden kaynaklanan birtakım sebepler nasıl ki i'râb tercihi üzerinde etkili oluyorsa, müellifin kavrayışı ve bilgi birikimi, mensup olduğu ekol, fikhî ve itikâdî mezhebi gibi müelliften kaynaklı unsurlar da etkili olabilir.

Biz de bu tezimizde, Feth, Rahman ve Hucurat suresinde üzerinde i'râb farklılıkları bulunan âyetleri inceleyerek, bu farklılıkların mâna üzerindeki etkisini göstermeye çalıştık.

Elde ettiğimiz verileri sonuç olarak özetlemek gerekirse;

1- Arapça'da bir kelimenin anlamı hem kendi iç yapısındaki değişiklikler hem de cümledeki konumuna göre değişiklik göstermektedir.

2- Aynı durum kendini Kur'ân-ı Kerîm'de daha da yoğun bir şekilde göstermektedir.

3- Mevcut olan bu farklılıklar bazen âyetin mânası üzerinde çok fazla etkili olmazken bazen de âyetin anlamını tamamen değiştirebilecek düzeydedir.

4- Bazı âyetlerdeki i'râb farklılıkları iki veya üç tane iken, bazı âyetlerde altı, yedi tane olabilmektedir.

5- Meâlleri genel olarak incelediğimizde, bu farklı mânalara değinmeden, âyetin mânasının genelde tek bir vecih üzerinden verildiğini görmekteyiz.

6- Meâllerde her bir i'râb vechine rastlanılamamasının hem Kur'ân kaynaklı hem de müellif kaynaklı sebepleri olabilir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLLATÎF, Muhammed Hamâse (ö. 1941), *Taaddüd-i Evcühi'l-İ'râb fi'l-Cümle*, Mektebetü'l-İmami'l-Buhâri, Kahire 2009.
- ALTUNTAŞ, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet işleri Başkanlığı, Ankara 2011.
- ARSLAN, Mehmet Nafi, “es-Semîn el-Halebî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 9, (Bahar 2017), ss. 29-61.
- ARSLAN, Şükrü, “Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, 2002, ss. 7-17.
- ASLAN, Semih, *Hicrî III-VIII. Asırlarda Yazılan Rivâyet ve Dirâyet Tefsirlerinin Mukaddimelerindeki Kur'ân Tarihi ile İlgili Bilgilerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2017.
- ASUTAY, M. Mücahit, *Arap Anlam Bilimi ve Arap Anlam Biliminin el-Hasâis'teki Temelleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- AVN, Hasan, *el-Lügatü ve 'n-Nahv*, Matbaatu Royal, İskenderiye 1952.
- AYDAR, Hidayet, “Yaygınlık Bakımından Meâllerimiz ve Meâller Üzerinde İstatistiksel Bir Değerlendirme”, *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, (Bahar 2015), ss. 109-148.
- BEHCED, Abdülvahid Salih, *el-İ'râbü'l Mufasssal li Kitabillahi'l Mürettel*, 6 cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- BİLGİN, Mustafa, “Hak Dini Kur'ân Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XV, İstanbul 1997, ss. 153-163.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, “İ'râbü'l-Kur'ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII, İstanbul 2000, ss. 376-379.
- CERRAHOĞLU, İsmail, “Zemahşerî ve Tefsiri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, 1984, ss.59-96.
- ÇETİN, Abdurrahman, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, İstanbul 2003, ss. 55-56.
- ÇETİN, Nihad M. (ö. 1991), “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, III, İstanbul 1991, ss. 276-309.
- ÇÖRTÜ, Meral (ö. 2017), *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.
- DAYF, Ahmed Şevki (ö. 2005), *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, Dâru'l Meârif, Kahire 2011.
- DEĞER, Serhat, *Yâsîn ve Fetih Sûreleri Bağlamında İ'râb-Mâna İlişkisi*, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak 2019.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012.
- DİNÇER, Ferit, *el-Keşşâfta Sarf Vezinlerindeki Farklılıklar Ve Anlam Üzerindeki Etkisi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 2019.
- DİVLEKÇİ, Celalettin, “Tefsirde Yorum Farklılığına Yol Açan Sebepler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, (Kış 2014), ss. 1-20.

- ED-DERVİŞ, Muhyiddin (ö. 1403/1982), *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beyânühû*, 9 cilt, Dâru'l- İrşad, Suriye 1992.
- EL-AFGANÎ, Saîd (ö. 1997), *Min Tarihi'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- ____; *Fî Usuli'n-Nahv*, Matbaatu'l-Camiatü's-Suriye, Suriye 1957.
- EL-ANTÂKÎ, Muhammed, *el- Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, Nâsır Hüsrev, Tahran ty.
- EL-CÂSİM, Mahmud Hasan, "Esbâbü't-Taaddüdi fi't-Tahlili'n-Nahviyyi" *Mecelletü'l-Lugatü'l-Arabi'l-Ürdünî*, 66, 2003, s. 93-157.
- EL-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh Tâcü'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, 7 cilt, Ahmed Abdü'l-Gâfur Attar (thk.), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut-Lübân 1990.
- EL-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerif (ö. 816/1413), *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.
- EL-ENBÂRÎ, Ebü'l-Berekât Abdurrahman (ö. 577/1181), *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, İbrahim es-Sâmerrâi (thk.), Mektebetü'l Menâr, Ürdün 1985.
- ____; *el-Beyân fi Ğaribi İ'râbi'l-Kur'ân*, 2 cilt, Taha Abdülhamid Taha (thk.), Dâru'l-Kütüb, Kahire 1980.
- EL-ENDELÜSÎ, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân (ö. 745/1344), *el-Bahru'l-Muhît*, Heyet (thk.), Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1993.
- EL-FERÂHİDÎ, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), *Kitâbu'l-'Ayn*, Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003.
- EL-HADÎSÎ, Hatice (ö. 2018), *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid 2001.
- EL-HALEBÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) (ö. 756/1355), *ed-Dürrü'l-Masûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, 11 cilt, Ahmed Muhammed el-Harrat (thk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk ty.
- EL-HASRAN, Abdullah b. Hamed, *Merâhilu't-Tatavvuri'd-Dersi'n-Nahvî*, Dâru'l-Marifetu'l-Camiyye, İskenderiye 1993.
- EL-HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr B. Süleymân (ö. 807/1405), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2015.
- EL-KATTAN, Menna' Halîl (ö. 1999), *Mebâhis fi Ulumi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-Lübnan 1998.
- EL-KAYSÎ, Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân*, Hâtim Salih ed-Dâmin (thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- ELMALILI Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 10 cilt, Huzur Yayın, İstanbul 2008.
- EL-MEYLÂNÎ, Muhammed b. Abdurrahim, *Şerhu'l-Muğni fi'n-Nahv*, Abdü'l-Kadir el-Heytî (thk.), Camiatü Kan Yunus, Bingazi 1998.
- EL-UKBERÎ, Ebü'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh (ö. 616/1219) *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, Ürdün ty.
- EL-YESÛÎ, Luvîs Ma'luf (ö. 1947), *el-Müncit*, Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1996.
- EMÎN, Ahmed (ö. 1954), *Duha'l-İslam*, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2012.
- EN-NEDÎM, Muhammed b. İshâk (ö. 385/995) *el-Fihrist*, Dâru'l-Meârif, Beyrut- Lübnan ty.
- ERDEM, İdris, *İbn Atiyye'nin "el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz" Adli Eserinin Dil Özellikleri*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır 2014.

- ERGİN, Mehmet Cevat, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb'ı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2002.
- ____; “Arap Nahvinin Doğuşu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, 2005, ss. 110-141.
- ERKAN, Arif, *el-Beyân*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2012.
- ES-SÂMERRÂÎ, Muhammed Fadıl Sâlih, “Suveru'n-min İttisâ-i Delâleti'l-Elfâz-i ve't-Terâkib-i fî Tefsiri'l-Keşşâf”, *Mecelletü Câmiat-ü Ümmü'l-Kurâ*, 19/42, 2007, ss. 354-355.
- ES-SİRÂFÎ, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah (ö. 368/979) *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Taha Muhammed ez-Zeynî, Muhammed Abdü'l-Mün'am Hafacî (thk.), Şirketü Mektebe ve Matbaa, Mısır 1955.
- ES-SÜVEYRİKÎ, İzzet Ahmet, *Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kıraati'l-Kur'âniyyeti'l-Aşri*, Gazze İslam Ünv. Yayınları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, II, Filistin-Gazze 2002, ss. 173-235.
- ES-SÜYÛTÎ, Celâlüddin (ö. 911/1505) *el-İktirâh fî İlmi Usuli'n-Nahv*, Dâru'l-Marifetü'l-Camiyye, Mısır 2006.
- ____; *el-Müzhir fî Ulumi'l-Luga*, 2 cilt, Muhammed Ahmed Câr Molla Bey vd. (şerh ve thk.), Dâru't-Turâs, Kahire 2008.
- EZ-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/923) *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, 5 cilt, Abdulcelil (thk.), Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- EZ-ZECCÂCÎ, Ebü'l-Kasım (ö. 337/949) *el-İzah fî İleli'n-Nahv*, Mazin el-Mübarek (thk.), Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1979.
- EZ-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî (ö. 538/1144) *el-Keşşâf an Hakâ'iki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Tenzil*, Dâru'l-Marife, Beyrut-Lübnan 2009.
- EZ-ZÛBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 379/989) *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn*, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (thk.), Dâru'l-Meârif, Mısır 1973.
- GÜNDÜZÖZ, Soner, “Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9, 1997, ss. 281-300.
- HASAN, Abbâs (ö. 1979) *en-Nahvu'l-Vâfi*, 4 cilt, Dâru'l-Meârif, Mısır 1966.
- İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahmân b. Galib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz*, 6 cilt, Abdüsselam Abdüssafî Muhammed (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osman (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, 3 cilt, Muhammed Ali en-Neccar (thk.), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kahire ty.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed bin Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, 6 cilt, Abdu's-Selâm Muhammed Harun (thk.), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1979.
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406) *Mukaddime*, 2 cilt, Süleyman Uludağ (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- İBN MANZUR, Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*, 20 cilt, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1841.
- İNANÇ, Yonis, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi., Sakarya 2015.

- İŞLER, Emrullah, “Zeccâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV, İstanbul 2013, ss. 173-174.
- KAFES, Mahmut, “Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 10, 1994-1995, ss. 101-115.
- KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali (ö. 821/1418) *Subbu'l-A'şâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, 14 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1922.
- KARAMAN, Hayrettin, ÇAĞRICI, Mustafa, DÖNMEZ, İbrahim Kâfi ve GÜMÜŞ, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5 cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- KAYA, Mehmet, “Farklı İ'râb Değerlendirmelerinin Tefsire Etkisi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, c. 13, 2014, ss. 175-205.
- _____; *İ'râb Değerlendirmelerinin Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- KAYAPINAR, Durmuş Ali (ö. 2011) “İ'râbü'l-Kur'an: Kur'an-ı Kerim'in Gramerine Giriş”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3, 1990, ss. 331-371.
- KILIÇ, Hulûsi, “Kûfiyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVI, İstanbul 2002, ss. 345-346.
- _____; “Basriyyun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V, İstanbul 1992, ss. 117-118.
- MUSTAFA, İbrahim, *İhyâ'u'n-Nahv*, y.y., Kahire 1996.
- NÂSIF, Hifnî vd., *ed-Durûsu'n-Nahviyye*, Mektebetü Dâru'l-Fecr, Dimeşk-Beyrut 2015.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (ö. 710/1310), *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 3 cilt, Yusuf Ali Bedîvî (thk.), Dâru'bnu Kesîr, Dimeşk-Beyrut 2018.
- ÖMER, Ahmet Muhtar (ö. 2003) *el-Bahsü'l-Lugaviyyü İnde'l-Arab*, Âlemü'l-Kütüb, Kahire 1988.
- ÖZBALIKÇI, M. Reşit, “Sibeveyhi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, ss. 130-134.
- ÖZKAN, Mehmet, “Hasan Basri Çantay'ın “Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 15/28-1, (Aralık 2012), ss. 43-66.
- ÖZTÜRK, Mahmut Şevket, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Meâni'l-Kıraat Adlı Eseri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2011.
- SÂFÎ, Mahmud (ö. 1985) *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'an*, 25 cilt, Dâru'r-Reşid, Dimeşk 1995.
- SARMIŞ, İbrahim, “İ'râba Yöneltilen Eleştiriler”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1994, ss. 47-74.
- TANTAVÎ, Şeyh Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Târihü Eşheri'n-Nühât*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1995.
- TAŞKÖPRİZÂDE, Ahmed b. Mustafa (ö. 968/1561) *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'ati'l-Ulûm*, 3 cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1985.
- ÜLGEN, Emrullah, *İ'râbü'l-Kur'an'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.
- YAKUT, Ahmet Süleyman (ö. 2008) *Zâhîratü'l-İ'râb fi'n-Nahvi'l-Arabiyyî*, Dâru'l-Marifeti'l-Câmia, İskenderiye 1994.

- YAVUZ, Mehmet, “Muâz b. Müslim el-Herâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXX, İstanbul 2005, s. 340.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, İstanbul 1995, ss. 57-62.
- YILDIRIM, Suat, “el-Bahrul-Muhît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IV, İstanbul 1991, ss. 516-517.
- YURTTAŞ, Tahsin, *Arap Dilinde İ'râb-Anlam İlişkisi*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

ÖZGEÇMİŞ

Yasemin YAZICIOĞLU, 13.06.1984 yılında Samsun'da doğdu. Samsun İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra Ankara İlahiyat Fakültesi'nden 2015 yılında mezun oldu. 2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Kuran Kursu Öğreticisi olarak göreve başladı. 2016 yılında görevde yükselme sınavına girerek vaiz oldu.2020 yılında Haseki Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi Müdürlüğünden mezun oldu. Halen Samsun Canik İlçe Müftülüğü'nde vaize olarak görevine devam etmektedir. Evli ve 3 çocuk annesidir. Orta derecede Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E-mail : domacyasemin@hotmail.com

Telefon : 0 543 973 55 56

ORCID ID : 0000-0001-9293-0800